

B. GORBATOV

AKIKET NEM LEHET LEIGÁZNI

BORISZ GORBATOV

AKIKET NEM LEHET LEIGÁZNI

MÁSODIK KIADÁS

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 1977

Az eredeti mű címe

Борис Горбатов: Непокоренные
Избранные произведения
«Советский писатель», Москва, 1964

Fordította

LÁNYI SAROLTA

76711

A GYŐZELEM KÖNYVTÁRA

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Makai Imre

A borító és a kötéstervezés Würtz Ádám munkája
Műszaki vezető Mózes Tibor

Műszaki szerkesztő Székffy Gyula

A szedést 1976. XI. 23-án kezdték meg

Megjelent 1977. V. 20-án, 52 000 példányban

Terjedelme 7,6 (A/5) ív

76.3704 Athenaeum Nyomda, Budapest
Ives offsetnyomás

A szöveg monophoto eljárással készült
Felelős vezető: Soproni Béla vezérigazgató

ISBN 963 09 0863 8

HUNGARIAN TRANSLATION © LÁNYI SAROLTA

Mindig keletre, mindig keletre... Legalább egyetlen egy kocsi tartana nyugatnak!

Kocsioszlopok, szénával vagy üres lőszerládákkal megrakott szekerek, kétkerekű sebesültszállító kordék, rádióállomások kocka alakú bódéi haladtak el Osztraja Mogila mellett; nehezen lépkedtek az elcsigázott lovak; ágyútalpakba fogózva vánszorogtak a porlepte katonák – mind keletnek, mind keletnek, a Felső-Donyecen túlra, Krasznodon és Kamenszk felé... Tovahaladtak és nyomtalanul eltűntek, mintha elnyelte volna őket a csípős, zöld por.

Köröskörül mindent riadalom szállt meg – mindent kiabálás, nyögés, keréknyikorgás, vascsörömpölés, rekedt káromkodás, sebesültek jajgatása, gyereksírás töltött be, és úgy rémlett, hogy még maga az út is csikorogna és nyöszörögne a kerekek alatt – vonaglik rémültében a lejtős dombok között.

Ezen a júliusi napon – 1942-ben – csak egy ember látszott nyugodtnak Osztraja Mogilánál: az öreg Tarasz Jacenko. Botjára nehezkedve állt ott, és súlyos, merev tekintettel figyelt mindent, ami körülötte történik. Egész nap egyetlen szót sem ejtett. Összehúzott ősz szemöldöke alól réveteg szemmel nézte, ahogy riadtan, görcsökben hánykolódik az egész út. Messziről úgy látszott, hogy ez a szobormerev ember közömbös, idegen mindazzal szemben, ami végbe megy körülötte.

Pedig az úton továbbvergődők között talán egy sem volt, akinek a lelke úgy sírt, úgy sajgott, úgy vergődött volna, mint a Taraszé.

„Mi ez, mi történik itt, elvtársak? – gondolta. – Hát én? Én mit csináljak? Hova legyek az asszonyokkal, a kis unokáimmal?”

Mellette, porfelhőt kavarva, gépkocsik robogtak el – mind, mind keletre. A por ráülepedett a csenevész topolyákra – megszürkültek, elnehezedtek tőle.

„Mit csináljak? Itt álljak az úton és kiabáljak a kezemet tördelve: – Megálljatok, hova mentek? Hová mentek?! – Térdre essek itt az út közepén, bele a porba, és a katonák csizmáját csókolgatva rimámkodjak: – Ne menjetek el! Hogy mertek elmenni, amikor mi, öregek és kisgyermekesek itt maradunk...?”

És a kocsioszlopok egyre zörögtek tovább, mindig csak kelet felé, mindig a hepehupás, poros országúton, Krasznodon, Kamenszk irányában, túl a Felső-Donyecen, a Donon, a Volgán is túlra...

De amíg a kocsisor fonala ott húzódott a hepehupás úton, az öreg Taraszban még ott pislákkolt valami halvány remény. Hátha egyszer csak ezzel az emberáradattal szembe jövet, valahonnan kelet felől, a porfelhőből előbukkan egy harckocsioszlop, és azok a derék legények – útjukban mindent szétzúzva – nyugat felé robognak hatalmas tankjaikban. Csak továbbhúzódjon ez a fonál, csak el ne szakadjon még!... Ám a fonál egyre vékonyodik, vékonyodik. Mindjárt elszakad, és akkor... De arra, hogy mi lesz akkor, Tarasz még gondolni se mert. Tarasz akkor itt marad a gyenge asszonynéppel, az unokákkal, itt, az innenső parton, amott meg valahol a túlparton, ott van Oroszország, ott vannak az ő fiai a hadseregben, és ott van mindaz, amiért Tarasz hatvan hosszú esztendeig élt. De jobb erre nem gondolni. Jobb erről nem beszélni, jobb – se látni, se hallani semmit.

Alkonyodott, mire Tarasz hazaért hajlékába, a Köves Gázló utcába. Keresztülment az egész városon – és nem ismert rá. A város kiürült, és elcsendesedett. Mint egy otthon, amelyet sürgősen elhagyott a háznép. A távírópóznákon drótmaradványok himbálóztak. Kitört ablakcserepek lépten-nyomon. Égészszag terjengett, elégett papírok pernyéje szállongott, majd leülepedett a háztetőkre.

De a Köves Gázló utcában minden csendes volt, mint máskor.

Csak a házak szalmafütelei gunnyasztottak mogorván. Az udvarokon mosott ruha lengett a szárítókötélen – az alkony rőt fénye vérfoltokat ejtett a fehér ingeken. A szomszéd tornácon szamovárt élesztgettek; kellemes füstje szinte furcsán hatott az égésbűzben, a puskaporszagú levegőben. Mintha nem is Osztraja Mogiláról jött volna meg az öreg Tarasz, hanem a gyárból, munkából tért volna haza. A házak előtti kis kerteken nyári viola köszöntötte az alkonyatot: a munkásemberek virága, amely csak este illatozik.

És ahogy Tarasz beszívta ezt a csecsemőkora óta ismerős illatot, élesen és váratlanul átvillant agyán a gondolat: „Pedig élni kell... Élni kell!” És belépett a házába.

Némán szaladt elébe a család. Tarasz pillantása egybefogta mindnyájukat – Jevfroszinya Karpovnáól, öreg feleségétől unokájáig, a kicsi Marijkáig, és azt gondolta: nincs ezeknek most senkijük a földön, csak ő, az öreg nagyapa: ő felel a világ és az emberek előtt az egész csaláért, mindegyikük testi-lelki épségéért, életéért.

Botját szokott helyére, a sarokba állította, és amilyen bizakodón csak tudott, megszólalt:

– Nem baj, nem baj, majd csak megleszünk valahogy. – Aztán vizet készített be, bezáratta az ajtókat, becsukatta az ablakok védőtábláit.

Majd a tizenhárom éves Ljonykára, fiúunokájára pillantva, szigorúan megjegyezte:

– És senki – de senki! – ki nem teszi a lábát a házból az én engedelmem nélkül!

Éjszaka megkezdődött az ágyúzás. Órákig tartott, és a rozoga házikó a Köves Gázló utcán egész idő alatt hideglelősen remegett. Zizegve rezgett a bádogtető, panaszosan zörögtek az ablakok. Aztán megszűnt az ágyúzás, és utána még félelmetesebb valami következett – a csend.

Valahonnan az utcáról előkerült – sapka nélkül – Ljonyka, és rémülten azt kiáltotta:

– Jaj nagyapám! A németek már a városban vannak!

Tarasz azonban, az asszonyok sírásának, jajveszékelésének elébe-vágva szigorúan rászólt:

– Csönd legyen! – és megfenyegette Ljonykát. – Ez nem tartozik ránk.

2

Ez nem tartozik ránk.

Az ajtók be voltak zárva, a védőtáblák jó szorosan becsukva. A nappali világosság csak gyéren szivárgott be a réseken, és ott rezgett a padlón. Nem volt itt semmi a világon – se háború, se német. Csak egérbűz a kamrában, kelt tészta illata a konyhában, vas- és fenyőforgács szaga a Tarasz szobájában.

Jevfroszinya, Tarasz felesége – hogy az olajjal takarékoskodjék – csak alkonyatkor gyújtott mécset a szentképek előtt, és mindannyiszor felsóhajtott: „Bocsásd meg, istenem uram!” Az ódon falióra, amelyen még a lóháton ülő Szkobelev tábornok képe ékeskedett, lassan elütötte az órákat, és mint mindig, most is késett naponta egy félórát. Reggelenként Tarasz az ujjával tolta előre a mutatókat – egyszerűen minden úgy volt, mint máskor – nem volt itt se háború, se német.

De az egész ház tele volt riadt sóhajtozással, zörejjel, nyikorgással. Minden zugból elfojtott suttogás, halk zokogás áradt Tarasz felé. Ljonyka hozta a híreket és adta tovább titokban az asszonyoknak, hogy a nagypa meg ne hallja. És Tarasz úgy tett, mintha nem hallaná. Nem akart hallani semmit. De hiába – a rozoga ház résein keresztül mégis fülébe jutott: ezt agyonlőtték, azt agyonkínozták, amazt elhurcolták. Ilyenkor Tarasz haragra lobbant, és átment a konyhába, és a nyálát fröcskölte azt kiabálta:

– Elhallgassatok bestye boszorkányok... Kit öltek meg? Kit lőtték agyon? Nem minket. Ehhez nekünk semmi közünk. – És bevágta maga mögött az ajtót.

Napok hosszat egyedül volt a szobájában: fűrészelt, gyalult, ragasztgatott. Egész életében mindig dolgozott. Megszokta a fűrást-faragást; hol hajókereket, hol század-aknavetőt fabrikált – mindegy volt neki. Nem tudott munka nélkül élni, mint ahogy sokan nem bírják dohányzás nélkül. Őneki lelki szükséglet volt a munka. Meg-

szokás, szenvedély. De most senkinek se kellett a Tarasz aranyat érő keze, nem volt kinek hajókereket, aknavetőt készíteni – haszontalan holmikat csinálni pedig nem tudott.

Akkor aztán elkezdett szipkát, fésűt, öngyújtót, hajtút barkácsolni – az öregasszony ezeket a piacon bűzára cserélte át. Se kenyér, se liszt nem volt a városban. A piacon meg csak gabonát árultak – poharanként, mint azelőtt a napraforgómagot. Tarasz deszkából, fogaskerékből, hengerből kézimalmot eszkábált össze, hogy megőröljék a gabonát. – Hengermalom! – mondta keserű gúnnyal, mikor megnézte kész alkotását. – Látnád csak, Kucsaj mérnök elvtárs, látnád csak, mire pocskolom tehetségemet öreg napjaimba. Mind a ketten sírva fakadnánk! – Odaadta a kis gépet nagyanyónak, és így szólt:

– Vigyázz rá! Ha visszajönnek a mieink, megmutatjuk nekik. Múzeumba tesszük – a kőkorszak osztályára való.

Az egyetlen, amin lelkes szenvedéllyel dolgozott, a lakat meg a zár volt. Mindennap egyre ravaszabb, egyre bonyolultabb és biztonságosabb reteszeket eszelt ki, a védőtáblákra láncokat, zárat, kallantyúkat az ajtókra. A tegnapit leszedte, az újat felszerelte – próbálgatta, és ha nem tetszett – megint újat talált ki. Mint ahogy a katonák a lövészárkokban mindennap tökéletesítik a védelmet – úgy tökéletesítette Tarasz is a reteszek, a zárok szerkezetét. Az öregasszony összeszedte az elavult lakatokat és a piacra vitte őket. Ott egy pillanat alatt szétkapkodták mind. Az élet elvadult, és mindenki igyekezett mennél biztonságosabban bezárkózni odújába.

Mikor egy este bekopogott a szomszéd – Tarasz sokáig és szigorúan kémlelt ki az ajtón: kiféle jött ide és mi szél hozta? Amikor kellenlenül ajtót nyitott végre, a lakat is kellenlenül megcsikordult, a lánc csörögve esett le, és a retesz nagyot koppanva nyílt ki.

– Kész kiserőd – mondta a szomszéd, amikor belépett és egy pillantást vetett a zárokra. – Tisztára kiserőd lett a lakásodból, Tarasz. – Aztán köszönt a háznépnek. – És a helyőrséged se utolsó. Ez meg itt – és Ljonykára mutatott – biztosan a helyőrség első vitéze.

Tarasz nem nagyon szívelte ezt a szomszédját. Negyven éve laktak egymás mellett. Negyven éve marakodtak a tőszomszédok. Túl-

ságosan nyüzsgő, szeles, bőbeszédű, lármás ember volt a szomszéd: Tarasz jobban szerette a megfontolt, komoly embereket. Most meg éppenséggel senkit sem akart látni. Miről is tudna most beszélgetni? Sőhajtott hát egyet, és készült, hogy hallgassa a vendégét.

De a szomszéd csak ült az asztalnál szótlanul. Úgy látszik, ő sem volt éppen jókedvében, ő is csendesebb lett.

– Egyszóval, védelemre rendezkedtél be, Tarasz? – kérdezte végül.

Tarasz némán vállat vont.

– Jó, jó – aztán így ülsz majd magadnak ezentúl is a viskódban?

– Így hát.

– Még nem is láttál eleven németet?

– Nem én.

– Hát én láttam – még a látásuktól is őrizzen meg az isten! – Legyintett és megint elhallgatott. Csak ült ott fejcsóválva és kikifújta az orrát.

– Rendőrök nyüzsgöttek mindenfelé – szólalt meg hirtelen. – Ugyan honnan kerültek elő? Csupa ismeretlen alak. Soha életünkben nem láttuk őket.

– Semmi közünk hozzá – mormolta Tarasz.

– Az igaz... De annyit mondok: kiderült, hogy sok galád ember van a világon.

– Mind azzal törődik, hogy az életét mentse – ahelyett, hogy a lelkét mentené.

– Hát igen.

Megint sokáig hallgattak. És mind a ketten azt forgatták a fejükben, hogy lesz, mint lesz, mit kellene tenni...

– Azt beszélük, hogy a németek megnyitják a gyárat – mondta halkan, kelletlenül a szomszéd.

– Micsoda gyárat? – szólt ijedten felrezenve Tarasz. – A mienket?

– Persze, hogy azt.

– Lehetetlen! Honnan vesznek oda embert?

– Majd bekényszerítenek, például téged is.

– Engem? – Tarasz lassan csóválta fejét. – Ezzel a két kezemmel

építettem ezt a gyárat, ezzel segítettam lerombolni is. Hát inkább száradjon el a két kezem, mintsem nekik dolgozzak.

– Kényszeríthetnek ám – vetette ellene halkan a szomszéd.

Öregesen, görnyedten felkelt és búcsúzkodni kezdett.

– Hát isten áldjon, Tarasz. Élj, ahogy tudsz, rostokolj itt, a helyőrséged megállja a sarat – mondta keserű tréfával, immár az ajtóban.

Tarasz gondosan bezárta, bereteszelte utána az ajtókat. „Semmi közünk hozzá!” – mondotta magában. De ez nem volt igaz. Az a hír, amelyet a szomszéd hozott, nagyon is közelről érintette. Az ajtót elrekeszeli. De a lelkét nem.

A család, meg a gyár – ez volt Tarasz élete. Más semmi. A család és a gyár. Mi maradt belőle? A család? Hova lettek, hol vannak a fiaim, az én segítőtársaim? Egy sincs. Csak az asszonykép maradt meg. A tekintélyes helyőrség... A gyár? Hol van az már? A gyár, a műhelyem, a velem egyívású munkások? A gyár volt – nincs. Romhalmaz lett, dögmadarak fészke.

Mi maradt hát? Csak a hit maradt meg. Saját kezemmel építettem, saját kezemmel romboltam le, a sajátommal fogom helyreállítani is. A német meggyötör, mint egy betegség, mint az éhínség – aztán vége, elmúlik. Ez csak ideig-óráig tart.

És most először rémlett föl Taraszban a gondolat: „De mi lesz, ha sokáig tart?...” Nyomban elhessentette ezt a gondolatot: „Az nem lehet!” Majd megint csak a szívébe nyilallt: „De hátha örökre így marad? Ha a gyárkémény is úgy füstöl majd, mint régen. Még talán Hartmann is előkerül, vagy valamelyik örököse. Mintha semmi sem történt volna, mintha se Klim Vorosilov, se Parhomenko nem lett volna a világon, se Osztraja Mogila, se tizenhétben a vonatháború, se huszonegyben az inség, se harmincegyben a rohammunkában töltött éjszakák...” Járt fel-alá a szobában Tarasz, és mindig csak egyre gondolt: „Hát igazán így marad örökre? Hát csakugyan akad olyan galád kéz, amely azokat szolgálná?” És így felelt magában: „Lehet, hogy akad, de az nem az enyém lesz! A fiaim nem állták meg a sarat a védelemben. Én megállom. Én ki-várom!”

És tovább járt fel-alá – nehéz léptei alatt halkán nyikorgott az ócska padló. És a régi falióra lapjáról, Szkobelew tábornok lovának patkója alól, súlyosan hullottak a másodpercek az örökkévalóságba, mint egyik csepp a másik után, egyik csepp a másik után...

3

Egyik csepp a másik után, egyik csepp a másik után...

Reggel pontosan hatkor áthatóan, élesen csengett az ébresztőóra Tarasz szobájában. Az öreg gyorsan föl akart ugrani, csak aztán jutott eszébe: nincs hová sietnie. De mégis feltápáskodott, és első dolga volt az órákat összeigazítani: a félórát késő falióra mutatóit előretolni. Új nap virradt a házra, és minden új nap új izgalmakat hozott.

A németek kihirdették, hogy a volt városi intézmények alkalmazottai kötelesek rögtön jelentkezni munkahelyükön. Antonyina, Andrejnek, a középső fiúnak a felesége, megemlítette ezt Tarasz előtt. Ő csak legyintett:

– Ez miránk nem vonatkozik!

– De énám vonatkozik – hangzott Antonyina félénk ellenvetése. A német megszállás előtt könyvelő volt a lakáshivatalban.

– Nem vonatkozik! – rivallt rá dühösen Tarasz; és hallani sem akart többet a dologról.

Pár nap múlva Antonyina idézést kapott – a városi előjáróság szigorúan figyelmeztette, hogy jelentkezzen munkára. „Kezdődik! – Tarasz szíve elszorult. – Galád kezeket keresnek!” Kitépte Antonyina kezéből az idézést, összegyűrte és kidobta.

– Az én családom nem szolgálja az ellenséget! Nem és nem! – rivallt rá Antonyinára, mintha ő volna az oka mindennek. – Neked sem engedem meg! Magamnak sem engedem meg! Vedd tudomásul!

Újabb néhány nap elteltével hangos dörömbölés rázta meg a Köves Gázló utcai házat: rendőrök jöttek. Hiába volt Tarasz minden lakatja – ajtót kellett nyitnia.

Úgy léptek be, akárha hazajönnének. Egyenest a szobába, sapkában, fekete köpenyben. Taraszra rá se néztek. A kínálást be sem várva, leültek.

– Melyik itt Antonyina Jacenko?

– Én vagyok – szólt egész testében remegve Antonyina.

– Ide az igazolványod!

Odaadta. A félszemére vak, vörös hajú rendőr elvette az igazolványt és zsebre vágta. Aztán szó nélkül felállt és kifelé indult.

– És az igazolvány? – kapott észbe Antonyina.

– Majd megkapod a munkaközvetítőben.

Tarasz alig tudta türtőztetni magát; megpróbált közbelépni:

– Nem tudom, hogy hívják az urat...

De a rendőr félszeme rávillant.

– Ehhez neked semmi közöd, öreg. Majd még terád is sor kerül. Ne félj, számon tartalak. – Aztán olyat rántott az ajtón, hogy a lakatok, láncok mind megcsördültek. – Ni, hogy bezárkóznak a hatóságok elől – morogta és elment.

Ez a jelenet öt percig se tartott, de Tarasz huszonöt esztendőnek érezte ez öt percet: mintha vagy huszonöt évvel vetette volna vissza abba az időbe, amikor éjszakai dörömbölések verték fel a Köves Gázló utca csendjét, és egy rekedt hang dörögte: „Távirat!” – Majd csizmaszárhoz ütődő kardok csörömpölése hallatszott.

– Én meg már azt reméltem – mondta Tarasz fogcsikorgatva, fejcsóválva –, hogy halálomig nem kell hallanom többé ezt a szót – „rendőrség”...

Másnap reggel Antonyina elment személyazonossági igazolványáért a munkaközvetítőbe, és csak este került haza. Tarasz rápillantott, de nem kérdezett semmit. Minden kérdés fölösleges volt.

Antonyina szó nélkül leült, holtra dermedten kuporgott a konyha félhomályában, és mindkét karját ernyedten lecsüngetve csak hallgatott. Nagyanyó melléje telepedett.

– Vertek? – kérdezte suttogva.

– Verni éppen nem vertek – válaszolta Antonyina. – De különben... annyit csúsztam térden, hogy egész életemre elég...

– Elengedtek?

– A németországi munkáról el. De a hivatalból nem.
– Hivatalba jársz? – riadt föl nagyanyó. – Mit fog szólni az öreg?
Kár, hogy nem köpted szembe azokat a rondákat...
– Szembeköpní? Hogyisne! Vért köpnek ott az emberek. Érti?
Saját szememmel láttam. Nem, mama, én nem vagyok hősnő. Én
térden csúsztam előttük...

Rossz éjszakája volt Antonyinának. Folyvást a Tarasz súlyos lép-
teit hallotta. „Jár föl-alá, folyton folyvást! – gondolta gyötrődve.
– Biztosan engem átkoz!” Aztán Andrej rémlett elébe, tetőtől talpig
véresen. Andrej keresztülnézett rajta, mintha üvegből volna.
Ő térdre hullva kérlelte: „Soha életemben nem csaltalak meg,
Andrej, soha egy gondolattal sem.” De a férje csak keresztülnézett
rajta, mintha ott sem volna. A falon túl Tarasz léptei kongtak, és
valaki csúfondárosan így szólt: „Áruló van a te helyőrségedben,
Tarasz. Áruló.”

Mikor reggel Antonyina hivatalba készült – kerülte Tarasz pil-
lantását: de a bőrén érezte, hogy az mindenhová követi. Nyomon
követi ez a néma, nehéz pillantás, és nincs menekvés előre.

Antonyina elmenőben kezét már a reteszre téve, könyörögve for-
dult felé:

– Ne ítéljen el, Tarasz Andrejevics! Én... Én nem bírom, ha
vernek.

4

„Én nem bírom, ha vernek.” Most örökös félelem volt Antonyina
élete, folyton veréstől reszketett. Minden hangos szóra megrándult
a háta. A háta volt a legérzékenyebb testrésze. Mindene eltompult,
elfásult, csak a háta volt eleven.

A munkaközvetítőben eltöltött nap csak megdermesztette, el-
kábította, a többi még csak ezután következett.

Eleinte még meg is nyugtatta a hivatali elfoglaltság. Dolgozni,
igaz, senki sem akart. Üldögéltek, napraforgómagot rágtak – a hé-
ját az üres asztalfiókba köpködték.

– Bánom is én, köpködjétek, lelkem – mondta Zoja Jakovlevna,

a főkönyvelő. – Csak arra az egyre kérlek, ha bejön a német, tegyetek úgy, mintha dolgoznátok. Nagyon kérlek, tegyetek úgy.

De aztán jött a városparancsnok. Azt parancsolta, hogy álljanak fel, hajoljanak meg és várjanak, míg csak nem int, hogy elég. Sokáig nem intett, szándékosan húzta. Jéghideg pillantással mérte végig a görnyedt hátakat, várta, hogy még jobban meggörnyedjenek.

– Mélyebben, mélyebben – súgták Antonyinának társnői. Mert ő nem tudta még, hogyan kell, hiszen soha életében nem hajlongott. A háta pedig remegett, ütlegtől tartott.

Az öreg építésznek asztmája volt. A meghajlás alatt sovány arcába futott a vér, és köhöghetnékje támadt. Elfojtotta a köhögést, és még mélyebbre görnyedt. „Egyszer úgyis csak meghalok” – gondolta. Végre a parancsnok dölyfösen bólintott, és a fejek fölött elnézve, bement a szobájába. Antonyina kerülté társnői pillantását, azok meg az övét kerültek. Az öreg építész mérnök leroskadott a székre, és hosszan, kínosan köhögött.

Antonyina lassanként megnyugodott, de a háta minden ajtócsapásra összerándult. „Csak valahogy meg ne verjenek!” – Társnői csitították: „Csacsi, ugyan miért vernének minket, hisz mi városi tisztviselők vagyunk, vagy mi?” – A városi előljáróságot valami biztonságos fedezéknek vélték.

De egy reggel elkékvült arccal rontott be hozzájuk egy német hadnagy. A nyálát fröcskölve ordított össze-vissza és folyton az órájára mutogatott. Marickij mérnök igyekezett magát megértetni vele. Egész testében remegve dadogta, hogy egy félóra múlva, mindössze egy kis félóra múlva, ott lesznek a munkások a hadnagy úr lakásán, és megcsinálják a kályhát. Ő maga is, mérnök létére velük megy, s ha kell, maga felállítja. Ha elkéstek egy félórát, mindössze egy félórácskát, hadnagy úr, ez azért történt, mert a munkásokat az ezredes úr rendelte a lakására, és mivel nincs elég munkaerő, és noha magyaráztuk az ezredes úrnak, hogy a hadnagy úr...

A hadnagy hallgatta a mérnök mentegetődzését, és közben lassan lecsatolta a derékszíját. „Vajon mit akar? Miért csatolja le?” – csodálkozott Antonyina. – Abban a pillanatban már hallotta is a szíj suhogását; utána valaki felordított. Ekkor ő maga is rémülten fel-

sikoltott, és kezébe rejtette az arcát. A háta gyötrelmesen megsajdult, mintha azt érte volna az ütés. A szíjsuhogás pedig egyre tartott, és súlyosan zuhogtak a csapások valami puhára.

Aki csak ott volt a szobában, mind elfordult vagy megdermedt, hogy ne lássa, amint ezt a nagy darab felnőtt embert – a városban közismert főmérnököt – verik a szíjjal. Szégyellte magát mindegyik, nem tudtak odanézni. Csak a kis Nyina, a legfiatalabb számvivő nézte csodálkozástól és borzadálytól tágra nyílt szemmel a jelenetet. Most látta életében először, hogy egy embert ütlegelnek.

A német pedig még mindig csépelte Marickijt a derékszíjjal, már nem is dühösen, hanem tárgyilagos módszerességgel, mint egy gép – hol az arcára csapott, hol a vállát, a hátát verte. A nagy darab vállas mérnök meggörnyedten állt előtte, nem ordított, nem sírt. Csak behúzta a fejét a vállá közé, és igyekezett kezével eltakarni az arcát. A vállá meg-megrándult.

Különös csend volt a szobában. Mindenki némán állt az asztalnál. Szótlatlanul ütött a német, szó nélkül, némán túrt a mérnök. Szörnyű, szégyenletes csend volt.

Aztán a német szép nyugodtan visszacsatolta derékszíját, helyrerángatta kabátját és kiment. Továbbra is mindenki némán állt az asztalánál. Antonyina sírt. Marickij zavartan pillantott fel. Mosolyogni próbált, hogy elrejtse zavarát és fájdalmát, de arcizmai görcsösen megrándultak, nem bírták tovább, és mosoly helyett beteges, szánsalmas vigyorba torzultak. A mérnök a kezébe rejtette arcát, és ott, mindnyájuk szeme láttára sírva fakadt.

Azóta rángatódzott Antonyina háta minden hangos szóra, minden ajtócsapásra, minden közelgő sarkantyúpengésre. Jární már nem is tudott az utcán, csak a falhoz lapulva sompolyogní. Félt az útkereszteződéseknél. Most már mindenkitől félt, még Tarasztól is. Rettegett abban a városban, amelyet nemrég, a németek bejötté előtt még úgy szeretett. Rettegett ezen a földön.

Gyakran sírt – ok nélkül is. Sírt a hivatalban, sírt otthon, amikor Marijkára, a kislányára nézett, sírt az ágyában, valahányszor hallotta Tarasz lépteit. A sok könnytől megcsúnyult, megöregedett. Nem mert tükörbe nézni. „Nem szabad sírni! – biztatgatta saját magát.

– Egészen megöregszem. Mit fog szólni Andrej, ha visszajön?” De ha Andrejre gondolt, megint csak sírva fakadt.

Odaát pedig egész éjszaka járkált Tarasz. Lépései öblösen kongtak a ház recsegő csendjében. „Jár, csak járkál, fel-alá, engem átkoz.”

De Tarasz most nem sokat törődött vele.

5

Tarasznak most Nasztya, a lánya okozott gondot. Titokban szemmel tartotta, éles, figyelmes, sőt gyanakvó tekintettel követte.

– Akar valamit, apa? – kérdezte néha csodálkozva a lány.

– Semmit – felelte sóhajtva Tarasz.

De valami rejtett gondolat kínozza, sehogy sem hagyta nyugton.

– Nem értem a dolgot, anyjuk, de úgy nézem, a mi Nasztyánk szép lány lett. Igaz? – kérdezte egyszer homlokát bosszúsan összeráncolva a feleségétől.

– Az már igaz – felelte büszkén Jevfroszinya. – Nem dicsekvésből mondom – de bizony szép.

– Hát igen – sóhajtott keservesen Tarasz – én is így látom...

Máskor meg azt kérdezte:

– Hány éves is... a mi Nyasztyánk?

– Tizennyolc. Csak nem felejtetted el, apa?

Tarasz megint nehéz sóhajjal felelt:

– No igen, tizennyolc. Már hogy felejtettem volna el?

Azelőtt Tarasz észre se vette Nasztyát a házat megtöltő gyerekhad között. Az ő gyerekeivel együtt mindig egy sereg idegen csemete hancúrozott, lármázott minden zugban. Ő csak arra ügyelt, hogy a szerszámaihoz ne nyúljanak. Minden egyéb az iskola és a komoszomol dolga. A gyermekek felcseperedtek, csizmájukat gacsosra taposták, maguk keresték és találták meg a boldogságukat. Most azonban nem volt sem iskola, sem komoszomol. Csak ő volt egymaga, Tarasz, a családfő. Bíró és tanító egy személyben. Egyedül ő volt felelős a gyerekek lelkéért.

És éppen most, ezen a keserves tavaszon igazán nem a legjobb-

kor, jött a Nasztya hirtelen kivirulása. A tavaszi nedvek áradásában rugalmasra, mohóra érett a fiatal test. Eljött a szerelem, a szenvedés ideje, amikor várhatná a leány boldogságának beteljesülését.

Micsoda boldogságot várhat ő? Vértett a szíve Tarasznak, ha Nasztyára nézett. Nasztyát otthon nem lehetett se látni, se hallani. Csendesen járt, csendesen dolgozott, halkan beszélt, sőt inkább hallgatott. Üldögélt a kis ablaknál és hallgatott. „Miért hallgat?” – tépelődött Tarasz. Ül és hallgat. De olyan furcsán, olyan nyomasztóan hallgat – nyilván töpreng. Min? Nagy boldogságról ábrándozik? Milyenről? Folyton csak hallgat.

Tarasz folyton szemmel tartotta.

– Ne járkálj az utcán – szólt rá szigorúan, látva, hogy kendőt akar kötni a fejére.

– Jól van, nem megyek – felelte engedelmesen Nasztya, gondosan összehajtogatta a kendőt, és visszaült az ablakhoz, a lócára. Az öreg pedig súlyos léptekkel járkált a házban, és gyötrődött. Aztán ráförmedt a lányára:

– Mit ülsz folyton itthon? Eredj, mozogj egy kicsit. De csak ócska ruhát végy magadra. Nem olyan idöket élünk, hogy kiöltözz.

A lány engedelmesen felvette ócska ruhácskáját, rongyos kendővel bekötötte fejét, félretaposott cipőjét húzta fel. De még ezeken a rongyokon is lebírhatalanul diadalmasan áttört fiatal szépsége. És Tarasz elszoruló szívvel gondolta: „Lám, hová jutottam! A saját lányom szépségének sem tudok örülni.”

De a lány lelke továbbra is rejtély maradt számára. „Ugyan, micsoda népség ez a mai fiatalság?” Semmit sem tudott a fiatalokról. Ismeretlen nemzedék. Nem ismerte őket, és nem is bízott bennük. „Eh, mit érnek ezek? Az apjuk taníttatta őket, semmi gondjuk-bajuk nem volt. Nem mentek Parhomenkóval hadjáratba – hát mit tudják ezek, mi fán terem a harc!” És most szidta magát, hogy nem foglalkozott többet a gyermekekkel. Azt sem tudja, hogyan beszéljen velük, nem ismeri a lelkük nyitját, és mégis neki kell majd felelnie értük ország-világ előtt.

– Miért nem beszélsz? Miért hallgatsz mindig? – kiáltott egyszer a lányára.

Nasztya csodálkozva pillantott rá, majd vállat vonva így szólt:

– Mit mondjak, apám? Kérdezzen, akkor felelek.

De ő nem tudta, mit kérdezzen. A Nasztya barátnőire nagyon zsémbesen, szigorúan nézett. Volt köztük mindenféle – jó is, rossz is. De egyet különösen ki nem állhatott, Lizát, aki egyébként már Lujzának keresztelte át magát.

Mikor Tarasz először vette közelebből szemügyre ezt a bolondos teremtet, a szája is tátva maradt meglepetésében. Valami furcsa, tarka, rikító ruha volt rajta, a szoknyája térdig sem ért, a haját is furcsán, nem oroszosan fésülte, lenszőke fürtjei olyan sután, nevetségesen csavarodtak össze a homlokán – az egész lány valahogy se oroszos, se németes, inkább olyan majmos volt.

– Ki az apád? – kérdezte rámeredve Tarasz.

– Anton Lukics. Lujza vagyok – pergett a Lizka nyelve.

– Takarodj, te – ripakodott rá Tarasz. – Majd megmondom az apádnak, annak a vén bolondnak, hogy jól tángáljon el. – De mindjárt mérsékelte magát, és lopva, büntudatosan tekintett Nasztyára. Nasztya hallgatott. Tarasz bevágta az ajtót, és otthagya őket.

De Lujza továbbra is eljárt Taraszékhoz. Eleinte az öregtől tartva, valahol a konyhában lézengett, félig-meddig az ajtóban, ott suttogott-buttogott az asszonyokkal, és egyre Tarasz ajtajára sandított – úgy látszik, még őt magát is zavarta cicomás ruhája, csigákba csavart haja. De később felbátorodott, sőt elszemtelenedett. Egyszer meg éppenséggel nekigyürkőzött és rátámadt Taraszra:

– Mi az, Tarasz Andrejevics, miért nem engedi Nasztyát az utcára? Ő is fiatal, ő is szórakozni akar.

Taraszt majd a guta ütötte meg dühében; de türtőztette magát. Odalépett Nasztyához, és hosszú, nagyon szomorú tekintetet vetett rá.

– Hát szórakozni szeretnél, lányom? – kérdezte gyöngéden, olyan gyöngéden, ahogyan még sohasem beszélt Nasztyával, és a hangja remegett.

Nasztya csodálkozva tekintett apjára, és nyomban lesütötte szemét.

– Nem én, apám.

– Hallod? – fordult Lujzához Tarasz. – Eszébe sincs neki szóra kozni. Nem olyan időket élünk, Liza.

– Tán az is árulás? – fortyant fel a lány.

– Árulás – felelte Tarasz röviden és komolyan. – Sőt rosszabb annál. Ha az apád meghalt volna és az egész ház gyászolná, elmen-nél szórakozni? Hát pedig most minden házban gyász van. Senki-nek sem jár mulatságon az esze. Nem is bocsátanak meg nekünk a mieink, ha itt mulatgatnánk.

– A háború mindent eltöröl.

– Nem! – szólt Tarasz határozottan. – Nem, Liza, nincs igazad, nem töröl semmit. A háború inkább mindent feljegyez. Semmit meg nem bocsát, semmit el nem felejt. Ezt jól jegyezd meg, lányom! Visszajönnek a mieink, maguk elé állítanak bennünket, tiszta szem-mel, a lelkünkbe, a lelkünk mélyére néznek és mindent meglátnak: ki volt az, aki várt rájuk, aki hitt bennük, és ki volt az, aki elárulta, elfelejtette őket.

– De hát mikor jönnek vissza?

– Azt nem tudom megmondani, lányom. De visszajönnek. Jól jegyezd meg, hogy okvetlenül visszajönnek.

– De közben elmúlik a fiatalságunk! – felelte sóhajtva Liza. – El-múlnak a legszebb éveink. Ha majd visszajönnek a mieink, nem is néznek ránk, öregekre. Nem – rázta meg bodros fürtjeit –, akkor mégis csak jobb kiszórakozni magunkat...

Nasztya csak hallgatott. Valahonnan a sötétből előbukkant Ljonyka – Tarasz helyőrségének első vitéze – és huncutul nevetve azt mondta:

– Nagyapa! Tudod, hogy az ilyenekről – és Lizára kacsintott – nótát csináltak. Az egész városban dalolják. Én tudom elejétől vé-gig.

– Micsoda nótát?

– Az a címe, hogy „Dal a lányról, aki szégyenszemre némettel caf-rálkodik.” – Ljonyka pózba vágta magát, és kisfiúsan csengő han-gon rágyújtott a nótára:

Ez az eladó lány magát a németnek eladta.
Gyermeksége hű társait elfeledte, lám,
szegény apja-anyja szégyenkezik miatta,
pedig mennyit rínak úgylis fiaik után.
Rosszféle lett ez a leány, nem törődik véle,
hány fiatal, szép legény ment el csatázni érte,
érette, meg mindnyájunkért hány hullatta véré,
már a háború elején, nem érve meg végét.
Valahol a Volga-parton, falujától távol
esett el a hazáért a fiatal vitéz,
már csak a szél játszadozik a szőke hajával,
mit kedvese soha többé vissza nem idéz;
Így hullott ki a derék hős katona vére,
holtig harcolt a hazáért, ellenséget ölt.
Őszi eső mossamossa csontjait fehérre
s lassan magához öleli a hű anyaföld...
Repülőtiszt volt a párja, sírva búcsúztatta,
hogy hűséggel hazavárja – esküvel fogadta.
De az ínség idejében kedvesét elhagyta
s ízes falatokért magát németnek eladta.
Német bábu lett belőle, németek cafrája.
Képét festi, haját keni – nagyfrizurás dáma.
Hazajönnek hős fiaink – nem kell ő már nekik,
német rongyát, cifra voltát megvetéssel nézik.
Hej, amikor hazatér mind a falu legénye,
Hogy fogadja ez a párját, hogy megy ki elébe?
Eladott lány, ha ki csak lát, köp egyet utánad,
szíved, magad hogy eladtad – késő lesz a bánat.

Nagyanyó a nótát hallgatva nagyokat sóhajtott. Antonyina csendesen sírt. Liza elpirult, összehúzta magát, aztán hirtelen ő is elbőgte magát, és kiszaladt.

Nasztya meg elhalványodva így szólt:

– Nem minden lány olyan. Másfélék is vannak.

Egyebet nem mondott. És Tarasz megint csak nem tudta ki-

találni, mi rejlik e szavak mögött, mint ahogy azelőtt sem mindig értette, mit rejt Nasztya hallgatása. Mire gondol, miről hallgat, mire vár? „Hajaj! – sóhajtott az öreg. – Ügyelni kell rá, szemmel tartani!”

De vajon hogy lehet rájuk ügyelni? Hiszen még nagyanyó is eltűnt reggelenként, és csak ebédre jött haza nagy mérgesen, s aztán egész nap zsörtölődve csapkodta a fazekakat.

– Mit háborogsz, mit zsémbelsz annyit? – kérdezte Tarasz, mikor már nem tudta megállni. – Hol voltál egész délelőtt?

– A templomban.

– És?

– Pfuj!

– Hát aztán mi nem tetszett neked az istenházában? – nevetett Tarasz.

– Neked ugyan mindegy lehet, hiszen te istentagadó vagy.

A kotnyeles Ljonyka ebbe is beleütötte az orrát.

– Tudod, a pap nem tetszett a nagymamának.

– A pap? Micsoda pap?

– A németek a maguk papját tették be oda.

– Aztán honnan vették?

– A városi kertből. Tudod, Kosztyát, aki a biliárdozóban a golyókat adogatta. Most ő a németek papja.

– Kosztya, az a vén részeges? Pap lett? – álmélkodott Tarasz, és a feleségére pillantott. Jevfroszinya szótlanul tologatta az edényeket a kemencébe. Tarasz dühbe gurult. – Gúnyt űznek belőled a németek, te bolond, meg az istenedből, a templomodból, a hitedből, és mégis eljársz oda? Imádkozz itthon, ha akarsz, de ne járj a németek papjához! Hallod?

Egy este Antonyina sűrű könnyhullatás közt jött haza. Moziban volt a barátnőivel, hogy ne kelljen hazamennie, mert ezen az estén különösen félt Tarasztól – elgyötörte már az az éjszakai járás-kelés.

A moziban német háborús filmet játszottak. A kürtök harsány indulójára német tankok vonultak el a filmvásznon, német ágyúk dörögtek. A terem minden sarkában fekete köpenyes rendőrök bújtak meg, és vércse módra feszülten figyelték a közönséget: úgy lát-

szik, tüntetéstől tartottak. De senki nem kiabált, nem fütyült, nem pissegett. Más, furcsa dolog történt: a közönség sírva fakadt. És mennél hangosabban dörögtek az ágyúk, annál keservesebben zokogott a nézőtér.

A németek sehogy sem tudták megérteni, miért sírnak az orosz asszonyok, mikor a mozivásznon olyan vígan szólnak az ágyúk, korántsem úgy, mint az igazi háborúban. A tisztek dühöngtek, az orosz asszonyok pedig egyre hangosabban és hangosabban zokogtak. Mindegyik úgy érezte, mintha a német ágyú – az ő férjét, fiát, testvérét lőné. És mindegyik a maga baját siratta. Jajveszékelné nem lehetett – hát sírtak.

Egy Gestapo-tiszt végül is nem állta meg, felugrott és rájuk ordított:

– Elég a sírásból! Nem temetésen vagyunk. Mosolyogni! Azonnal mosolyogni, disznó oroszok!

Kigyúlt a villany. Minden sarokból előbújtak a rendőrök. A tiszt lovaglópálcájával hadonászva, tovább ordította:

– Azonnal mosolyogjatok, disznók!

– Mosolyogni! – De az asszonyok tovább zokogtak...

– Aztán miért nem mosolyogtál? – kérdezte Tarasz torz mosollyal Antonyinát. – Ha már elmentél a németek mozijába, akkor mosolyogj. A könnyeidet itthon sírd el. Hát nem látod, hogy a németek gúnyt űznek a könnyeidből?

Csúfot űznek azok mindenből – a nagymama hitéből éppúgy, mint Antonyina bánatából, a Liza-Lujzák fiatalságából és fürtjeiből; mindent sárba taposnak. Nasztyát is eltiporják, ha nem ügyel rá, Ljonykát is, a kicsi Marijkát is – patkós csizmáik sarkával eltiporják az emberek lelkét, aztán továbbállnak... Hogyan is lehetne megvédeni őket? Hogyan?!

– Mindenki azzal törődik, hogy az életét mentse – ahelyett, hogy a lelkét mentené...

Mindenki azzal törődik, hogy az életét mentse – ahelyett, hogy a lelkét mentené...

Tarasz az otthonába „menekült”.

Otthon gubbasztott bezárt védőtáblák mögött. Semmit sem tudott arról, ami a városban végbemegy.

De a város hatalmas erővel húzta, hívta, gyötörte: te láttál engem dicsőségben, nézz meg hát – keresztre feszítve is. Érintsd meg sebéimet, Tarasz, osztozz kínjaimban.

Végül is nem bírta tovább a reteszek mögött, fogta a botját és elindult.

És feltárult előtte a halmokon épült város, amelyhez hasonló nincs több a világon. Éppen olyannak látta, mint azelőtt: ugyanazok a háztetők, kémények, ugyanazok az utcák – a külvárosoktól lejtősen ereszkednek a belváros felé –, ugyanazok a bádög- vagy cseréptetős házak, ugyanazok az akácfák a városi parkban. És mert évadja van, most is szállong a levegőben a topolyák vidám, könnyű pelyhe, ott libeg az utcák felett, míg alá nem hull a háztetőkre. Akár a hó. Mint valami meleg, rózsaszínű hó.

– Minden olyan, amilyen volt! – mondta fejét keserűen csóválva Tarasz. – Semmi sem változott.

Holott a városban – a német az úr!

Döbrent sértődöttséggel járta Tarasz a várost. „Micsoda népség ez? Micsoda emberek ezek?” – gondolta dühösen, és csak most vette észre, hogy embert nem lát az utcán. Az néptelen, csendes. Olyan kihalt, mintha nem is város, hanem temető volna. Mintha kitépték volna a város nyelvét: nem tud kiáltani, nem tud sem dalolni, sem nevetni, csak halkán nyöszörög, mint a süketnéma, akinek fáj a némasága.

Egy-egy emberi árnyék bukkan fel itt-ott a kerítések mentén; sietősen szaladnak át az utcakereszteződéseknél, gyorsan eltűnnek a kapualjakban.

Bent, valahol a zárt védőtáblák mögött mozog, sűrög-forog valami élet, de se hangos szó, se ének, se sírás nem szívárogoz át a rése-

ken. Még a kályhák füstje is gyér és halvány – talán, mert nincs mivel fűteni, talán, mert nincs mit főzni. A füst – alighogy fölszáll – megremeg az égen, majd gyorsan, riadtan szertefoszlik.

Ismerősök surrantak el Tarasz mellett. És ő – maga se tudta, miért –, olyan fojtott hangon szólt utánuk, mintha már órá is hatott volna az utca szomorú, feszült csendje; már csak suttogva beszélt saját szülővárosában, az ismerősök nem hallották meg, s nem fordultak feléje. Furcsa szokást vettek fel az emberek, a nyakukat ijedezve folyton ide-oda forgatták, megszokták a „körültekintést”. Az emberek kerülték egymást.

Tarasz a leégett városi színház romjai mellett elhaladva, majdnem beleütközött Fisman doktorba – valaha ő gyógyította a Tarasz gyerekeit, unokáit. Tarasz, szokása szerint, levette a sapkáját, hogy köszöntse, mint máskor, de mikor megpillantotta a doktor kabátja ujján a zsidókat megbélyegző sárga karszalagot, azon meg a fekete hatágú csillagot – mélyen meghajolt előtte, amit máskor sohasem tett.

Ez megijesztette az orvost. Félreugrott s ösztönösen arca elé kapta a kezét. Tarasz némán állt előtte.

– Elöttem hajolt meg... énelöttem? – kérdezte végre suttogva az orvos.

– Maga előtt, Aron Davidovics... maga meg a szenvedései előtt.

– Á... igen, igen – dünnyögte zavartan Fisman. – Van szerencsém... jó napot kívánok. Hogy van, hogy van? ... Én, köszönöm, megvagyok... De aztán hirtelen elszorult a torka. Mindkét karját a levegőbe lendítve, fojtottan azt kiáltotta: – Köszönöm ember! – És vissza sem nézve, máris szaladt elfelé.

Tarasz sokáig nézett utána. A néptelen utcán elmosódottan még látszott az orvos görnyedt háta, rángatódzó, felhúzott válla. És körös-körül a megszokott látvány: háztetők, kémények, háztetők, kémények, a belváros felé lejtősen ereszkedő utcák, bádog- vagy cseréptetős házak meg az akácok a városi parkban. És mert évadja van, most is ott szállong a levegőben a topolyák vidám, könnyű pelyhe, ott libeg az utcák felett, míg alá nem hull a háztetőkre, mint a hó.

„Ugyan hova mennél tovább, Tarasz? Mit akarsz még látni? Nem láttál eleget?” De azért csak ment, ment a megfeszített, s kiszívott utcákon, a város utcáin, amelyből kitépték azt a derűs, eleven lelket. Kitépték, eltiporták. Nincs többé. Semmi sincs – ez a némák és a koldusok városa.

Csak Tarasz megy, mendegél ott, és botjának hangos koppanása – a járda kövezetén – megannyi emléket ébreszt és idéz. Minden kő, minden ház, minden utca emlékektől visszhangzik. Itt született. Itt nősült, itt öregedett meg. Ezen a téren is hány izgalmas gyűlés zajlott le valaha. Öklét rázva itt szónokolt Klim Vorosilov. Innen indult el a halhatatlanságba Parhomenko. Az ifjúmunkások itt énekeltek a *Mozdonyt* és itt gyártották is a mozdonyokat. Éjjel-nappal ott hullámozott a város felett a vas vidám csengése, az énekszó a folyón túl és a gyermekkacagás a parkban.

Most minden elcsendesült. Elfojtották a dalt, agyonlőtték a kacagást. Az emlék az egyetlen, ami itt életben maradt.

Tarasz maga sem vette észre, hogy a vásártérre vitte lába. Haj, valaha micsoda szekérsörgés, nyüzsgés, tolongás volt itt. Csíkos héjú görögdinnyehegyek magasodtak a párolgó, friss húsok halmai mellett. A fazekasok során csak úgy tündöklött a mázas korsókon, köcsögökön, fazekakon tükröződő napsugár. A gyermekjátékkereskedő sorra fuvogatta sípjait – az egyszerű muzsika beleolvadt a piaci lármába; a baromfipiactól a szekérsörgés, a kiabálás, a füttyülés hangzavarán diadalmaskodva fel-felharsant a kakasok szilajul ujjongó, rakoncátlan kukorékolása – mert kakas nélkül nem vásár a vásár.

Tarasz gyári munkás volt, de szerette elnézni a vásárt. Bérfizetés után vasárnaponként szívesen eljárt ide a feleségével, és büszkén sétált a sorok mentén, mintha minden az övé volna, ami itt eladásra vár. Mindent megvehetett. Gazdag volt a vásár, de gazdag volt Tarasz mester is.

Most nem volt se portéka, se pénz. Néhány szekér körül csüggedt emberek hosszú sora – félretaposott cipőben toporgó, lesóványodott, korán megöregedett asszonyok, borotvátalan, ősz borostájú férfiak. A zöldeges ládákban egy-egy – vénasszony arcához ha-

sonló – bibircsókös krumplic meg egy szál töpörödött sárgarépa, olyan elérhetetlen áron, mintha legalábbis narancs volna. A gabonát itt pohárszámra, a burgonyát darabonként, a cukrot kockánként – az ínség keserves mértékével árulták.

A tönkretett falvak nyomora vánszorgott ide a piacra, és találkozott itt az elkínzott, éhes város szegénységével. A nyomorúság a piacra hozta mindazt, amit még elő lehetett kotorni a féltve őrzött ládák fenekéről. Hervadt virágú menyasszonyi ruhát, a naftalin ezüst csillámával telehintett kacabajkát, kopott szőnyeget, kék pántlikás gyerekpaplant, az utolsó inget. Akinek már efféléje sem maradt, az teljesen haszontalan limlomot hozott a piacra: penésztől rozsdás, ócska gyertyatartókat, horpadt oldalú, zöld szamovárokat, gyerekjátékot – egy-egy vedlett plüss-nyuszit vagy idétlenül mosolygó bábút.

A hasznavehetetlen holmik gazdái maguk is tudták, hogy azok nem kellenek senkinek, így hát nem is igen kínálták őket. Halványzöld gyertyatartóikat előrenyújtva naphosszat szóttanul álldogáltak a piacon, és szomorú, könnyörgő pillantással néztek az elhaladókra. Mintha az eladó holmi kiabált volna gazdája helyett: „Vegyenek meg! Nincs egyebe szegénynek. Holnap felfordul éhen!”

Szörnyű a nyomor nyelve! Mintha az éhség és kétségbeesés görcsében fetrengő város egész belseje kifordult volna Tarasz elé. Árnyaikról ismert rá az emberekre, roncsaikról a tárgyakra. Ezeket a szamovárokat valaha csendes akácós árnyékában, kiskertekben, teaasztalkákon látta; azok a békés, derült, szombati teázgatások! Ráismert a szőnyegekre, a komódokról leszedett csecsebecsére, a damasztabroszokra, a porcelánszobrocskákra, a gramofonlemezre, az egyszerű jó mód, a szerény boldogság e jelképeire. Tudta, mi minden rejlik e jelképek mögött: egy egész nemzedék magánélete. Most eladó egy maroknyi gabonáért. Koldus vásárol itt koldustól, éhező cserél éhezővel. Szinte némán. Hová lett innen a piaci lárma, a hajdani vidám sürgés-forgás? Körös-körül a kétségbeesés csendje. Egy szemüveges öregember sokáig áll egy krumplicláda előtt, aztán lassan leveti kabátját, egy darabig forgatja a kezében, ki tudja, miért, még ki is rázza, aztán odaadja – krumplicért. Tarasz

megismeri a szemüveges embert és elfordul. Annak a szakiskolának az igazgatója, ahol az ő Nyikifor fia tanult.

Sok ismerőssel találkozik itt Tarasz. Szomorú találkozások ezek! Itt nem ismerik meg egymást az emberek. Mindenki kínosan feszeng, szégyenkezik a másik előtt. Az öntőműhely jónevű mestere jutalmul kapott gramofonját árulja. A gyári laboratórium vegyésze maga gyártotta gyufát kínál. Jevfroszinya anyó is itt van valahol. Tarasz lakatait cseréli át gabonára.

Ugyancsak itt, a piacon összekuporodott hullák is hevernek az élő emberek lába előtt, a kövezeten. Az élők óvatosan kikerülik őket, elfordulnak, igyekeznek oda sem nézni – a halott üveges szeme saját holnapjukat sejteti. A város hozzászokott a holttestekhez.

Tarka kendős, kócos, szurtos cigányasszonyok tolakodnak: „Hadd jósoljak!” A férfiak mordan legyintenek, az asszony nép inkább rááll. A jósnő óvatosan szétnéz, nincs-e a közelben német vagy rendőr, aztán szenvedélyes, meggyőző suttogással mormolja:

– Él még a te kedvesed, galambom. Várj rá, visszajön. Sok kínszenvedésen ment át. Vízbe esett – bele nem fúlt, tűz égette – nem égett el, ellenség meg nem ölte, golyó nem fogta, bomba elkerülte. Visszajön az első hóval, szánúton, ne félj, lelkem, csak remélj.

– Bár adná az isten – sóhajtoznak keresztet vetve a parasztasszonyok.

Egy világtalan körül, aki vakok számára készült könyvből jósol, különösen sok asszony tolong. Meg-megborzonganak attól, amit a vak ember – ujjait a láthatatlan betűkön végighúzával – jövendöl:

– Vértólamok árasztják el a földet – olvassa egyhangúan a vak –, és azokba a folyókba befűl az emberi nem ellensége. Történik pedig ez... – Nagy nehezen tapogatja ki a domború betűket, és az asszonyok félelemtől meg a reménytől megdermedve várják a folytatást.

Tétova, beteg csönd üli meg a piacot is, mint az egész várost – szónak, hangnak nincs ereje, mintha nem is emberek, hanem kísértetek bolyongnának itt. Csak az olasz katonák alkudoznak lármásan, vidáman. Nagyszerűen festenek ezek a királyi muskétások tollas sapkájukban, ahogy mindenféle női ronggyal, kacattal teleag-

gatva, vásárosi szenvedéllyel kínálgatják saját holmijaikat és összepakodott vackaikat, csereberélik, veszik és nyomban tovább is adják a vásárolt holmit.

Egyszer csak rémült ordítás töri meg és robbantja szét a csendet. – Razzia! – És mindenki eszeveszett futásnak ered. Az emberek elrohannak Tarasz mellett. Látja rettegéstől eltorzult arcukat. Hallja a lövéseket, az üvöltéseket. Valakinek a fejét a kövezethez verték. Iszonyúan kiabált egy asszony: behasították homlokát; fekete haja összeragadt a sűrű vértől. A csókák riadtan, alacsonyan repdestek a piac felett. A géppuskások vasmarkában dühödten vergődött egy természetes legény – nem akarta elhinni, hogy elfogták. Szótlanul, vadul, fogcsikorgatva igyekezett kiszabadulni a szorosan rátapadó karok közül, nem akarta erejét hasztalan kiabálásra fecsérelni, de egész teste kiabált – szabadságért üvöltött, és próbált kitörni a fogságból. Irgalmatlanul ütötték-verték, de ő még mindig szabadulni igyekezett, és még mindig nem hitte, hogy vége van. Majd hirtelen elernyed, elgyengült, elcsendesedett. Szenvédélyesen epedő tekintetével még egyszer utoljára átfogta ifjúságának szabad világát. Számára mindennek vége volt. Viszik Németországba kényszermunkára, és ami a legvalószínűbb – a halálba.

És még mindig rohanvást rohantak el a rémület hajszolta emberek Tarasz mellett. Menekültek, holott nem érezhették magukat bűnösnek. Egyetlen vétkük az, hogy – emberek, itt pedig embervadászat folyik. Tarasz is ember volt, őrá is vadásztak, ezért ő is futásnak eredt, fuldokolva futott, azt hitte, hogy ott nyomban megcsakad a szíve – nem bírja tovább. Berohant egy kapu alá lélegzetet venni. Elrohant mellette az egész kopófalka, majd végül valahol messze elcsendesedett a hajsza.

A kapu alatt és az udvarban sokan összeverődtek. Valamennyi zihált. Egy ember, véres nyálát köpködve, így szólt:

– Hej, ha géppisztolyunk volna! Néhány géppisztolyunk!

– A fejsze is megteszi – mondta Tarasz.

SS-járőr haladt arra az utcán – mindenki elnémult . . . A csendben a német csizmák patkói kopognak a járda kövén. A kövek mintha nyögnének, fel-felsikoltanának a csizmák alatt. És minden ablak-

ból, minden résből, kapuból gyűlölettől izzó szemek követik a német járőrt... Mennek a hitleristák a kihalt utcákon. A terek néptelenek. Hallgat a süketnéma város. Szörnyű csend üli meg – a viszszafojtott gyűlölet csendje. És ebben a csendben, mint az átok, mint lázálom, lidércnyomás – koppannak a patkós csizmák a köveken.

E patkócsattogás hallatára, akár nappal, akár éjszaka, rémülten megdermed az élet, félve elrejtőzik mindenki, aki él, elnémulnak a gyermekek, pincékbe menekülnek az asszonyok. A férfiak ökölbe szorított kézzel találgatják: nem értem jönnek-e? Hátha már rajtam a sor? Kibírhatatlan e patkós csizmák gyűlöletes, nehéz kopogása.

Az egész városban ez a szörnyű katonaszag terjeng – kaszárnyaszag, bűdös dohány szaga.

Nem lehetett így élni.

7

Nem lehetett így élni.

Tarasz családjára még nem sújtott le a fasiszták bárdja. A rokonságból még senkit sem gyilkoltak meg. Senkit sem kínoztak meg, nem hurcoltak el. A Köves Gázló utcai öreg házba még egyetlen német sem tette be a lábát. És mégis tűrhetetlen volt az élet.

Itt nem gyilkoltak még, de bármely percben gyilkolhattak. Betörhettek. Betörhettek éjszakának idején, elfoghatták bármelyiküket az utcán, fényes nappal is. Belökhették bármelyiküket a vagonba, és elhurcolhatták Németországba. Szó nélkül a falhoz állíthatták, agyonlőhették akármelyiküket, de el is engedhették, és röhöghettek azon, hogyan őszül meg szemük láttára. Egyszerűen mindent megtehettek – és ez rémesebb volt még a gyilkosságnál is. A város minden házára – a Taraszéra is – ráterült a félelem fekete árnya.

Törvény nem volt. Nem volt se jog, se bíróság, se rendszer, se rend. Csak parancsok voltak. Minden parancs fenyegetett valamivel. És mindegyik megtiltott valamit. A parancsok pontosan megszabták, mi mindenhez nincs joga a város lakosságának. Ez az emberi jogok eltörlésének alkotmánya volt. Az emberélet olcsóbb lett,

mint az a papír, amelyre rányomtatták: „Halálbüntetés terhe alatt...”

Az otthon többé már nem volt menedéke az embernek. A lakatok már nem védelmezték sem az életét, sem a tulajdonát. Az emberek ritkán tartózkodtak, ritkán aludtak benn a házban. Pincékben, csűrökben bújtak meg. A patkós csizmák dübörgésére akár a fűrőlyukba is bebújtak volna. Ha a városban barlangok vannak – az emberek barlangokba húzódnak vissza, üregekbe ássák magukat, csakhogy ne kelljen az „új rend” alatt élniök.

A városi lakos élete most abból állt, hogy bujkált. Bujkált, kitért a német elől, ha az grasszált az utcán, elrejtőzött, ha náci lépett be a házba, eltűnt, ha keresték.

A német pedig kidüllesztett mellel, sisakját alacsony homlokára tolva, hosszú gémlábát kinyújtva, folyton grasszált a városban, egy automata bárgyú lelkesedésével, és mindent legázolt, maga alá gyűrt, eltaposott – nem, ezt nem lehetett kibírni!

Lehetetlen volt így élni – de mégis élni kellett.

De hogyan? Ettől a kérdéstől nem lehetett szabadulni. Senki se mondhatta: „Ez minket nem érint!” Minden egyes lakos elé ez a kérdés meredt: hogyan éljen, mitévő legyen? És minden egyes embernek a saját lelkiismerete szerint kellett eldöntenie ezt a kérdést.

Taraszhoz mostanában gyakran eljárt esténként a szomszédja, Nazar Ivanovics. Negyven évig éltek egymás tőszomszédságában, negyven esztendőn át marakodtak. De most összehozta őket a közös baj: minden este együtt üldögéltek, cigarettáztak, sóhajtoztak...

A beszélgetést rendszeren Nazar kezdte. Nyughatatlan ember volt, naphosszat a városban lődörgött.

– Megyek ma az utcán, hát látom, javítják a járdát – újságolta. Elállt a szívem verése. Uramistenem, gondoltam magamban, igazán, csakugyan ittmarad a német a nyakunkon örökre?

– Ugyan, erről szó sem lehet – fortyant fel Tarasz. – A járdát javítják? A járda az csak külsőség! A járdát átalakíthatják, de a szívemet soha. Vagy tán tudnak belőled vagy belőlem németet faragni? K tudják a lelkünket taposni? Nem! – és erélyesen megrázta a fejét.

– Nem, ezek csak jöttek, sohasem lesznek a mi városunk gazdái. Ahogy jöttek, ugyanúgy el is mennek.

Nazar vállat vont.

– Rég nem hallani ágyúszót. A mi repülőgépeinket sem látni. Legalább bombáznának egy kicsit, mindjárt jobb kedvünk lenne. Messzire elment már a front, bizony messzire. Valahol a Volgánál járnak...

– A front elment, a front vissza is jön. Bízni kell.

– Bízni, bízni! Ejh!...

A kapadohány füstje szétterült az alacsony mennyezeten, neki-csapódott az ablakvédő-táblának.

– Mit csináljunk, Tarasz Andrejevics? – kérdezgette szomorúan Nazar. – Mondd meg nekem, hogyan élünk, mitévők legyünk?

– Hát ezt mindenki maga döntse el, ahogy a lelkiismerete diktálja – felelte Tarasz.

– Az pedig azt diktálja, hogy ne hagyjuk magunkat. De hát mivel verekedjünk? Fegyvertelen vénemberek vagyunk mi, Tarasz.

– Fejszénk van, öregembereknek való fegyver. Biztos fegyver. – Tarasz eltűnődve bólogatott. – Legjobb volna megkeresni az utat a partizánokhoz! Mert öregek vagyunk ugyan, Nazar, de azért hasznunkat vehetnék! – Nazar füléhez hajolva azt súgta: – Könnyíteni kell a lelkünkön végre valahára, mert én ezt tovább nem bírom...

A városban mindenki ezen töprengett, mit csináljanak, mitévők legyenek?

8

– Ha jól értem a politikai helyzetet – mondta a feleségének Jakov Vasziljevics Sztarczakov, egy tröszt volt gazdasági vezetője – eljött az én időm. A kereskedelem ideje. Bizományi üzletet nyitunk!

A felesége nem lepődött meg. Mindig tudta, hogy férjének nyúltestében tigrislélek lakik. És hátha csakugyan felvirradt a Sztarczakovoknak, hátha valóban eljött a magánkereskedelem aranykora? A helyi újságban megjelent a következő hirdetés: „A német pa-

rancsnokság engedélyével Sztarcsakov úr bizományi üzletet nyit.” A hirdetést vastag betűkkel szedték.

A szőnyegek és gyertyatartók ettől fogva irányt változtattak: most nem a piacra, hanem Sztarcsakov boltjába vándoroltak, mégpedig sűrű tömegben, mint ahogy a farönkök úsznak a folyón lefelé – a nagy vízbe. Sztarcsakov alig győzte kiállítani a nyugtákat. Ujjongott, amikor átvette, tapogatta, simogatta és felbecsülte a tárgyakat. Mintha mind az övé lett volna. Már szűk volt neki ez a kis város. Arról álmodozott, hogy Berlinben nyit üzletet az Unter den Lindenen...

A kis bolt tömve volt áruval. Sztarcsakov kijelentette, hogy az áruk bizományba vételét megszünteti. Most már a vevőket várta. Vevők nem jöttek.

Járt-kelt Sztarcsakov a kis boltjában, a kirakatban ide-oda rakosgatta a tárgyakat, várt. Vevőket várt. Vevők csak nem jöttek. Az éhes város ínséges táján sehogy sem indult virágzásnak a kereskedelem. A bizományost egyre gyakrabban kísértette az a furcsa vágy, hogy most mindjárt felakassza magát egy antik csillárra, ott a boltban, a türkmén szőnyegek között, amelyeket mindenki csak eladni akart, de senki sem tudja megvásárolni őket.

Új hirdetés jelent meg a helyi lapban: „A német parancsnokság engedélyével Sztarcsakov úr felszámolja bizományi üzletét. Az üzletfelek kéretnek, vegyék vissza bizományba adott értéktárgyaikat.” A hirdetést apró betűkkel szedték. E két hirdetés között folyt és zajlott le az első németbérenc üzletember rövid pályafutása, tündöklése és bukása. Mikor a tulajdonosok megjelentek bizományba adott tárgyaikért, üres polcokat találtak. A németek „elkobozták” az értéktárgyakat, az értékteleneket pedig összetörték. Csak úgy ropogott a porceláncserép az emberek lába alatt. Egyetlen kép lógott a falon egy árva kampósszegen: „Az Osztraja Mogila-i csata”. A kép késsel összevissza volt vagdosva.

Ezt a képet egy helybeli művész festette. Régóta lakott és dolgozott a városban. Sok művelődési házban, klubban, iskolában függtek ott a képei. Vasárnaponként gyakran ünneplőbe öltözött és – ahogy mondani szokta – találkára ment, felkereste lelkéből lelked-

zett magzatait. A képek voltak az ő gyermekei, amelyek immár a maguk külön életét élték. Mindegyiknek megvolt a maga életkora, sajátos jelleme, külön élettörténete. Némelyik könnyen született meg, volt olyan, amelyik gyötrelmes vajúdás után jött létre. Nem egyformán szerette őket – az egyiket jobban, a másikat kevésbé. Voltak kedvencei, de akadt csúnyácska gyereke is. De azért mind a szívéhez nőtt.

Mikor a németek megvetették a lábukat a városban, a festő kíváncsi lett, mi történt a gyermekeivel.

Megtudta... Viszontlátta őket – sárba tiporva, megtépve, beszennyezve. Keretükből kiszaggatva, összekunkorodva, holtan heverték a szemétdombon – a festő már csak a tetemeik mellett sírhatott.

Azon az éjszakán végezni akart magával. A barátai mentették meg. Egyikük szigorúan rászólt:

– Élnie kell, hogy lefesthesse, amit látott. Meg kell örökítenie ezt a szörnyű képet az utókor számára.

– Igaz, igaz – mormolta – élni kell... Élnem kell.

Nem halt meg. Életben maradt, hogy lásson és emlékezzék. Nap-hosszat járta az utcákat, temetőket, a pusztá telkeket, és emlékeztébe véste a szörnyű képeket. Lefesteni most nem tudta, amit látott – kezén bilincs volt, egész maga is rabságban – csak becsületes, izzó művészlelke maradt szabadnak, és átkozta kezének láncait.

Hogy ne haljon éhen, apró, tarka-barka vízfestményeket gyártott, úgy ábrázolta rajtuk az ukrán tájat, amilyen sohasem volt, de az olasz katonáknak éppen ez tetszett. Szétkapkodták a művész mázolmányait. Elküldték haza Itáliába: ilyen az az ország, amelyet fiatok meghódított!

A művész gépiesen gyártotta ezeket a malmokat, patakokat, házacskákat, vasárnaponként meg úgy árulta őket nagyban és kicsinyben, akár a káposztát. Élni kell, élni kell – mondogatta magának. Élni kell, hogy lásson és emlékezzék.

Egyszer beidézték a Gestapóhoz.

– Szükségünk van jó festőkre – mondták neki. – Rajzoljon nekünk plakátokat – és mi bőségesen ellátjuk mindennel.

A festő gunyorosan mosolygott.

– Én nem tudok plakátot festeni. Csak kis akvarelleket – patakot, kunyhót...

– Kár. Jól élhetne, jóllakhatna.

– Én így is jóllaktam – mondta fuldokolva –, torkig jóllaktam. – És eszébe jutottak képei, amelyeket késekkel hasogattak szét a fasiszták.

Hazament és üresen kongó műtermében sokáig sírt egyedül. Plakátok kellenének? Ó, tudok én plakátot festeni, és fogok is. Én magam fogom kiakasztani őket a tereken. Még ha engem melléjük akasztanak is. Félelmetes plakátok lesznek azok!...

Vérben úszó, megfeszített város. Könnyáztatta pályaudvar. Anyák elkéült keze. Zöldre mázolt, vasrácsos vagonok. Fekete nyírfák, amelyek úgy gyászolnak, akár az özvegyek. Fiatal lányok, akik búcsút vesznek a szülőföldtől, az ifjúságtól, a szabadságtól. „Rabnők sírása” – ez lesz a címe ennek a képnek. Most mindjárt hozzáfog. Nem várhat vele tovább.

Rabnők sírása. Igen, igen, ez zúg a fülében. Ez lüktet szívében. Egész Ukrajnát betölti a szüzek szomorú sírása. Az anyák özvegyi zokogása. A rabnők keserű kiáltozása.

Egyre több vonat viszi a rabokat nyugat felé. Egyre jobban elnéptelenednek a városok. A tizedik béből, a Nasztya osztályából – ahol a német uralom előtt tanultak – eddig már hat lány szakadt el otthonától. Most vasrácsos vagonokban szállítják őket. Mi vár rájuk a rabságban? Mi vár Nasztyára? Mi vár mindannyiukra, a tizedik bé osztály iskoláslányaira?

Öten voltak jó barátnők, jóban-rosszban összetartók. Nasztya, Larisza, Liza, Galja, Marija. Ezen a tavaszon végezték volna el a középiskolát. Összefogódzva sétálgattak a parkban és úgy ábrándoztak. Életük útját éppen olyan egyenesnek, világosnak látták, mint azt a fasort, az égbolt olyan közelinek, elérhetőnek látszott, akár a jegenye csúcsa, s a jövő vidáman bodrozódott előttük, mint a nyírfalomb.

Jöttek a németek. Tankjaik nehéz hernyótalpai csikorogva zúz-

ták szét a leányálmokat, az ifjú reményeket. A tizedikesek még a cserepeket sem érték rá összeszedni. „Isten veletek, lányok! Kezünkön bilincs, szárnyunkat letörték, reményünk elveszett. Élet, fiatal-ság, szülőháza – isten veletek!” – írta Galja az útról.

Kire kerül a sor holnap? Larisza – csak hogy ne hurcolják el Németországba – a németek kabarészínházához szegődött. Mindig is színésznőnek készült. Kedves lányos hangja volt, szomorú dalokat tudott, és ha énekelt, mindig elsírta magát. A barátnői is.

De a színházban Lariszanak még egyszer sem sikerült végigénekelni dalocskáját. A német katonák pisszegve, fütyülve lekergették a dobogóról. Nekik nem kellett ezek a dalok. Csak a női combokra voltak kíváncsiak, csak a comboknak tapsoltak. Keserves tánc volt az – a hideg színpadon didergő lányok tánca. A németek veszettül ordítottak: „Frissebben, kancák, vígabban!” Egy tiszt úgy csergetett a korbácsával, mintha lovardában volna. A lányok kétségbeesetten rugdalták a levegőt elkékült lábukkal. Csak el ne hurcolják őket Németországba!

A kulisszák mögött hemzsegő német és olasz tiszték úgy viselkedtek, mintha cirkuszi istállóban lettek volna. Bizalmaskodva paszkolták a lányok hátát, és meghívták őket vacsorára.

– Disznók, disznók! Istenem, micsoda aljas disznók ezek! – mondogatta utálkozó borzalommal Larisza. – Te Nasztya, én meghalok, ha egy ilyen közeledik hozzám! Inkább felakasztom magam!

Liza-Lujza már nem járt Nasztyához. Egy német tisztől gyönyörű kötött blúzt kapott ajándékba – csodaszép világoskék anoragyapjú blúzt, amelyen senkinek sem volt az egész városban. Mikor Liza-Lujza végigsétált benne a Fő utcán, mindenki utánafordult. Egy asszony három utcasarkon túl sem maradt el tőle – nyomon követte, és le nem vette szemét a blúzáról.

A nő szomorú fekete szemének tébolyodott pillantása felingerelte Liza-Lujzát. Szemtelenség – folyvást a sarkában van és rábámul! De sok örült is van már ebben a városban.

– Mit néz rajtam folyton? – kiáltott rá az asszonyra.

– A blúzat nézem, nagyon szép blúza van.

– No és? Mi köze hozzá?

– Semmi kérem – mosolygott az asszony zavartan. – Csak hordja, hordja. Ez a blúz az enyém volt, én kaptam valamikor a férjemtől. Azóta, hogy őt megölték, nem vettem fel többet. Jött egy német és elvitte. Egyéb holmit is elvitt. Kicsi lányom, Irocska, elsírta magát, és a német őt is megölte. Semmi, semmi, csak hordja. Szép blúz. Rajta vannak még az én Irocskám vércseppjei, azért is nézem. Nagyon szép – a piros világoskék alapon.

Lujza borzadva hátrahőkölt és elszaladt az asszonytól. „Szép a piros világoskék alapon” – kiáltotta utána az asszony. Lujza hazarohant és elbőgte magát. Sokáig nem tudott megnyugodni. A blúzt levetette. De most már a szoknyáján, harisnyáján, cipőjén is fekete vércseppeket vélt látni. Ajkán a pirosság nem rúzs, hanem vér. Egész teste csupa-csupa vérfolt...

– Hogyhogy olyan régen nem látom a barátnőidet, Nasztya? – kérdezte egyszer egy kicsit csúfondárosan Tarasz. – Egészen csendes lett a ház. Úgy látszik, elhelyezkedtek?

– Igen – hagyta rá Nasztya. – Elhelyezkedtek.

– Magam is úgy látom – mert nem járnak ide. Hova lettek a te Katykáid, Maskáid?

– Galját Németországba vitték.

– Igazán?

– Marija meg itt helyezkedett el. – Nasztya szomorkásan mosolygott. – Neki a legjobb, mindent készen kap a németektől, kincstári kosztos van.

– Börtönben? – csodálkozott Tarasz. – Ugyan miért vethettek börtönbe egy ilyen fiatal lánykát?

– Nem tudom... Azt mondják, röpiratok miatt... – felelte kelletlenül Nasztya, és elfordult.

Tarasz megpróbálta emlékezetébe idézni Mariját. Kicsi szeplős arcú, fitos orrú, pajkos süldőlányt látott – vagy talán összetévesztette őket? Hiszen annyian futkostak itt belőlük. „Börtönbe csukták! – mormogta magában. – No lám!” És életében először gondolt tisztelettel a fiatalok – számára ismeretlen – nemzedékére. És Nasztya... Vajon ő milyen utat választ? Vajon a Galja, a Lujza, vagy a Marija útjára tér?

Nasztya hallgatott. Még mindig hallgatott – hét pecsét alatt volt a lelke. De Tarasz látta: a lány már választott. Csak azt nem tudta az apja, hogy melyik útra lépett.

A város minden egyes lakosa kiutat keresett magának és a lelkiismeretének.

– Mitévők legyünk, Tarasz Andrejevics? – kérdezte nagy búsan Nazar szomszéd. – De igazán mondd már, Tarasz, mit csináljunk? Tűrjük ezt?

– Nem, nem szabad beletörődnünk – felelte Tarasz, és egy állandóan szeplős, fitos orrú, pajkos lány arca lebegett előtte. Nem szabad beletörődni!

9

Nem szabad beletörődni!

A német bárd megvillant Tarasz családja fölött is: az öreget bedízték a munkaközvetítőbe. Nem ment el.

– Nem akarok dolgozni – mondta a rendőrnek, aki érte jött.

Életében először ejtette ki ezeket a szavakat: nem akarok dolgozni. Pedig keze vágyott a reszelő után. Tüdejének kellett a műhely vasízű levegője, fülének a kovácműhely pörölyeinek vidám csengése-bongása. Lelke nem bírta ki munka nélkül. De mégis azt mondta a rendőrnek: nem akarok dolgozni, és nem is fogok. Mert most a munka – árulás. Ma éhezni azt jelenti: „nem törődünk bele”.

De Taraszt is kényszerítették, mint mindenkit. Végül is el kellett mennie a munkaközvetítőbe. Csak a németek képesek egy ilyen békés fogalmat annyi borzalommal megtölteni. Csak a németek tudnak mindenből kínzókamrát csinálni. Kínzókamra lett az iskola, ahol a gyermekek lelkét gyötörték. Kínzókamra lett a kórház, ahol német orvosok orosz sebesülteken próbálták ki a mérgeiket. Kínzókamra lett a hadifogolytábor, az lett a színház, a templom, az utca.

De a munkásnegyedben, ahol Tarasz lakott, a legborzalmasabb kínzókamra a munkaközvetítő volt – a rabszolgaság első állomása.

Ide senki sem ment a maga jószántából. Ide hurcolták azokat, akiket razziákon elfogtak, az utcán összeszedtek, pincékből, vermek-

ből előrángattak. Egy órával azelőtt ezeknek az embereknek még volt nevük, családjuk, otthonuk, reményük. Egy órával azelőtt ez a fiú még pajtásaival játszott, ez a kislány még anyja meleg térdéhez simult. Most mindennek vége számukra. Név helyett – számot kapnak, otthon helyett – vasrácsos vagont, család helyett – idegen világot. Csak a remény marad meg a rabnak. A remény és a gyűlölet.

Itt a közvetítőben választották el egymástól a görcsösen vergődő embereket. Ezek azt hitték, hogy itt, a rabszolgaság kapujában, még megkapaszkodhatnak a küszöbbe, hogy innen még kiszabadulhatnak. Hogy még visszakönyöröghetik maguknak a szabadságot. Térden csúszva, foggal-körömmel. Borzadva próbálták ellökni maguktól a jármot. Emberi jogokat hangoztattak, itt semmit se használó, gyűřött igazolványokra hivatkoztak, kértek, bizonykodtak, fenyegetőztek, rimánkodtak. Hiába! Innen nem volt menekvés. A csökönyös nyakat itt igába hajlították, a dacos lelket kiverték az emberből.

Taraszra ráivalltak, hogy várjon sorára. Verni még nem verték, de a lelke már tele volt kék foltokkal. Vértoltos falakat látott, halotta a megkínzottak nyögését, ordítását.

Egy nagy, hegyes hasú terhes asszony fetrengve rimánkodott az irodafőnök lábánál, hogy ne vigyék el egyetlen fiát. A tizennégy éves sápadt fiú anyja fölé hajolva azt hajtogatta:

– Álljon fel, anyám! Álljon fel! Nem kell ezt! – A fiú szája sarkából vér csurgott, letörülte kabátja ujjával, aztán újra kérte, követelte: – Anyám, álljon fel, álljon fel! Nem kell ezt!

A hivatalnoktól semmit sem kért a fiú.

Az pedig egyszerre felüvöltött:

– Szülik egyre-másra a kölyköket, de a nagy Németországtól sajnálják! – És patkós csizmájával az asszony hasába rúgott.

A terhes nő sikolya nekicsapódott a falaknak, az ablakoknak, mennyezetnek, aztán elcsitult. És a nő megint csak a térdén csúszva elindult, csak most kezével óvón körülfogta hasát; így mászott a hivatalnok csizmája, az íróasztal lába felé, rimánkodva, kérve, esdekelve. Csak a halál tudta volna meggátolni, hogy a fiáért harcoljon.

De a hivatalnok előtt már egy fiatal pár állt. A férj beszélt. Az

asszony sírt. Férje meg-megszakította beszédét, hogy vigasztalja: „Ugyan miért sírsz, Kátya, hiszen ez csak félreértés lehet! Mindjárt tisztázunk mindent.” – Látszott, hogy a felesége sírása kínozza, és emiatt minduntalan elvesztette beszéde fonalát.

– Ez tévedés, főnök úr – bizonygatta meggyőzően. – Mi kérem, törvényes házasok vagyunk. Tessék, itt az írás róla. Törvényes a házasságunk. Hát akkor hogy lehet bennünket elszakítani? Elutazni hajlandók vagyunk. De nem külön-külön. Hiszen mi törvényes házasok vagyunk... Az önök istene is, a mi istenünk is egyformán a törvényes házasságot pártolja... Csak egyetlen kérésünk van: ne válasszanak el bennünket!

– Mein Gott, ez aztán furcsa – nevetett a rendőrtiszt. – Hát mondja, ugyan mit akarnak maguk együtt a bordélyházban? – És röhögött, tomporát verdeste nevéttében, és végül nagy hahotától elernyedve hasával az asztalnak dőlt.

Most kivágódott a munkaközvetítő parancsnokának ajtaja, és egy véres hústömeget löktek ki onnan. Mindenki borzadva hátrált előle. A húscsomó négykézláb vergődve hörögte: – Nem és nem! Nem nyugszom bele!

Tarasz a görcsös botját szorongatva eltökélte: „Én nem tűröm, hogy verjenek! Inkább a halál!”

De őt nem is akarták verni. Beszólították a parancsnok szobájába. A munkaközvetítő parancsnoka udvariasan elébe ment. Tarasz egy Stein nevű helybeli németre ismert benne.

– Foglaljon helyet, Jacenko úr – szólt a parancsnok.

Tarasz gondolkodott, habozott, de aztán leült. Botját térdai közé fogta és rátámaszkodott.

Stein kedveskedő mosollyal így szólt:

– Sajnálom, hogy megvárakoztattuk, Tarasz Andrejevics. Hiába, sok a munka.

– Nem baj, kérem – mormogta Tarasz.

– Szükségem van magára, Jacenko úr. Ezért mindjárt a tárgyra térek. A német városparancsnokság elhatározta, hogy üzembe helyezi a gyárat.

Tarasz összerezsent.

– Ez nagyszabású építkezés lesz. Nézze, mi nem vagyunk már mai gyerekek, ugye, mi félredobjuk a politikát. A jó mester nem politizál, hanem dolgozik. Igaz? Munkát ajánlunk magának, mester úr. Jómódban élhet, a családját elláthatja mindennel...

– Én nem vagyok mester – felelte halkán Tarasz. Én segéd munkás vagyok.

– Mi? – meredt rá álmélkodva Stein. Aztán elnevette magát.
– Ahá, értem, értem. Nem rossz tréfa. Mesteri tréfa.

– Én segéd munkás vagyok – ismételte Tarasz szigorúan.

Stein ránézett és meglátta a szájánál lefelé futó dacos, öreges ráncot, meg a botra támasztott hegyes állát.

– A kezedet! Mutasd a kezedet, vén disznó! – rivallt rá hirtelen, tombolva Stein.

Tarasz elmosolyodva nyújtotta oda a kezét. Erős, inas, bütykös kéz, munkától rég megkérgesedett, tenyerébe örökre beette magát a vaspör és a gépolaj.

– Ez egy segéd munkás keze? – kiabált Stein. Nem igaz, Jacenko úr, ez egy mester, sőt egy ezmester keze. Nagy ára van az ilyennek, és Németország meg tudja becsülni az ilyen kezet.

– Én segéd munkás vagyok – ismételte meg Tarasz, és botjára támaszkodva felemelkedett.

Stein is felállt. Tekintetük találkozott. Stein idevaló német volt. Jól értette nemcsak az orosz szót, hanem az orosz pillantást is.

– Hát jó! – kiáltott mérgében fuldokolva. – Segéd munkás vagy? Rendben van. Nekünk segéd munkás is kell. Elmegy segéd munkásnak. Ha nem még – visznek. Ha ellenszegülsz, elevenen elásunk.

És Stein megtartotta a szavát.

Ettől fogva minden reggel rendőr jött Taraszért és elhajtotta munkára. Tarasz magára kapott valami rongyot, fogta a botját és elment. A munkaruháját világért fel nem vette volna. „Én bizony nem hozok szégyent az én munkásmundéromra!” A rendőr még sorra járt néhány lakást, míg össze nem verődött az engedetlen régi gyári munkások egész csapata. Így vitték őket végig a városon

fegyveres őrizet alatt. Így hajtották őket az üzembe – szuronyok közt.

Beléptek a jólismert régi gyárkapun. Ott hevert előttük a gyár hullája. Csupa összekunkorodott, füstös-kormos vastörmelék. Holt kövek halmazai.

Az öregek végigmentek a gyáron. Magas fű nőtte be az udvar útjait. A falakon penész ütközött elő. Varjufészekek feketéltettek a szarufákon. A komor eget mintha meg átluggatták volna. Vörös burján tobzódik ott, ahol valamikor – izzó vas tobzódott. Egyszer csak lezuhant egy rozsdarágta vasgerenda: tartói elkorhadtak, összeomlottak. Barna porfelhők gomolyognak a romok fölött. A varjak ijedten felrebbennek. Rekedten, riadtan károgva nekicsapódnak szárnyukkal a szarufáknak. És még nagyon sokáig kóvályognak, keringenek a műhely romjai fölött, mint valami hulla fölött.

A mesterek szuronyok közt vonulnak át a gyár temetőjén. Maguk is szinte csontvázak. Lehajtott fővel lépkednek: szörnyű ránézni ezekre a romokra. Holt vas hullaszaga, síri csend nehezedik itt mindenre. Csak lépteik zörögnek a rozsdás vaslemezeken.

A nyakas öregeket a villanytelep romjaihoz hajtják. Le kell bontaniuk a félig romba dőlt falakat és megtisztítaniuk a teret. Miért ne? Lerombolni hajlandók a falakat, de felépíteni – soha. A bontást is csúfondáros lassúsággal végzik. A német felügyelő dühöng: az orosz nem tud dolgozni. Az orosz – az lusta számár! Tarasz elmosolyodik – „láttad volna csak német, hogy sürgölődött a »lusta« orosz, amikor ő volt itt a gazda, hogy forgatta Pjotr Lihodid a nehéz pörölyt, micsoda lázas munka folyt itt: verítékben áztak az ingek”.

Mihelyt a német odébb megy, az öregek nyomban abbahagyják a „munkát”. Nagyokat nyögve letelepednek a kövekre, rágyújtanak. A legjobb nevű mesterek ülnek itt a romokon. Ők építették ezeket a műhelyeket. Ők is rombolták le. Vajon hányan érik meg a feltámasztását?

– Hány éves vagy te, Tarasz? – kérdezi az öreg nyugdíjas Artamonov.

– Hatvan múltam, Pal Petrovics – felel tisztességtudóan Tarasz.

– Fialat vagy még! – sóhajt fel Artamonov. – Egészséges vagy. Te még megéred.

És irigykedve nézik mindnyájan a széles vállú, erős csontú Taraszt. Hej, ha csak megérnék, ha ki tudnák várni! Lehet, hogy csak napok, hetek vannak hátra a felszabadulásig. De hát az öreg embernek minden napja az utolsó lehet.

– Nem érjük mi már meg! – csóválta fejét keserűen Nazar. – Csupa csont-bőr lettünk. Ahogy nézem, nem győzők csodálkozni: mi az, ami még életben tartja az embereket?

– A hit – feleli szigorúan Tarasz – érted, Nazar? A hit.

– A gyárat hamar meg lehet indítani – mondja az öreg Artamonov. – Én legelőször is... – és elkezdi a tervezgetést. Mindegyik öregnek megvan már a maga terve... átgondolta, kikínlódta, kihordta, mint egy megálmodott magzatot. Mindegyikük a saját műhelyével kezdené a gyár helyreállítását. Most azt bizonygatják egymásnak, hogy az lenne a helyesebb. Vitatkoznak, heveskednek, mérgelődnek, pedig mindez csak ábránd.

Megérni! Csak megérni! Meglátni az erőmű fölött félénken gomolygó első kicsiny, sárgás füstöt! Meghallani az első kalapácsütést a kovácsműhelyben!

De azt egyikük sem bírná elviselni, ha a gyár a németnek kelne életre. Nem, ezt nem tűrik. Szívesebben látják a szívükhöz nőtt gyárat hullának, mint rabnak. Ha már így van, hát csak heverjen holtan – egyelőre. De megalázní nem engedik.

Jön vissza nagy szitkozódva a német felügyelő. Az öregek lassan feltápáskodnak, tovább bontják a falakat. Nyögve cipelik a köveket. Rakosgatják a téglát egyik helyről a másikra. A törött téglát... Lerombolt falak. Holt kövek, sírkövek.

Holt kövek, sírkövek...

Meghalt az öreg Artamonov. Ahogy a követ cipelte, elesett és nem kelt fel többet. Úgy is maradt fekvé – vén kezével a követ ölelte.

Csendben, sietve temették el az öreget – nem úgy, ahogy más időkben temették volna el a gyárból. A németek nemcsak a tisztas életet rabolták el tőle, hanem a tisztés halált is.

Csak kilenc öreg kísérte a koporsóját. A nyughatatlan Nazar a temetőbe menet egész úton rémtörténeteket mondott: a Szverdlov-aknában a németek agyonlőttek hétszáz bányászt – az asszonyokkal, a gyermekekkel, az öregekkel együtt.

– Minden vájat zsúfolásig tele van hullákkal. Olyan dögletes bűz van ott... borzasztó! És – fejcsóválva, bólogatva azt jósolgatta: – Mindönket kiirtanak a németek, ne felejtsetek el a szavamat. Mihamar ránk kerül a sor! Előbb a zsidókat pusztítják el, aztán minket vesznek sorra.

Úgy látszott, beválik a jóslat. Tarasz egy reggel látta, hogy utcahosszat hajtják a zsidók óriási tömegét.

Mennek, mennek ezek a rémült, agyongyötört emberek a szuronykerítéssel körülvéve, nem tudják, hová viszik őket és miért – kivégzésre, kínzókamrába, vagy kényszermunkára? De mennek, pusztulásra kárhoztatva, engedelmesen, ahová hajtják őket. Nem sírnak, nem kiabálnak. Nyirkos, hideg szél csapkodja őket. Eső korbácsolja vállukat, hátukat.

Az asszonyok a nedves köveken viszik botladozva beteg gyermekeiket. Az öregek és a nyomorékok a menetoszlop végén sántikálnak. Nem mernek elmaradni – szemtől szembe kerülnek az őrség szuronyaival. Egy öregasszony elesett, és most görcsökben fetreng a kövezeten, de nem mer segítséget hívni. Hangtalanul vergődik a nedves macskakövön. Lázasan kapkod levegő után, a többi pusztulásra ítélt ember pedig elmegy, elvánszorog mellette. Meggörnyednek nedves batyuik súlya alatt. Szülői ház, otthon, vagyon – minden odavan. Hosszú éveken át kialakult életükből csak a szárnalmas batyu maradt meg. De hát nekik azt mondták, hozzák magukkal holmijukat, és erre megörültek: akkor nem meghalni viszik őket. Egyelőre nem meghalni. És úgy kapaszkodnak motyóikba, mint magába az életbe, mint a lüktető, meleg élet jelképebe.

Csak egy ember megy itt batyu nélkül, minden nélkül, mint aki már nem törődik a világi hívságokkal – az öreg Fisman doktor.

Semmit sem visz magával, csak ócska orvosi táskáját. Mintha nem is halálba menne, hanem mindennapos reggeli beteglátogató körútjára.

Körülötte hátizsákjaik terhe alatt zihálva sorstársai támolyognak. Ők nem tudják, nem is sejtik, hogy ez utolsó napjuk, utolsó órájuk, utoljára látják a város fölött lebegő ködöt, az esőt a háztetőkön. Nagy gondban vannak batyuik miatt, a takarók miatt, egy meghűlt kislány gyapjúsálja miatt...

De a doktor tudta. Tudta, hogy ez az utolsó út. Utoljára megy át a városon, ahol született, nevelkedett. És szívfacsaróan drága volt neki a fekete nyárfákat borzoló nedves orosz szél, a zörgő haszttal borított orosz föld illata, a könnyhullató orosz háztető, a városra hulló orosz őszi eső.

Tarasz hosszan nézett az orvos után. A tömeg némán hömpölygött előre, még a gyerekek is elhallgattak. Szótlan közönnyel lépkedtek mellettük a német rendőrök és géppisztolyosok. Köd ereszkedett le, és az eső korbácsként verte, paskolta a kövezetet...

– Isten áldjon doktor, Aron Davidovics! – suttogta Tarasz. – Ne ítélj meg, hidd el, semmivel sem tudok segíteni rajtad. Magunk is várjuk, mikor visznek vesztőhelyre.

A zsidókat, valahol a város határában lőtték halomra. Az a néhány, aki csodálatosképp megmenekült, orosz családoknál bújt meg. Az oroszok félelem nélkül, készséggel rejtegették ezeket az elgyötört embereket: lelkiismeretük parancsolta.

A Taraszék utcája egy hatesztendős kislányt rejtegetett. A rendőrség valahogy tudomást szerzett róla, és veszettül nyomozott utána. Ez még Tarasznak sem fért a fejébe. „Hát csakugyan összédőlne a német birodalom – mondotta gúnyos mosollyal –, ha egy hatéves kislány életben maradna?” De a rendőrség csak tovább kutatott a házakban. Valóságos vadászszenvedély fogta el őket; úgy szimatoltak utána, mint a kopók. Az utca nem adta meg magát.

A kislányt esténként sötét kendőkbe bugyolálták, és egyik szomszédtól a másikhoz vitték. Minden házban volt számára egy kiürített láda, benne ágynemű. A kislány a ládában aludt, evett, ott lakott egész nap. Ha baj fenyegette, gyorsan rácsukták a láda födelét.

A gyerek megszokta ezt a menedéket, már nem is találta koporsónak. Naftalin- és penészszága lett, mint amilyen a vénséges vénasszonyoknak szokott lenni.

A gyerekek suttogva beszéltek a kislányról. Marijka a kis barátnőtől szerzett tudomást róla. Mikor egy este Taraszékhoz hozták, Marijka elhalványodva kérdezte nagyapjától: „Ez a ladás kislány?” És Tarasz nem tudott mit felelni.

A ladalakó kislány véznácska volt és sápadt. Nagy, fekete szemében rettegés lakott. Évek kellene ahhoz, hogy ez a szempár megnyugodjék, felderüljön. Marijka hirtelen megölelte és hozzásimult. Egy fekete meg egy szőke gyerekfej...

– Babával fogunk játszani – mondta Marijka, és Taraszra nézett. – Szabad? Majd a ladában játszunk – sietett hozzátenni, és Tarasz elfordult, hogy letörölje könnyeit.

Éjszaka rendőrség rontott be Taraszék otthonába, fenekestül felfordítottak mindent. Minden szobát, minden kamrát – megtalálták és feltörték a ládát is. A kislány aludt. Még a rendőr karjában is tovább aludt, édesen mosolygott, és ajka csendesen cuppogott álmában. Durva lökésre ébredt. Szörnyű idegen arcokat és fekete köpenyeket látott. Felsikoltott. Úgy sikoltozott, hogy Tarasz nem bírta türtőztetni magát, nekiment a rendőrnek.

Mikor csupa véresen feltápászkodott, legelőször is a kislány jutott eszébe, a kis szösze, az ő Marijkája. Ránézett, és azt látta: a gyermek kék szeme óriásira tágult a borzalomtól. „Mi ez, mi volt ez, nagyapám? Miért?” – kérdezte ez a szem. De könny nem volt ebben a szempárban.

Nem volt könnyű a gyerekeknek, megtanultak nem sírni. Elszoktak a sírástól, mint ahogy nevetni is elfelejtettek.

II

A gyerekek megvénültek. Szemlátomást váltak apró aggastyánokká, öreg anyókká. Tarasz néha úgy érezte, mintha egyívásúak volnának Marijkával. Marijka kezét a hasán összefonva, homlokát

összeráncolva úgy ült valahol egy sarokban, mint egy kis öreg anyó, és gondolkozott. Vajon min törhette a fejét? Tarasz nem merte megkérdezni.

– Nagypapa – kérdezte egyszer a kislány –, mit gondolsz, soká jönnek még az oroszok?

– Hát te mi vagy? Te tán nem vagy orosz? – fortyant fel Tarasz.

– Nem. Mi most németek vagyunk. Igaz?

– Nem igaz. Te orosz vagy. És ez a föld is orosz. A városunk is orosz volt és az is marad. Úgy kell mondani Marijka: jönnek a mieink. Megjönnek nemsokára! Ők majd kiverik a németeket!

Úgy tanította ezekre a szavakra, mint valami imádságra. És Marijka már tudta, hogy ezeket a szavakat a lelkében kell tartania, németnek nem szabad hallani.

Iskolába nem járt. Csak egyszer volt ott; kisírt szemmel morcosan jött haza.

– Mi van veled? – kérdezte nagypapa.

– Én többet... nem megyek... iskolába – suttozta olyan keserűen, hogy Tarasz összerezett.

Marijka egy álló évig próbálta elképzelni, hogyan is lesz az, amikor legelőször iskolába megy. Az idősebb kislányoktól sokat hallott már erről. De Marijka csak azt jegyezte meg, hogy az iskolában a gyerekek karban énekelnek. Ez lett az álma. Amikor elment az iskolába, végigülte a foglalkozásokat, de a karénekre hiába várt. Szünetben a kislányok maguk kezdtek egy nótába, de a tanítónő ijedten odafutott hozzájuk, és leintette őket: „Csitt, csitt, nem szabad énekelni.” És ezzel Marijkának örökre elment a kedve az iskolától.

– Énekelj egyedül – tanácsolta neki Tarasz.

– Nem lehet – ingatta fejét öregesen a gyermek. – Nem szabad. A német meghallja.

Csak esténként kis ágyában ringatta magát álomba egy magaszerezte dalocskával: „Jönnek a miei-i-ink... A gyermekek iskolába mennek. Együtt fogunk éneke-e-elni...” És megint előről, sokszor. „Jönnek a miei-i-ink. A gyermekek iskolá-á-ába mennek... Együtt fogunk éneke-e-elni...”

Ljonykának sem ízlett az iskola. Mordan jött haza, sokáig settenkedett a nagyapja körül, nem tudta, mivel kezdje. Végre megszólalt:

– Nagyapa, tudja, hogy ezentúl fizetni kell az iskoláért? Hetenként egy köteg tűzifát, két vödör szemet, és még pénzt is...

Tarasz elkomorodva dobolt ujjaival az asztalon.

– Hát mikor sajnáltam én valamit a ti taníttatásotokra? – kérdezte sértődötten.

Ljonyka egy darabig ott toporgott, aztán szemét a földre sítve kinyögte:

– Csakhogy én, nagyapám, nem járok ebbe az iskolába. Ott most úgy néznek ránk, mint a férgek, vagy mint az állatokra. Csak olvasást, írást, számolást tanítanak. Ez lesz az egész tudományunk.

– Hát milyen tudomány kellene tenéked? – kérdezte haragosan a nagymama.

Ljonyka lekicsinylően pillantott rá, s azt felelte:

– Nekem bizony még sok egyéb tudomány is kellene, nagyanyám. Szeretném tanulni az ország földrajzát is, történelmét is, meg a fizika is érdekelne. Csakhogy ezt a németek úgyse tanítják nekünk. – A fiú megint nagyapjához fordult, és most már könyörögve kérlelte: – Ugye, nagyapám, nem kell oda járnom? Engem... – megakadt, mert azt akarta mondani: engem ez bánt –, de végül is azt mondta: – Szégyellek oda járni.

– Hát ne járj! – felelte röviden Tarasz.

Marijka és Ljonyka számára ezzel be is fejeződött a tanulás – újabb kínos sebet ejtettek a gyermeklelkeken.

Most gyakran jártak németek Tarasz házában. Szakadatlan áradatban menetoszlopok haladtak át a városon Sztálingrád felé. Rövid pihenőre megálltak egy-egy éjszakára, vagy egy napra.

Dühösek, morcosak voltak a németek. Félték a sztyeppától. Sztálingrádnak még a nevétől is borzadtak, csak ritkán és kellenetlenül emlegették. Éjjelenként forgolódtak, sóhajtoztak, álmukban beszéltek. Egyszer Tarasz hallotta, hogy egy német sírt.

Marijka azokban a napokban ritkán járt ki az utcára, a szögletben a zsámolyán üldögélt és állát kis öklére támasztva gondolkozott.

Csupa véres seb volt már a kicsi Marijka lelke. Éjszakánként gyakran jött rá valami furcsa roham – a rémület görcse. Sírt, kiabált, hánykolódott kis ágyában, rémeket, vért látott, látta a ládalakó kislányt... Csak a Tarasz karjában nyugodott meg. Egyedül ő tudta elcsitítani, mintha valami nyugalmas biztonság, erő áradt volna belőle. Marijka az öreg ember mellére simult, kis karjával szorosan átfogta a vállát, úgy aludt el.

Tarasz óvatosan tette le az ágyra, melléje ült egy zsámolyra, és óraszámra virrasztott.

„Mindent meg lehet gyógyítani, helyre lehet állítani, meg lehet javítani – gondolta magában, mialatt a kislány fájdalmasan eltorzult arcát nézte. – A háború véget ér, és minden seb beheged. Minden gyár újjáépül, az egész élet megújodik. De hogyan, mivel lehet meggyógyítani a véresre sebzett, elnyomorított, megbántott gyermeklelket?

– Hol vagytok, fiaim? Hol maradtok?

I

„Hol vagytok, fiaim? Hol maradtok?”

Három fia volt Tarasznak – egyikről sincs hír. Élnek-e még? Azzal kecsegtette magát, hogy élnek. Visszavárta őket.

Nagy várakozás volt ez, olyan, amely nem ismer határidőt – maga a hit volt ez. Ha él a hadseregünk – élnek az én fiaim is. Ha visszatér a mi hadseregünk – visszatérnek vele fiaim is . . . A hadsereg nélkül nem térhetnek vissza. Külön nem is várta őket.

Andrej egyedül jött meg. Ősszel érkezett, késő alkonyatkor, soványan, szakállasan, feketén – először rá sem ismertek. A ruhája is idegen volt – valami furcsa szürke ukrán parasztköponyeg, amelyet már nem is hordanak. Az arcát, szakállát, bocskorát borító por is idegen, nem hazai, isten tudja, milyen utakról való – az egész ember idegen, ismeretlen, keserű. Karikás, beesett szemében, hegyes, sárgásfekete pofacsontján, szája szögletének haragos ráncsaiban ott fészkelt valami nagy csalódottság, keserűség és szenvedés, amelyeknek okát csak ő ismerte.

– Hát megjöttem! – mondta szomorú mosollyal, levette sapkáját, és olyan óvatosan rázta ki belőle a port, mintha vendég volna.

Antonyina nagyot sikoltva a férje nyakába borult.

Nagyanyó sírva fakadt. A gyermekek álmukból riadtak fel. Tarasz zavartan állt a küszöbön az olajméccsessel.

– Ki az? – kérdezte ijedten Marijka Ljonykától.

– Az édesapád.

– Nem is hasonlít édesapámhoz – mondta Marijka szomorúan, és bizalmatlanul ment oda apjához.

Andrejt bevezették a szobába, asztalhoz ültették. Az egész család köréje gyűlt. Marijka ijedten simult megváltozott apjához. Antonyina hol sírt, hol nevetett, folyton ott sürgölődött férje körül, végre térdéhez lapulva elcsendesedett, megnyugodott. Nagyanyó a kemence meg az asztal körül tett-vett.

Andrej még mindig idegenül, tartózkodóan, bátortalanul simogatta Antonyina haját, ügyetlenül szorította magához Marijkát, beszélt is, fel-felkiáltott, de amit mondott, nem illett oda, nem volt helyénvaló – ahogy most a többiek felkiáltása sem – és zavaros, de mohó pillantása bekalandozta a szobát, mintha önmagának se hinné, hogy csakugyan itthon van, nem álmodik.

Legelőször a gyermekkortól fogva ismerős szagok jutottak el hozzá: az egérbűz a kamrából, a kelt tészta illata a konyhából, a vas- és fenyőforgácsszag apja szobájából. Aztán a kagylókeretes családi fényképeket látta meg, majd a faliórát, lóháton ülő Szkobelew tábornok képét, a polcot a korsókkal, a festett, mázas tányérokkal, végül a szentképtartó előtt zöldes rézláncon függő örökméceszt. Minden a helyén van, egyetlen folt sincs a falon.

– Így hát nálatok minden a régi! – mondta Andrej félig meglepődve, félig örömmel.

Körös-körül minden ingadozott, minden korhatag, bizonytalan, mulékony volt, maga Andrej is élet és halál között hanyódott. Olykor úgy érezte, hogy egy egész véres, zűrzavaros világot hordoz magában, pedig – ahogy most kiderült – csak ezt a szobát hordozta lelkében. Mindig csak erre gondolt. Mindig csak ide igyekezett. Hogy még egyszer így ülhessen az asztalánál – körülötte az ismerős falak, az ismerős szagok, az ismerős drága arcok, a család... Soha sem hitte volna, hogy ily nagyon szereti otthonát.

Minden elmúlik. Elmúlik a háború, el a világ hanyatttatása. Csak ez az egy örök – a családi fényképek a falon, a kelt tészta illata a konyhában.

Boldogan, megkönnyebbülten nevetett, kezét dörzsölgette, s most már végre otthon érezte magát.

– Apa megjött, így hát a mieink is itt vannak a városban? – kérdezte Marijka suttogva Ljonykát.

– Nem, csak a te apád jött meg.

Tarasz attól fogva, hogy Andrej belépett, még egy szót sem szólt. Nehéz pillantással követte fia minden mozdulatát, míg az asztalnál ült, majd amikor felállt megmosakodni, és örvendezett a meleg víznek, csodálkozva, hogy az oly gyorsan megfeketedik a piszoktól. Figyelte, ahogy Andrej csaknem elsírja magát, amikor átveszi Antonyina kezéből a fehérneműt: a külön őneki tartogatott, tisztára mosott, vasalt fehérneműt, a sajátját, amelyen érzett az otthoni láda, a keményítő, a gondos asszonyi kéz illata.

És csak amikor Andrej jól megmosakodva, friss ruhában, boldogságtól sugárzóan újra asztalhoz ült – akkor szólalt meg végre Tarasz.

– De hát honnan kerültél ide, Andrej? – kérdezte halkan.

Andrej összerezett. Tarasz nyomatékosan megismételte kérdését.

– Fogságból – felelte alig hallhatóan Andrej.

Majd egyszeriben sietősen beszélni kezdett a fogságról. Antonyina a kezét szorongatta. Az egész család elhallgatott. Andrej pedig egyre jobban nekimelegedve elmondta, mit állt ki a fogságban, és most maga is csodálkozott, hogy mindezt kibírta, hogy nem pusztult bele.

De apja félbeszakította:

– De hát hogy kerültél fogságba, Andrej?

– Hogy? – szólt fanyar mosollyal a fia. – Ahogy mások. Bekerítés... A németek megrohantak... Néztem a puskámat: ugyan mit csináljak vele? Hasznavehetetlen fegyver! Eldobtam hát, és megadtam magam...

– Megadtad magadat? – kiáltott fel Tarasz. – Megadtad magad, te bitang?!

Andrej elsápadt. Kínos csend állt be.

– Ejnye, Andrej bátyám – mondta szomorúan Ljonyka, és elfordította tekintetét Andrejről –, hát hogy tehetett ilyet?... Én a világeért sem adnám meg magam.

Erre Andrej megharagudott:

– Nem adnád meg magad?! Te! Taknyos kölyök! Micsoda vitéz! Úgy látom, itt mindenki nagy hős! Halált nem szagoltak, németnek színét sem látták, és még ők beszélnek... Hát ugyan mit tehettem volna én egyedül a németek ellen? Azok erősek... De én?

– Arra pedig, hogy meghalj, nem volt benned elég becsület – kiáltott rá Tarasz.

– Hogy meghaljon?! – sikoltott fel Antonyina, és mind a két karjával átfogta Andrejt, mintha máris el akarnák tőle szakítani, és vinnék a halálba.

– Meghalni? – nevetett fanyarul Andrej. – Könnyen beszél maga, apám... Hát ezt persze, megtehettem volna, annál mi sem könnyebb. – Komor pillantással nézte végig a családot, majd hozzátette: – Különben hát csakugyan jobb lett volna meghalnom!

Mind hallgattak. Csak Antonyina szorította még erősebben Andrej kezét.

– Lám, lám! – mondta Andrej megint csak keserű mosollyal. – Ahogy kiszabadultam a fogságból, rohantam haza... azt hittem, itthon várnak rám. Azt gondoltam, örömet hozok... És lám, csak kellemetlenséget hoztam.

– Nem így vártunk haza – mondta fejcsóválva Tarasz.

– Maga igazságtalan, Tarasz Andrejevics – szólalt meg most sírástól remegő hangon Antonyina. – Mindig igazságtalan mindenkihez. Miért kellene neki egyedül meghalnia másokért? Igenis, jó, hogy épségben jött haza – és támogatást keresve a többi nőre fordította tekintetét. Nagyanyó, csak ősz fejét csóválta, mint mindig, Nasztya hallgatott.

– Kotló – mondta lenézően Tarasz. – Inkább fektetnéd le a gyerekeket... Miért nem alszanak már? – Ordított; rajtuk töltötte ki a mérgét. – Megjött, életben van és kész. Vége az előadásnak! Mars aludni.

Nagymama és Antonyina aludni vitték a gyerekeket. Marijka nyomban lefeküdt ágyacskájába – az ő megváltozott apjának hazajövele megfélemlítette és kifárasztotta. De Ljonyka még sokáig makrancoskodott és tiltakozott – nem akart aludni. Andrej némán

ült az asztalnál, kenyérgalacsinokat gyúrt... Lám, hazajött, de otthonra nem lelt. Tarasz súlyos léptekkel járt fel s alá a szobában.

– Ha te fogságból kerültél haza – szólalt meg most váratlanul Násztya, aki mindeddig hallgatott –, ez azt jelenti, hogy onnan ki lehet szabadulni?

– Mit mondasz? – ocsúdott fel Andrej, és bosszúsan vállat vont. Násztya megismételte a kérdést. Antonyina is odajött, leült Andrej mellé, és kezét kezébe fogta.

– Asszonyok segítettek rajtam... – magyarázta Andrej kelleetlenül. – Az asszonyok megsajnálta bennünket... Idegen asszonyok bizony megsajnálta – fordult szemrehányó, egyúttal kihívó hangon apjához. – Vadidegen, együgyű asszonyok bizony megszántak... – De aztán az is eszébe jutott, hogy szánakoztak rajtuk az asszonyok: „szerencsétlen flótásoknak” nevezték őket – keserű, megvető szájalom volt ez, gyámolatlan honfitársaik iránt.

Ahogy átvonult szomorú csapatuk a falvakon, csakugyan nem volt rajtuk semmi férfias, semmi katonás – foglyok voltak. Ördög tudja, mitől van a fogságba került embernek ez a keserves kinézése. Köpenyén nincs derékszíj, se pánt, gyanakodva néz, kezét hátra teszi, mint a fegyenc. Így vánszorgott a fegyvertelen csapat a falvakon, ugyanazokon a falvakon át, amelyeken alig egy hónappal ezelőtt még mint fegyelmezett és félelmes sereg vonult keresztül. Akkor is sajnálkozva, csendes könnyeket hullatva kísérték őket az asszonyok a kertek aljáig. De szerencsétlen flótásoknak nem nevezték őket. Nem!

Hirtelen apjához fordult:

– Azt hiszi, könnyen úsztam meg a fogságot? Százszor is elátkozom magam: miért nem estem el inkább harc közben? Meghalni könnyebb! Az országúton hajtottak bennünket. Aki lemaradt, azt puskatussal verték. Vértől lábakkal vánszorogtunk, pofánk is csupa vér volt, vérről mosakodtunk. Hányan hulltak el közülünk útközben! Aki nem tudott magától meghalni, azzal a németek végeztek... Aztán táborba tereltek. Millerovo mellett. Kihalt pusztaság – szögesdróttal elkerítve –, ez az egész tábor. Ha eső esik – bőrig ázok. Ha hideg van – megfagyhatok. A pusztaság földön háltunk. Enni

– Andrej csak legyintett – enni nem adtak. Amit lopva bedobhattak az asszonyok a kerítésen, az volt a kosztunk. Egy-egy falatért egymásnak mentünk. Mint a vadállatok. Itt megint sokan elpusztultak közülünk. Én meg, lám, életben maradtam – bajnak...

Szaporán, keserűen beszélt, meglevenedtek előtte a tábor szörnyű képei, ismét hallotta társainak halálhörgését, a korbács suhogását, a szögesdrót állandó síri zúgását a szélben.

– Az asszonyok pedig állandóan ott lézengtek a tábor körül... éjjel-nappal. Azt leste mindegyik – nincs-e ott a férje. És sírtak, jaj, mennyit sírtak azok. Üvöltöttek. Aztán már mi is üvöltöttünk. Aki élni akart, üvöltött. Volt olyan is, aki némán halt meg. Ez minden-nél rémesebb. De én üvöltöttem. Mint a farkas. És mindig az ott-honom járt a fejemben... Antonyina... meg Marijka... És mennél keservesebb volt, mennél bizonyosabb, hogy ott pusztulok, annál inkább kívántam élni. És éltem. Hogyan éltem és miből – most már nem is tudom megmagyarázni.

– De hogy történt, hogy mégis kikerültél a fogságból? – kérdezte megint különös csökönyösséggel Nasztya.

– Az asszonyok mentettek meg. Mert a németnek ravasz a politikája. Ott a táborban pusztultunk ezerszámra. Azt senki se látja. De ha egyet-egyet kiengednek – annak nagy híre megy. Ezért aztán úgy rendelkeztek, hogy ha a környékbeli asszonyok felismerik a foglyok között a férjüket vagy testvérüket – hazavihetik magukhoz. Persze, a bírótól kellett hozzá igazolvány. De hát azt könnyű szerezni. Vannak asszonyok, akik különböző táborokból vagy száz ilyen „férjet” szabadítottak ki. – Andrej elnevette magát. – No, de hát engem ugyan kí segít ki onnan? Az enyéim messze vannak. De rettenetesen vágyakoztam kiszabadulni. Néha úgy éreztem, ott pusztulok, mint egy vak kutyakölyök, még a nevemet is elfelejtik. Az a szögesdrót úgy kínozott, mintha a szívemet szurkálta, a lelke-met marcangolta volna véresre... Hát egyszóval... kidobtam egy írást az asszonyoknak a kerítésen át. – Segítsetek ki innen – írtam –, ha akad köztetek egy jótét lélek! Megírtam a teljes nevemet, hová-valósi vagyok... Andrej egy percre elhallgatott, eltűnődött, majd hirtelen csendes, gyöngéd mosolyra derült. – Akadt ilyen jótét lélek

– Lukerja Pavlovna... Lusa... kiszabadított... magához vett, hogy segítsék a ház körül... Férfi nélkül bizony minden düledezett, roskadozott nála. – Elakadt, elvörösödött, aztán bátorságát összeszedve, így fejezte be: – Elítélhetsz engem, Antonyina, nem tehetek róla, de mi ezzel az asszonnyal úgy éltünk, mint férj és feleség...

Antonyina ijedten összerezzen, tanácstalanul pillantott férjére, és önkéntelenül kirántotta a kezét az Andrejéből.

– Mert hát hiszen – hebegte Andrej – én nem tudhattam, éltek-e, itt vagytok-e? Hiszen a világon minden felfordult, minden a feje tetején táncol...

– Ugyan kérlek – tört ki dühös hahotában Tarasz. – Mit röstellkedsz a feleséged előtt? Ha egyszer Oroszországot elárultad, akkor mit számít a feleség. Csakhogy egyet mondok neked, Andrej. A feleséged megbocsáthat, mert béketűrő, szelíd teremtés –, de vajon megbocsát-e Oroszország?

– Hát pedig én nem vétettem Oroszország ellen... – dörmögte tompán Andrej.

– Nem igaz! Hazudsz! – rivallt rá Tarasz. – Mindenkit becsaptál: a hazádat is, a feleségedet is, engem is, vén bolondot, mert én nem ezt vártam tőled! – Azzal sarkon fordult, szobájába ment, és jól becsapta maga mögött az ajtót.

Csend támadt. Antonyina – fejét két karjára hajtva, csüggedten, szomorúan ült. Nasztya hallgatott. Nagyanyó félénken összekuporodva keserűen csóválta a fejét.

És Andrej, hogy valamiképp megtörje ezt az elviselhetetlen hallgatást, azt kérdezte:

– No, és hát ti hogy éltek itthon?

Senki sem felelt neki, csak Nasztya vont vállat. Andrej a felesége lehajtott fejére tekintett, és egyszerre csak észrevette, hogy az aszszony haja megőszült. Nem hitt a szemének, még egyszer megnézte: az olajmécses gyenge világánál ezüst szálak fénylettek. „Uramistennem! – szörnyülködött magában Andrej. – Mit művelhettek vele.” – Ijedten tekintett körül. Nasztya hallgatott. Anyja maga elé motyogott valamit. Talán imádkozott?

Lám, hazakerült és még sincs otthona! Ugyanazok a viharok,

csapások, amelyek őt, Andrejt sújtották, amelyek testét-lelkét megnyomorították – elzúgtak a Köves Gázló utcai csendes házikó felett is. Antonyinát megöregítették. Taraszt megkeményítették. Lát-szatra minden a régi: a fényképek a homályos üvegek alatt, az örök-mécs csendes fénye – de a régi élet eltűnt. Otthon sincs. Nyugalom sincs. A boldogság is úgy elszállt, mintha soha nem is lett volna.

Andrej most szeretett volna a feleségéhez bújni, átölelni, gyöngéden megsimogatni az asszony szegény, fáradt, ősz fejét, magához szorítani, együtt sírni vele: „Ejh, mit, ami volt, elmúlt. Nem baj, Tonya, ne búsulj, most végre itt vagyok, veled vagyok. Majd csak megleszünk valahogy. Kivárjuk a háború végét, hiszen csak nem tart örökké!” – De mégsem tette. Miért nem? Maga sem hiszi, amit mondani akart. Tonya sem hinné el, mert nem igaz.

Nem igaz az sem, hogy kivergődött a fogságból. Lám, itt a szögesdrót! Még mindig fogságban van ő is, a családja is, az egész város – német rabságban. A lelke fogoly maradt. Szögesdrót veszi körül, a tüskék a lelkét marcangolják.

De lám, az öregnek, az apjának a lelke szabad. Őt nem lehet bilincsbe verni. Szögesdrót közé sem lehet szorítani a vén Tarasz halhatatlan és hajthatatlan lelkét. És a fiú egyszerre keserű irigységet érzett apja iránt.

Azon az éjszakán a Köves Gázló utcai rozoga házikóban senki sem hunyta le a szemét...

2

Azon az éjszakán a Köves Gázló utcai rozoga házikóban senki sem hunyta le a szemét...

Korán kelt Andrej, de a többiek még korábban talpon voltak. Recsegett a padló, minden sarokból nesz hallatszott. Andrej is felkelt, felöltözött. Antonyina úgy tett, mintha aludna. Andrej sóhajtvá pillantott rá. Hosszú távollét után eltelt hát az első éjszakája itthon. Nem úgy telt el, ahogy remélte... De hát ki tehet róla? Most minden másképp van ezen a világon, mint ahogy kellene... Andrej kiment a pitvarba mosakodni. Az anyja már ott foglalatoss-

kodott. Gabonát szórt a házi gyártmányú malmocskába – az keservesen nyikorgott az őrlés alatt.

– Apád eszkábálta össze – magyarázta nagyanyó, látva, hogy a fia figyel, mit csinál. – El is nevezte aggregátnak. De énszerintem ez nem aggregát, de keserves istenverés. Csak kínlódik vele az ember...

A védőtáblák még csukva voltak. A réseken át szivárgott csak be a szomorkás, gyér reggeli világosság.

– Ne nyissam ki a táblákat? – ajánlkozott Andrej. – Sötét van, akár a sírban...

– Pedig mi így élünk! – felelte az anyja. – Nincs itt semmi látnivaló...

Andrej, most a reggel világosságában mindent másnak látott, mint azelőtt. A nyomor szörnyű arca meredt rá hirtelen – tegnap nem vette észre. Maga sem tudta volna megmondani, miből: Tarasz aggregátjából-e, a savanykás lepényből-e, amely a kenyeret pótolta, vagy abból, hogy a szamovár a sarokban porosodott. (Tehát nincs a házban se cukor, se tea. Hogy bírja ki az anyja, a nagy teaivó, tea nélkül?) Elég annyi, hogy itt a nélkülözés ütött tanyát, ezt Andrej jól látta. És, hogy, hogy nem, mindebből szemrehányást érzett ki. Mintha ő volna az oka, hogy háború van, hogy a városban németek garázdálkodnak, és hogy nincs kenyér.

Lassanként az egész család asztalhoz ült – mogorván, hallgatagon. Még Ljonyka is látható rosszallással sandított nagybátyjára. Antonyina jött elő utolsónak.

Amikor végre előjött, és furcsa izgalommal a férjéhez lépett, az meglátta rajta, hogy azért késett, mert kendőzte magát.

De a púder sem tudta elrejtetni, mennyire megöregedett és lefogyott. Különösen a szeme lett öreg, ijedt és homályos. „Sokat sírhat” – gondolta Andrej, és elfordult.

Gyorsan, kedvetlenül reggeliztek. Mindenki hallgatott. Csak a kicsi Marijka simult csicseregve apjához.

– Iskolába jársz? – kérdezte Andrej.

– Nem – felelt meglepődve Marijka. – Hiszen most németek vannak itt!

– Igaz, igaz... – mormogta az apja –, nem gondoltam rá.

Ezt is szemrehányásnak érezte. Mintha ő, Andrej, volna az oka, hogy Marijka nem járhat iskolába.

– No majd én foglak tanítani! – ígerte sietve kislányának.

Reggeli után Tarasz a gyárba készülődött. Ünnepelesen szedte elő, s öltötte magára rongyait.

– Mi az, apa a gyárban dolgozik? – kérdezte Andrej csodálkozva húgától.

– Igen... Már mint úgy, ahogy... – felelt mosolyogva Nasztya.

– Fegyveres örök viszik nagyapát a gyárba – kiáltott Ljonyka.

– Igen! És ha nem viszik, nem megy.

Tarasz a szobájában meghallotta Ljonyka szavát.

– Bizony, bizony, ilyen tisztességben van részem – szólt ki. – Ilyen tisztesség érte ősz fejemet, amiért nem hajtom meg a németek előtt. Úgy kísérnek a gyárba, mint valamikor a kormányzót. Fegyveres őrséggel.

– Te is jársz dolgozni? – kérdezte Nasztyától Andrej.

– Én? Nem.

– Hát mit csinálsz?

– Bujkállok.

– Bujkálsz? Ki elől?

– Minden elől és mindenki elől. Németország elől, a hivatalbajárás elől. Német szemek elől!

– De hát hogy sikerül így elbújni?

– Valahogy sikerül. Rejtőzök. Ki sem dugom az orromat. Most egyetlen bújódsi az egész életem – mondta titokzatosan mosolyogva.

Andrej meghökkenve, sőt irigykedve azt gondolta: „Ezek itt a maguk kis háborúját vívják a németekkel, persze kicsiben, de lám, milyen kérlelhetetlenül.”

– Késik a policáj! – szólt Tarasz, aki kijött a szobájából, és az órára pillantott. Leírhatatlan rongyokat szedett magára – ugyan honnan szedte őket?! És Andrej rájött, hogy az öreg ezt is szándékosan csinálja.

– Késik a policáj! – ismételte csúfondárosan Tarasz. – Micsoda rendetlenség! Persze, megbocsátható – kevés a rendőr, sok a békét-

lenkedő. A nép nem hagyja magát. Nem boldogulnak vele a policájok!

Fiára nézett, és hanyagul, mintegy mellékesen azt kérdezte:

– Te, ugye, most a rendőrségen fogsz dolgozni?

Andrej elsápadt.

– Igazán furcsa, miket gondol rólam apám – mormogta sértődötten.

– Hát, ugyan hova mehetnél még? – folytatta az öreg kérlelhetetlenül. – Magad választottad az utadat. Meg vagy bélyegezve...

– Az öregember dühösen fújt egyet a bajuszába. – Nekem kell haragudnom rád, neked igazán nincs miért haragudni rám.

Andrejt elöntötte a méreg. Mit akar az apja tőle? – „Nem mézeskalácsot kaptam én a németektől, hanem korbácsot... Itt maguk álmukban sem láttak olyat, mint amin én átmentem.”

Hirtelen felrémllett előtte a tábor. Soha sem lehet azt elfelejteni! Azért minden megtorlás kevés!... Szerette volna ezt mind ádáz dühvel apja szemébe vágni: „Lássuk hát, öreg? Mérjük össze, melyikünkben forr több méreg, – lássuk hát!” De ekkorra puskatussal döngették meg az ajtót kívülről. „Hé, kifelé!” – harsant egy hang.

– Aha! Mégis megjött – mosolygott Tarasz, és feltette sapkáját. – Megyek. Nézd csak meg te is, Andrej, hogy tisztelik itt most a véneket. Gyere, csak gyere – kiabált fiára, látva, hogy az nem mozgott. – Illik, hogy ezt megnézd!

Andrej engedelmesen követte apját a tornáczra. Az utcán botra támaszkodva már ott álltak az öregek. – „Mintha foglyok volnának!” – gondolta Andrej. Ismerte valamennyit. Már hogyan ismerte volna! Hiszen valaha mesterei voltak ezek a hallgatag vének. Sokat nyelt tőlük annak idején, amikor mint fiatal mester, még ő is a kezük alatt dolgozott. Az ő számára mindig ezek voltak az öregek, akik őt letegezhatték, de akiket ő sohasem tegezett vissza. Hogyan ismerné valamennyit, hiszen közismert emberek voltak. Akadémikusok tanácskoztak velük. A gyárigazgatók tenyerükön hordták őket. Az új üzemi igazgató először nekik mutatkozott be, és csak azután a területi pártbizottságnak. Meggyőzni lehetett őket, rábeszélni – ritkábban; rájuk parancsolni – soha.

Tarasz elfoglalta helyét a sorban, a rendőr intett a kezével, és a gyár vénei elindultak.

Botra támaszkodva mentek, és Andrej csak most látta, mennyire megvénültek, összeestek a mesterek. Még az ő apja is, aki pedig a legfiatalabb volt köztük. A rongyos kabát olyan gyámoltalanul, olyan öregesen lógott lesóványodott vállán... De a fejét mindegyik egyenesen, magasra tartotta. Látszott, hogy végső erejükből, dacból – ami magánál az erőnél is erősebb – igyekeztek ilyen büszkén, méltóságosan vonulni. Mintha csak díszmenetben lépkednének, nem pedig szuronyos őrcök között.

– „Nem, ezek nem foglyok – ötlött akaratlanul Andrej eszébe –, ezek, ... ezeket nem lehet leigázni...”

Tarasz, mint mindig, Nazar mellett haladt.

– Te Tarasz – tette fel Nazar nyomban azt a kérdést, amelytől Tarasz nagyon tartott –, mondd, nem Andrej állt ott a tornácon?

– De igen – morgott Tarasz.

– Aha, szóval vendég van a házában. Megjött a fiad! Haj, a régi jó időkben ittunk volna rá egyet...

– Nincs miért.

– Igaz, igaz... persze... No és mit újságol Andrej? Mondd, hol állnak a mieink?

– Eh, mi jót lehet újságolni manapság!

– Igaz... De mégis... Honnan is jött meg a fiad, Andrej? – fészeggette tovább Nazar.

– Bekerítésből – füllentett Tarasz. Azt a szót, hogy „fogságból” – nem tudta kimondani.

– Aha! No igen, igen! Mostanában sokan jönnek bekerítésből. Mi is harcoltunk a polgárháborúban, de én abból az időből nem emlékszem erre a szóra, hogy „bekerítés”. Mi? Vagy talán elfelejtettem volna?

Szótlanul mentek tovább.

– Igen – szólalt meg tűnődve Nazar. – Szétszaladtak a mieink, ki hová... „Bekerítés”... „Nyomtalanul eltűnt...” Talán már a hadseregünk sincs többé. Mit gondolsz, Tarasz? Talán már csak a mi álmainkban él. Lehet, hogy mind úgy elszaladt, mint a te fiad,

szétszaladtak, kit bekerítették, ki meg hazalógott. Mi? Mi meg csak várunk itt...

Tarasz maga is ezen gondolkozott, mióta Andrej hazajött. De most nem felelt Nazarnak. Szótlanul mentek egymás mellett.

– Hé! – kiáltott hirtelen az első sorban haladó öreg Buliga. – Hé, te policáj, nem jó úton vezetsz bennünket, hallod?

– Csend! – ordította a rendőr, és golyószórót fogott rá.

Az öregek nyugtalankodni kezdtek.

– Ugyan hova vezetnek ezek? – kérdezte izgatottan Nazar. – Csak nem börtönbe?

– Bánom is én! – mondta Tarasz.

– Nem úgy van az... Utóvégre...

– Ha kivégzésre visznek – szólalt meg Zahar Ivanics Omelcsenko öntőmester – én csak megköszönöm. Úgysem érjük már meg a szebb időket. Így élni pedig... – legyintett.

De nem börtönbe, nem kivégzésre vitték őket, hanem a gépjávitó gyárba. Apró, majdhogynem kisipari üzem volt ez, a kiürítéskor nem szerelték le. Egyetlen kéményéből most halványsárga füst gomolygott.

A rendőr elment valahová, a meghökkent öregek egyedül maradtak. A műhelyből egyszer csak egy német munkaruhás ember sietett ki, akiben Tarasz egy orosz gyári munkást ismert fel.

– Á, megjött a váltás – kiáltott örvendezve az öregek láttán.

– Várjunk csak! – vágott a szavába szigorúan az öreg Buliga.

– Te mi vagy itt?

– Én? – nevetett az illető. – Én itt művezető volnék.

– Művezető? – hörkant fel Tarasz. – Aljas gazember vagy, nem művezető... Júdás...

– Várj csak! – szólt megint közbe parancsolóan Buliga. – Minket mért hajtottak ide?

– Mért?... Hát én azt gondolom... maguk itt fognak dolgozni. Sürgős munka akadt...

– Márpedig mi nem fogunk dolgozni – szólt Nazar.

– Muszáj lesz. Kényszerítik magukat. Katonai megrendelés... Itt nem sokat teketóriáznak emberrel – mondta sóhajtva a néme

munkaruhás művezető. – Tudják, kérem, szétlőtt tankokat hoztak ide valahonnan...

– Németeket?

– Hát persze. Mit mást? De temérdek sokat! Én még ép tankot nem láttam ennyit a németeknél. Aztán, úgy látszik, nincs elég saját munkásuk. A félig-meddig ép tankokat persze a saját műhelyeikben reparálják. De ezeket? Szavamra mondom, művészet volt így széttronsolni őket. És, úgy látszik, nekünk kell majd rendbe hoznunk mind.

– Várj csak, várj! – szakította félbe meglepődve Tarasz. – Azt mondd, hogy szétlőtt tankok. De kik lőtték szét őket?

– Hogy kik, azt nem mondhatom meg – mosolygott a helybeli művezető. – De annyit látok: mesteri módon lőtték szét, már akik ellen a háború folyik. – Óvatosan körülnézett. – Hogy is mondjam csak: az ellenség.

Most egy egyenruhás, kövér, tekintélyes, csíptető német sietett ki a műhelyből az öregekhez.

– Á! – kiáltotta vígan már messziről. – Iken jó! Ti vagytok orosz mester? Aha! Iken... Jó napot, oroszok mester!

– Jó napot – mormolták halkán az öregek.

– Ismerkedünk meg! – krákogott tovább a jókedvű német. – Én vagyok mérnök. Ti meg orosz mesterek. Nagyon jó! És van egy munka... Óriás munka. Tankok reparatura... Hamáros... Ee... wie sagt man? Sürgős, igen sürgős. Két hetek. Aki nem – azt főbelő.

– Meg kell nézni, milyen az a munka – szólt Tarasz csendesen.

– Was? Á? Ja, ja, ja... Ez ikasság! Mesterek kell látni munka. – A mérnöknek nyilván nagyon tetszett, hogy ilyen kitűnően megérteti magát az orosz mesterekkel. – Ti megnézték munka. Bitte!

Az öregeket bevezették a műhelybe. Ott látták hosszú sorokban az összetört, szétronsolt, kilőtt német tankokat. Ezek bizony már nem hasonlítottak a város terein ijesztgető páncélos szörnyekhez. Ez már csak egy halom erőtlen, gyámoltalan holt ócskavas volt.

– Das ist es – mondta ünnepélyesen a vígkedélyű mérnök. – Wie

sagt man... esz a natyszerű német technika. Ő most beteg. Mi vagyunk neki orvosok. Was? – és nevetett saját tréfáján.

– Akkurátus munka! Meg kell adni! – szólt elragadtatva Tarasz, és szemügyrre vette a páncélok réseit, lyukait. – Tiszta munka! Hol bántak így el velük, tisztelt úr? Sztálingrádnál?

– Nem maga dolog! – kiabált kivörösödve a mérnök. – Halgas! Halgas! Halgas!

Tarasz vállat vont.

– Kérem, én egy szót sem szóltam.

– Halgas! – kiáltott még egyszer, de most már halkabban a mérnök. Eszébe jutott, milyen jól tud ő beszélni oroszul a mesterekkel, és most már egész nyugodtan folytatta: – Eszek tankok kell gyorsan harcba menni, mert ha nem – kivégzés.

– Mi nem tudjuk ezt a munkát elvégezni – szólalt meg csendesen az öreg Buliga.

– Was? – kiáltott a mérnök. – Mi asz? Mi asz, hogy nem tudjuk?

– Nem tudjuk megcsinálni – zúgták most már mindannyian.

A német elképedt. Nem várt visszautasítást. Még a csíptetőjét is levette, és zavartan forgatta kezében. Aztán megértően elmosolyodott.

– Aha – iken, iken – én megértem... Esz is ikasság... Majszternek kell enni... Maga egy Skelett... – mondta, és ujjával az öreg Buliga felé bökött. – Én enni adok majszterek. Es ist ikasság... Ezt a két szót, hogy „igazság” és „kivégzés”, különös zamattal tudta kiejteni.

– Nem – mosolyodott el Buliga –, bennünket nem kell semmivel etetni. Mi már jóllaktunk.

– Mi ezt a munkát nem tudjuk elvégezni – szólt Tarasz határozottan. – Mi nem vagyunk mesterek...

– Hogyhogy nem mesterek? – hüledezett a mérnök.

– Mi segéd munkások vagyunk.

– Hogyhogy segéd munkások?! – üvöltött a német. – Nekem montak: majszterek! – És most a német munkaruhás művezetőre nézett, de az elfordította szörnyen verejtékező, halálsápadt arcát.

– Nem vagyunk mi mesterek, kérem – szólt békéltető hangon

Nazar, egyenesen a német szemébe nézve – csak afféle kontárok... tudatlan segéd munkások... És aztán nézzen ránk uram, ugyan micsoda munka telne mitőlünk? Hiszen már csak háltn jár belénk a lélek. Etetni sem érdemes bennünket. Kár az ételért... Élünk, de már féllábbal a sírban. Engedjen el kérem. Ugyan micsoda mesterek volnánk mi?

A német szórakozottan hallgatta, majd újból végigmérte őket:

– Mind segéd munkás?

– Mind – felelték kórusban az öregek.

A német bizalmatlanul, sőt sértődötten nézett rájuk.

Jól fogom etetni – mondta még egyszer. A mesterek nem mozdultak. Még mindig szótlanul álltak, alázatosan lehajtott fővel, de mégis hajthatatlanul. – És ez szavaiknál is tökéletesebben meggyőzte a németet, hogy ezek az emberek neki nem fognak dolgozni.

– Mars! – rivallt rájuk dühösen, és meglendítette karját, mintha pofon akarná vágtni őket. Aztán sarkon fordult, és elment.

Az öregek még mindig mozdulatlanul álltak egy helyben.

– Mi a fenét csináljak most magukkal? – dühöngött a rendőr.

– Komisz vén kutyák maguk, mondhatom. Csak már hálnának meg végre- valahára! Hova vigyem most magukat? – Gondolkozott egy darabig, aztán legyintett: – Hát jó. Egyelőre menjenek haza. De én jelenteni fogom az esetet a városparancsnok úrnak, majd ő intézkedik. Akyon kell lőni magukat mind. Más mód nincs.

– Köszönjük szíves jóindulatját, rendőr úr – mondta kurtán meghajolva Buliga.

A gyárkapunál a német munkaruhás mester utolérte Taraszt. Halálsápadt volt.

– Bocsássanak meg – suttogta, és megfogta Tarasz kabátjának ujját. – Bocsásson meg, kérem, hogy gyáva voltam. Nem utasítottam vissza ezt a javítómunkát, és nem is gondoltam meg, mit teszek. Most már persze késő... De azért vegyék tekintetbe – tette hozzá sietve –, hogy most nem árultam el magukat. Ezt ne tessék elfelejteni... Hisz én csak tudom, hogy maguk igenis mesterek.

– Nem vagyok én se pap, se bíró – csóválta fejét engesztelhetetlenül Tarasz. – Minden ember a lelkiismerete szerint cselekszik.

Hazaérve csak Andrejt találta otthon. A nők elmentek hazulról.
– Éppen te kellesz most nekem – szólt Tarasz a fiához. – Ül le!
Andrej leült.

– Andrej – kezdte az öreg – te annyira-amennyire, de mégis csak katona voltál, vagy mi?

– No igen – felelt fia, és kínlódva gondolta magában: „Vajon soká fog még csúfot űzni belőlem, vagy most utoljára?”

– Nagy hős ugyan nem vagy, ezt ne is firtassuk – folytatta Tarasz –, de egy s másra mégis csak megtanítottak? Vagy nem?

– De igen.

– Hát akkor most mondd meg nekem: milyen távolságból kell gránátot dobni egy tankra, hogy szétrobbanjon?

– Miért kérdi? – mosolyodott el Andrej. – Talán gránátokat akar hajigálni?

– Mit lehet tudni? Ha fiatalabb volnék, bizony meg is tenném. Nem adnám meg magam, afelől nyugodt lehetsz.

– Öt-tíz méternyiről a legbiztosabb – felelt ingerülten Andrej.

– Olyan közlelől? – csodálkozott Tarasz. – Eszerint meg kell várni, míg a tank egészen közel ér? Igaz?

– Hát persze...

– Nagy bátorság kell az ilyen hőstetthez. Vaskemény lélek!

– I-igen... Természetesen...

– Hogyhogy? – Így hát vannak ilyen bátor emberek? Mi?...

– Vannak, persze, hogy vannak... De miért kérdi? – faggatta gyanakodva Andrej.

– Vannak... Igenis, vannak... – sóhajtott fel az öreg. Boldog az az apa, akinek olyan fia van. – No mindegy. Gyerünk tovább: mi van a páncéllal? A páncélt nem lehet gránáttal áttörni, ugye? Ahhoz tehát ágyú kell. Vagy nem?

– Hát persze...

– Tehát ágyú is van. Egyszóval van ágyú. Van! – kiáltott diadalmasan az öreg, és öklével az asztalra ütött. – Van, ördögadta kölyke, van hadseregünk. És én már majdnem kételkedni kezdtem benne, miattad.

– Ide hallgasson! – ugrott fel dühösen Andrej.

– Nem! – szakította félbe az apja. – Most te hallgass. Parancsoltam. – Felállt az asztal mellől és bütykös fekete ujjával megfenyegette fiát: – Sztálingrádnál, vagy mit tudom én hol, rengeteg német tankot lőttek rostává. A németek idehozták, itt akarják rendbe hozni őket. Galád kezeket keresnek hozzá. Hát most idehallgass, Andrej, ez az utolsó szavam hozzád: csinálj, amit akarsz, tőlem akár a rendőrséghez is beállhatsz. Semmi közöm hozzád! Kitéptelek a szívemből. De ha te a gyárba... hallod... ha a gyárba merésznél... – Itt szava köhögésbe fűlt.

Andrej szótlanként, sápadtan állt az apja előtt.

– Kisfiú korodban én vittelek el a gyárba, én állítottalak a gyalupadhoz, saját reszelőmet adtam a kezébe, bitang, én mutattam meg, hogy tartsd ügyesen, megmagyaráztam, melyik mire való: melyik a nagyoló, melyik a simító, melyik a finomreszelő. Igaz? De ha te, nyavalyás, most apád szerszámával merésznél... ha megmernéd... akkor én téged... a saját kezemmel... Értetted? Különben pedig élj, ahogy tudsz. Tégy, amit akarsz!

3

– Tégy, amit akarsz! – mondta az apja, de Andrej nem tudta, mitévő legyen.

Minden emberi jogtól megfosztva ő nem lehetett a családnak sem pénzkeresője, sem védelmezője.

Nem volt értelme, nem volt jogosultsága, nem volt célja annak, hogy él. Minek élsz a világon, Andrej? Erre a kérdésre nem tudott mit felelni.

Még a fogságban is volt életcélja: kijutni, csak egyszer kivergődni a szögesdrót mögül. Kivergődött. Lukerjánál új cél lebegett előtte: hazavergődni, mindenáron hazajutni a családjához. Hát hazajutott. És lám, most súlyos teherként nehezedik a családra. Mitévő legyen? – erről sejtelve sem volt...

Az apja azért él, kínlódik, azért őrzi a családot, mert várja, ki

akarja várni a mieink visszatérését. Vár, egy cseppet sem hódol be az ellenségnek. Ezért élt fogcsikorgatva az öreg Tarasz.

Andrejnek még várni sem volt joga. Azt várja talán katonaköteles korban, egészséges férfi létére, hogy majd jönnek és felszabadítják? Hogy kisüljön a szeme a szabadítók előtt?

De meg lehetetlen is volt várni – hiszen éhínség fenyegette a családot. Hiába törte a fejét Andrej, hogy segítsen a bajokon – semmit sem tudott kitalálni. Munkába álljon? De hová? S különben a németeknél még az is majdnem felfordul éhen, aki dolgozik. Utóvégre a rendőrségre mégse mehet.

A rendőrségen neszét vették Andrej hazatérésének. Sokáig forgatták az iratait. Akadékoskodtak. Követelték, hogy jelentkezzen munkára. Andrej betegséggel mentegetőzött. Erre orvosi bizonyítványt követeltek, de értésére adták, hogy „szépszerével” – vagyis vesztegetéssel is szabadulhat. Hanem hát miből vesztegessen? Mindenesetre odaadta a rendőrnek az öngyújtóját, amelyet mostanában fabrikált magának. A rendőr elfogadta.

„Menjek talán falura Lukerjához?” – tűnődött Andrej, és ezen sokáig rágódott. De a feleségének nem merte említeni. Azóta, hogy első este bevallotta neki ezt a dolgot, Antonyina egy szóval sem hozta fel többet, de Andrej érezte, hogy ezt a kérdést nem kell, nem szabad feszegetni.

Lukerja Pavlovna maga jött el Tarasz házába. Váratlanul. Dél-tájban, amikor csak nagyanyó és Antonyina volt otthon.

Félénken nyitotta ki az utcaajtót.

– Itt lakik Andrej Taraszovics Jacenko? – kérdezte zavartan Antonyinától.

– I... igen – felelt az meglepődve, és tetőtől talpig végigmustrálta a jövevényt; falusias ruháját, magával cipelt batyuját.

– Lehet vele beszélni?

– Nincs itthon. De nemsokára hazajön. Várja meg.

– Kije tetszik neki lenni? A... felesége?

Az asszony hangjában volt valami, ami arra készítette Antonyinát, hogy letagadja.

– N... nem. A testvére.

– Igen? – szólt örömmel az asszony, és megkönnyebbült sóhajjal kérdezte: – Így hát hazajött, él? – Boldogan felnevetett.

Még mindig a kapuban álltak.

– Maga Lukerja Pavlovna? – kérdezte halkán Antonyina, és érezte, hogy elpirul.

– Igen – felelt meghökkenve a vendég. – Talán beszélt rólam Andrej Taraszovics?

– Igen... beszélt – hagyta rá lesütött szemmel, köténye szélét babrálva Antonyina. – De miért áll itt kint? – eszmélt fel hirtelen. – Kerüljön beljebb, tessék, tessék, a szobába...

– Nem, kérem, ne fáradjon. Ne fáradjanak kérem, majd itt kinn megvárom. Tehát él? – ismételte, és megint boldogan felsóhajtott.

Antonyina bevezette a szobába, az asztalhoz ültette. Lukerja Pavlovna puhatolózva nézett körül.

– De hol van a felesége? – szólt, és látszott, hogy neheze érik a szó. – Megtalálta Andrej Taraszovics a feleségét?

– N... nem – felelt akadozva Antonyina –, nincs felesége.

– Hogyhogy nincs? Ő mindig azt mondta, hogy van...

– Igen, de elutazott... Evakuálták. Nyoma veszett. Semmi hír sincs róla.

– Ejnye – csóválta fejét Lukerja –, pedig mennyit gyötrődött, hogy vágyódott a felesége meg a kislánya után. Hiszen tudja, milyen ember! – Szégyenlősen elmosolyodott. – Idegeskedik, mérges...

– Tudom...

– Csakhogy él! – mondta immár harmadszor Lukerja, és megint csendes, boldog mosoly áradt szét arcán.

Ekkor Andrej is házajött. Mikor meglátta Lukerját a felesége mellett, ijedten visszahőkölt. Aztán belépett... Lukerja örömmel állt fel, hogy köszöntse, elpirult, kezét torkához szorította, de aztán véletlenül Antonyinára pillantva, megtorpant. Valami – maga se tudta mi – megsúgta neki, hogy Antonyina nem a testvére Andrejnek... Visszaült a helyére, s ijedtében egészen kicsire zsugorodott.

– Bocsássanak meg – mondta szomorú mosollyal. – Hiába, minden asszony boldog szeretne lenni, ha csak egy kicsit is...

– Hagyjuk – sóhajtott fel válaszul Antonyina. – Közös baj ez...

„Nem jó ez így – gondolta Andrej és leült. – Nagyon rosszul ütött ki. Csúnya dolog. Ki a hibás benne? Egyedül én, vagy az idők olyanok, ezek a komisz háborús idők...”

Váratlanul Tarasz is belépett. Nagymama nyilván már odakinn elmondta neki, hogy ki a vendég. Egyenest az asztalhoz lépett, és mélyen, nagyon mélyen meghajolt Lukerja előtt.

– Köszönöm neked, jó asszony – szólt, és reszketett a hangja. – Köszönet az emberséges lelkednek. Csakhogy nem arravaló embert mentettél ki. Nem érdemli ez meg – megvetően pillantott fiára, és kiment.

Most még kínosabban érezték magukat.

– Harapós ember a mi öregünk – mondta mentegetőzve Antonyina. – Szigorú... Ne vegye tőle zokon, ő már ilyen...

– Ugyan... – sietett a válasszal Lukerja. – Nem baj. Hiszen én épp csak benéztem, megtudni, él-e? Már megyek is. – És készülődni kezdett.

– Ugyan hova siet? – kérdezte ijedten Antonyina. – Maradjon nálunk, aludjon itt. Legyen a vendégünk. Csak nem megy még? El sem engedjük, ugye? – És férjére tekintett. Az fejét lehorgasztva szótlanul állt ott.

– Nem, dehogyis, köszönöm... ne fáradjon... – hárította el Lukerja a meghívást. – Rokonom lakik itt, annál hálok. – Felállt, indulni akart, de nem tudta, mit csináljon a batyujával, amelyet egész idő alatt az ölében tartott. – Ezt kérem, ajándékba hoztam – Andrejre, majd Antonyinára tekintett, és átnyújtotta a batyut.

– Nem, nem, a világért sem – hárította el most Antonyina az ajándékot.

– Ne tessék megsérteni! – szólt halkán Lukerja.

Andrej kikísérte. Antonyina szótlanul nézett utánuk a tornácról. Felsóhajtott és leült a küszöbre.

– Milyen derék asszony – szólt meghatottan nagyanyó, mialatt kibontotta a batyut. – Lám, gondolt ránk. Elemózsiát hozott. Bizony elkél minálunk.

Tarasz meghallotta ezt a szobájában, és szégyentől elvörösödve rohant ki onnan:

– Eredj utána! – ordította mérgesen. – Add vissza! Koldusok lettünk, vagy mi? Alamizsnát fogadunk el? – De ekkor meglátta Marijkát: a kislány szeméből tiszta boldogság sugárzott. Úgy nézett a tojásra, mint aki csodát lát. Tarasz legyintett, és kiment az udvarra.

„Koldusok lettünk, rosszabbak a koldusnál!” – mormogta, és fejcsóválva nézett körül a háza táján. Minden düledezett. A csűr mint egy öreg, görnyedt, a ház roskadóban, tatarozni kéne, de mi-ből? ... „Az embert a bánat rágja, a fát a szú, a vasat a rozsda. Ez ennek a sorja. Minden semmivé válik. Ideje koporsóról gondoskodni az egész családnak. Csak hát – gondolta keserű gúnnyal – még koporsóra való sincs. Összevissza három szál fenyődeszka maradt a házban.”

4

Három szál fenyődeszka ... Még egy koporsóra sem elég! De Tarasz nem is szándékozott még koporsót ácsolni magának. Nem akart meghalni, mert még nem vesztette el a hitét.

A fenyőfa deszkákból ládát készített. Kereket erősített alája, fogókat elébe – kész volt a talicska.

Jevfroszinya anyó aggódva figyelte férje munkáját.

– Elmégy, Tarasz?

Tarasz nem felelt.

– Talán így is megleszünk valahogy – mondta bizonytalanul nagyanyó.

– Ugyan! Üres beszéd! – Az öreg bosszúsan vállat vont.

– Magad még?

– Ki más? Más nem mehet.

– Talán Andrej? – kérdezte óvatosan az asszony.

– Semmi közünk hozzá! – felelt az öreg komoran.

Jevfroszinya anyó szomorúan csóválta ősz fejét.

– Nem a te korodhoz való nekivágni a világnak, Tarasz ... – és felsóhajtott.

– Az már igaz – nevetett fanyarul Tarasz. – Nem ilyen öregség

járt volna nekem az én munkás életemért. De mit is beszélünk? Nem tudtuk megvédeni a magunk jogát, nem tudtuk fiainkat úgy nevelni, ahogy kell. Most magunkra vessünk.

Este nagyanyó és Nasztya készítette elő Taraszt az útra. A féltve őrzött ládák mélyéről előszedték a női ruhákat, férfiöltönyöket, fehérneműt, kirázogatták belőlük a naftalint, világosság felé tartva nézegették, adnak-e értük valamit falun, és vajon mennyit? A ládából előkerülő minden egyes darabnak megvolt a maga története. Nagymama elmesélhette volna, hogy tették félre a keresetből a rávalót, hogy tanakodott a ház asszonynépe, és hogyan mentek aztán valamennyien együtt vásárolni. De jobb volt most minderre nem emlékezni. Nagyanyó nem is említett semmit. Tarasz előtt titkolt sóhajok közben rakta a holmit a talicskába.

De egy ládát sehogy sem akart kinyitni. Folyton elkerülte, majd megint visszatért hozzá.

– Ez itt a Nasztya kelengyéje – szólt végre.

– Ejnye – csodálkozott Nasztya. – Hát nekem kelengyém is volt?

– Már miért is ne? – sértődött meg anyja. – Csak úgy, mint minden rendes lánynak.

– No hát, nem is tudtam – nevetett Nasztya. – Csak nyissa ki, anyám. Kérő úgysincs a látóhatáron, mind ottragadt a Donon túl. Nyissa csak ki.

Jevfroszinya Karpovna kinyitotta a ládát, és a Nasztya kelengyéjére borulva, elsírta magát...

Bizony, a Nasztyenka kelengyéje is a talicskába vándorolt.

Éjszaka a maradék lisztből sütöttek Tarasznak útravalót – egy kis lepényt.

– Hajnalban indulsz, Tarasz? – kérdezte óvatosan a felesége.

– Mért kérded? – hökkent meg Tarasz. Pedig csakugyan hajnalban akart útra kelni.

– Nappal, gondolom, mégse illik talicskával... Minek lássanak be a szegénységünkbe?

– Én bizony nem szégyenlem! – kiáltotta Tarasz.

– Azelőtt szégyennek tartottad a szegénységet.

– Azelőtt! – zsémbelt az öreg. – Azelőtt az volt a szegény, aki

nem akart dolgozni. De most nincs mit szégyellni a szegénységen. Igenis, délben indulok! – ordított mérgesen. – Világos délben! Csak hadd lássák a talicskámát.

És csakugyan, pontosan délben indult el, miután családjától elbúcsúzott. Andrejre rá se nézett.

Magasra emelt fejjel, ősz bajuszát kétfelé fújva tolt a talicskáját végig a Köves Gázló utcán, végig a városon, a legnépesebb utcákon. Ismerősei szótlánul néztek utána.

Ment, nem nézett senkire – ünnepélyesen, szomorúan, a benne izzó keserűségtől sötéten.

Így ment át az egész városon, és kiért az országútra. A keresztútnál megállt, hogy kiegyenesítse a hátát. De attól, amit ott látott, mindent elfelejtett.

Talicska talicska után, amennyire csak a szem ellátott, mindenütt talicskát toló emberek görnyedt háta... Talicskák, háta – egyebet se lehetett látni. Mintha ez kényszermunkás fegyencek útja volna. Nyikorogva és zörögve gördültek a talicskák a köveken, és vonszolták maguk után az elgyötört, izzadó portól fekete embereket. Mintha nem is emberek haladnának ott, hanem a talicskák maguktól döcögnének a hozzájuk bilincselte emberi kezekkel együtt.

Mintha sohase lett volna még a világon se vasút, se gépkocsi, se gőz, se villany, mintha az ember még nem fogta volna igába a lovat, mintha sohase lettek volna üzletek a világon, hanem az emberek oda járnának gabonáért, ahol megterem. Mintha soha semmi más nem lett volna az ég alatt, csak talicskák, meg görnyedt háta, meg a poros út, aminek nincs se vége, se hossza...

Fáradtan, reménytelenül vánszorogtak az emberek a talicskák után – öregek, asszonyok. Sokszor egész családok. Férj és feleség felváltva tolták a talicskát. Egy nyolcéves kislány olyan szerető gonddal ölelte magához karonülő kisöccsét, mintha az anyja volna. Egy apróság keservesen bömbölt egy talicskában, és ujjaival dörzsölte portól dagadt, maszatos szemét. Nem volt már ennek a családnak semmije – se szülőföldje, se szülőháza, se hajléka.

Nem látták a magas eget, rajta a szárnyaló fellegeket, körös-körül a fák zöld csúcsát. Csak a poros út volt előttük, semmi más. És át-

kozták az utat. A nap, a könnyörtelen napsugár a tarkójukat égette – átkozták a napot. Válluk remegett, hátuk borzongott a hirtelen zápor alatt – átkozták az esőt. Véraláfutásos, felhorzsolts kezük már nem bírta tolni a talicskát – átkozták a kezüket. Azt, aki szenvedésük igazi okozója volt, hangos szóval nem átkozhatták. De az úttól, talicskától elcsigázott, fáradt tüdejük minden sóhaja, hőségtől, portól kicserepesedett szájuk minden köpése, gyermekeik minden nyögése Hitlert átkozta.

Tarasz ott állt a keresztútnál és zavartan bámult maga elé. „Uramistenem!” – hajtogatta fejcsóválva. Eddig el sem tudta képzelni a nép nyomorának e szörnyű méreteit. „Uramistenem! Uramistenem!” És e tengernyi szenvedés láttán a saját baja szinte eltörpült, összezsugorodott.

És mint a csermely, amely akárhonnan ered, végül is a tengerbe fut: az öreg Tarasz baja is beleömlött a népnyomor óceánjába, és – feloldódott benne...

Az emberáradat befogadta, körülvette, a talicska fölé görnyesztette és magával sodorta Taraszt. Most már előtte is csak a talicska volt meg az útnak egy darabja. Ő sem látta már se az eget, se az erdőt... Ment, ment a nép talicskákhöz bilincselten – ment az öreg Tarasz is.

Néhány óra múltán érezte, hogy elfáradt. Rémesen nyilallott a dereka, a fogótól feldörzsölt tenyere csak úgy égett. „Még nem szoktam meg” – mosolygott magában Tarasz, és lekanyarodott az útról. Az emberek az útszéli árokban pihentek meg. Egy vidám nézésű, őszbe csavarodó hajú fürgé ember rögtön megkérdezte Tarasztól:

– Honnan?

Tarasz megmondta.

– És hova megy? – faggatózott kezét meglepődése jeléül összecsapva a fürgé férfiú.

Tarasz vállat vont.

– Hogyhogy hová? Dnyepetrovszk felé...

– Minek?

Taraszt dühösítette ez a kérdés, nem felelt.

– Ha élelemért megy oda – hadarta a mozgékony emberke –, nagyon rosszul teszi. Én magam is odaváló vagyok. Van szerencsém bemutatkozni. Nevem Jakov Ivanics Petuskov, borbély. Ha tetszett járni Dnyepropetrovszkban, bizonyára nálam is borotválkozott. Tudja, a Vörös Kereszt fodrászatban, ott a...

– Nem, nem jártam ott!

– Nem? Kár! És most Dnyepropetrovszkba készül? – csapta össze kezét a borbély. – Én épp onnan jövök. Ott most éhínség van. Tarasz bizalmatlanul vállat vont.

– Nem hisz a szavamnak – kiáltott sértődötten Petuskov. – Nem akarja elhinni, hogyan válhatott az a vidék koldussá. Hát én megmondom! – De hirtelen meggondolta magát, és óvatosan körül nézett. – Nem, nem mondok semmit. Menjen csak, menjen!

– Régóta van már a maguk városa a... hm... a Führer uralma alatt? – hangzott hirtelen az árok fenekéről, és egy csíptetős idős úr tápáskodott elő.

– A mi városunk? – szolt Tarasz. – Négy hónapja.

– Aha! – A csíptetős ember rejtélyesen mosolygott. – A mienk meg már pontosan egy éve.

Tarasz megértette, mire céloz az illető, és letelepedett a talicskája mellé. A csíptetős ember és a borbély részvételt néztek rá.

– Hát maguk hova tartanak? – kérdezte fojtott hangon Tarasz.

– A Don-vidékre. Ott még bizonyára paradicsomi élet van...

– Paradicsom! Eh... – A csíptetős felnevetett. – Én megelégednék egyetlen tele csúrral is.

– De nekem, az én portékámnak okvetlen paradicsomi élet kell! – kiáltott heveskedve Petuskov. – Én kevesebbel nem érem be...

Tarasznak mindegy volt, merre megy, a Dnyeper felé vagy a Don-vidékre. Kivonszolta talicskáját az útra, gondolkozott egy kicsit, aztán kelet felé indult. Most a nap a tarkójára tűzött. Előtte a borbély háta mozgott, mögötte a nehezen ziháló csíptetős férfi szuszogott, köhécselt. Pjotr Petrovicnak hívták.

Estére a Donyechez értek.

– Hol hálunk meg? – kérdezte a borbély.

– Valami faluban kéne... – szolt habozva Tarasz.

– Faluban? Azt nem lehet. Efféle csavargó népet, mint mi vagyunk, be nem engednek éjszakára. Megtiltották.

– Kik?

– Hát kik? Azok...

– Félnek a partizánoktól... – súgta a borbély, és halkán elnevette magát.

A mezőn itt-ott már füstölögtek a talicskások tábortüzei, és békés tüzeiket messziről meglátva, egyre többen tértek le az országútról. Kiválasztottak egy helyet a mezőn, leállították a talicskát, és amilyen halálosan fáradtak voltak, lerogytak mellé.

A mező már rég le volt taposva. Azon a rettenetes nyáron nem egy hadsereg zúdult rá, sok-sok nép menekült át rajta. Mindenütt látni lehetett a harcok és a népvándorlás nyomait: felperzselt gyepek, ágyú sebezte fák, lövészárkok, gránátölcsérek, tábortüzek fekete üszke...

Temérdek ember menekült át ezen a mezőn, és szóródott szét a föld hátán. Csak az elhullott lovak tetemei maradtak az utakon, meg a szekerek kerékvágásai, e mély, keserű ráncok.

Egész hadseregek robogtak át ezen a mezőn. Harc közben temették el halottaikat, szedték fel sebesülteiket, és tovább mentek. A mezőt el is feledték. Csak a sebesültek emlékeznek: az a fekete fű az ő vérüket itta...

Most pedig a talicskások furcsa serege ütött itt tábort. Egy aszszony levette karton blúzát, és gránátölcsérben mosta ki. A víz rozsdabarna. Azt mondják, hogy az agyagos talajtól. De mit lehet tudni, hátha a vértől. A gyerekek lövészárkokban alszanak. A régi tábortüzek helyén újak lobognak, és már száll is az ég felé az árva, keserű füstgomoly... A fekete-vörös alkonypír vad lobogással enyészik el az ég alján, mintha a föld minden vérét, minden gyászát, a harcok tüzeit, a tábortüzek füstjét mind-mind magába szívta volna. Az útról pedig még mindegyre jönnek a talicskások. Már szűk a mező. Már az útszéli árkokban is alszanak... Egymás hegyén-hátán. Harkoviak, poltavaiak, donyeciek, zaporozsjeiek. Az artyomovszkiak egy-egy zsák sót, a kremencsugiak gyárból lopott dohányt visznek a talicskákon.

Mintha Ukrajna minden városa ezen a mezőn verődött volna össze. Mintha az egész nép vándorútra kelt volna a talicskákkal – élelmet keresve. Kenyeret!

– Hej, én szép Ukrajnám! – mondta fejét keserűen csóválva Tarasz. – Be elkódusodtunk, te meg én!

Ezalatt a borbély tüzet rakott, és gyönyörködve nézte, hogyan kunkorodnak, göndörödnek a lángok – mintha valamelyik sikerült borbélyremekén legeltetné a szemét.

Mindenfelől kezek nyúltak a tűz felé melegedni. Egy kockás kabátos, puha kalapos ember egy kissé távolabb ült, és akaratlanul ő is a tűz felé húzódott, de nem jött közelebb.

– És kegyed honnan jön, polgártárs? – kiáltott feléje kedveskedve a közlékeny borbély, mintegy meghívásként, hogy jöjjön a tűzhöz beszélgetni.

– Bocsánat... Hm... – felelt rekedten a puha kalapos. – Én... az utcán... hm... nem szoktam társalogni. – És a kabátja gallérjába húzta a fejét.

– Értelmiségi – szólt oda sértődötten Tarasznak Petuskov. – Egyetemi végzettséggel! Ha értelmiségi vagy, maradj otthon, az országúton semmi keresnivalód – kiáltotta dühösen.

– Bocsánat... Hm... – köhécselt az idegen –, úgy látom, félreértett... Én énekes vagyok... Hm... vigyáznom kell a torkomra... Itt egy kissé nyirkos a levegő...

Petuskov elkacagta magát.

– No hát, jobb lett volna otthon vigyázni a hangjára.

– Nincs más választásom – felelte röviden az énekes.

– Bizony, nincs más választásunk – sóhajtott Pjotr Petrovics. – Ha két évvel ezelőtt azt álmodom, hogy én, Vosztrikov könyvelő, öregségemre... e... e... csavargó leszek, azt mondtam volna: mi-csoda rossz álom! És – lám, mégis bekövetkezett. Kérem, parancsoljon helyet foglalni köztünk, a meleg ingyen van.

– Köszönöm szépen – felelte az énekes kalapot emelve, és közelebb ült a tűzhöz.

– De nem értem, hogy is van az? – kérdezte mosolyogva Tarasz.

– Hiszen azt mondják, hogy a németek szeretik a művészeket.

– Micsoda társaság! – kiáltotta elragadtatva a borbély. – Micsoda pompás társaság gyűlt össze a mi szerény tábortuzunknál! Mit szólna hozzá, Pjotr Petrovics? Még jobb időkben is ritkaságszámba megy.

– Bizony... – krákolott eltűnődve a konyvelő – s ehhez a társasághoz még egy kis butélia... citromhéjjal...

– Narancshéjjal – helyesbített röviden az énekes.

– Miért narancssal? Nagyapáink is citrommal itták

– Narancssal nem olyan erős. Én másként nem iszom... hm... a hangom miatt.

A borbély néhány gallyat dobott a tűzre. A nedves gallyak sise-regtek, és úgy összekunkorodtak a tűzben, mint a kígyó.

– Rántotta paradicsommal – szólt a borbély –, ez az én kedvenc ételem, ha tudni akarják

Senki sem válaszolt. Petuskov új ágakat vetett a tűzre.

– Ezt a céklát meg is lehet enni – hallatszott hirtelen egy félénk női hang.

– Mit? – fordult oda a borbély

A tűznek oldalvást fordulva, fejét talicskájára hajtva egy asszony ült ott.

Megismételte:

– Azt mondom... cékla van itt a mezőn... azt meg lehet főzni.

– Tévedés – szisszent föl az énekes –, ez takarmányrépa. Disznónak való...

– Ugyan kérem – vetette ellene a konyvelő. – Mennyivel rosszabb az ember a disznónál? Hiszen mi esszük a disznóhúst, ugye?

– Ettuk – javította ki Tarasz.

– No igen. Ettuk, szóval...

– Csakhogy, úgy látszik, ezt már mind kirángatták – szólt szomorúan az asszony.

– Gyerünk, keressünk még – kiáltotta a borbély, és máris neki-vágott a mezőnek.

Borzasan, izzadtan hamarosan visszatért.

– Igaza van – szólt, miközben az asszony elé rakta, amit hozott.

– Már ezért a répáért is egymásnak esnek az emberek, akár a vadak.

– Az éhség teszi...

– De miben főzzük meg? – kérdezte az asszony.

– Igaz is, miben főzzük? – Erre nem is gondoltam. – A borbély tanácstalanul nézett széjjel. Sötét volt már, de a tábortüzek fényes foltokat festettek a mezőre. – Megvan! – Lehajolt és felvett valamit. – Sisak! – Odaadta az asszonynak. – Főzze meg ebben.

Az asszony megforgatta kezében a sisakot, és hirtelen sírva fakadt.

– Mi a baj? – kérdezte mindenki riadtan.

– Lyukas...

A tűz körül csend támadt.

– Keresek másikat! – nevetett idegesen a borbély, és puszta kezével kotorászni kezdett a fű közt.

A leves csakhamar elkészült. Tarasz elővett egy fél lepényt, a többi meg azt, amije éppen volt.

– No nézd csak, nem is rossz ez a répa – szólt meglepődve a borbély.

– Az éhség a legjobb szakács. Régi igazság... – mondta nevetve Pjoir Petrovics.

– Nekem semmi kifogásom egy kis koplalás ellen – szólalt meg izgatottan az énekes. – Nem árt, ha a művész éhezik egy kicsit. Másképp a gyomra énekel, holott a lelkének kell énekelnie. De utá-lom, mikor az emberek zabálnak körülöttem – kiáltott. – Csámcsog-nak! Én a harkovi operánál voltam, ott is maradtam. Németek? Hát németek. Ismerem őket. Hiszen Wagner is német volt. De ezek... Ezek nem németek. Nem, kérem, mondhatnak, amit akar-nak! Képzeljék. Vacsorákon kellett énekelnem nekik... Csámcsog-tak és azt ordította: „A pokolba Wagnert!” És valami trágár nótá-kat követeltek tőlem, amilyeneket náluk bordélyházban énekel-nek... – Hirtelen elhallgatott, kezével torkához kapott, és fázósan megrándult a válla. – Bocsánat! Hm... nekem árt az izgalom... A hangom... Kímélnem kell. Remélem, fogok még én Wagnert énekelni. Ha csak egyszer is életemben... Akkor, amikor... – Nem fejezte be, de így is megértette és felsóhajtott mindenki.

– Nyers tojást kellene innia – mondta résztvevően a borbély.

Minden nap néhány nyers tojást... Imádom a művészetet... Meg tudom érteni...

– Úgy van, a tojás nem rossz... – szólt bágyadtan az operaénekes.

– Találunk majd egy gazdag falut! – folytatta lelkesen a borbély.

– Találunk olyan helyet, ahol igenis van még tojás! Ahol tele a csűr gabonával... ahol szívesen látnak bennünket... ahol...

– Olyan falu nincs már, Jakov Ivanics – csóválta fejét a könyvelő.

– De van! – kiáltotta Petuskov. – Kell, hogy legyen. Az én portékámnak nem feldúlt, hanem gazdag, vidám falvak kellene...

– Mi a maga portékája? – kérdezte Tarasz.

– Ó, az én portékám, az pszichológiai érték... – felelte kitérően a borbély.

– Nyolcvannégy szem krumpli és száztizenhét kanál liszt – sutogta az asszony.

– Mi? – riadt fel a többi, és mind rábámultak. Az asszony zavarba esett. Észre sem vette, hogy hangosan gondolkozott.

– Tessék csak megmondani – kíváncsiskodott a fáradhatatlan Petuskov. – Mintha krumplit emlegetett volna, ha jól hallottam...

És kiszedte belőle az egész históriát. Az asszony, akit Matrjonának hívtak, egy bányásztelepről jött. Két kislánya ott maradt. Az idősebb tízéves, a kicsi ötéves. Hagyott nekik egy kis lisztet meg burgonyát. Napokra kiszámítva. Úgy rendelkezett, hogy naponta három krumplit és három kanál lisztet főzzenek meg egy kis levesnek. Az idősebbik, Ljubasa, megfogadta, hogy nem használ el többet. Most még összesen nyolcvannégy szem krumplijuk és száztizenhét kanál lisztjük van.

– És én még félúton se vagyok – sóhajtott a bányászasszony.

– Bizony, minket is éhes szájak várnak otthon – szólt tompán a könyvelő. – És mióta vagyunk már úton, ugye, Jakov Ivanics?

– És hát nem üres kézzel várnak minket, élelmet várnak. Mit érünk nekik, ha nem viszünk gabonát? Találunk kell valami gazdag, fel nem dúlt falut, ahol haszonnal tudjuk átcserelni a kacatjainkat.

– De hol találunk ilyen falut? – sóhajtott a könyvelő. – És találunk-e egyáltalán?

– Találunk! – mondta meggyőződéssel a borbély.

– Nna-na!

A pislákoló tűz mellett eltöltött éjszaka után, hajnalban együtt indultak el fel nem dült földet keresni.

5

Fel nem dült földet...

Tarasz soha el sem tudta volna képzelni, hogy a mi hazánk ilyen téres-tágas, végeérhetetlen; hogy földjén ily temérdek – barna meggyesekbe ágyazott – orosz, ukrán, kozák falu, ennyi magányos erdei házacska van, és ilyen sok út kanyarog rajta.

Kettős akácsoros, sétány formájú, széles kövesutak; fűlepte régi országutak, amelyeken annak idején a csumakok, a fuvarozó parasztok jártak el jó messzire; szigorú profilú, vadonatúj műutak, vízzel teli árkokkal; hepehupás dűlők, amelyeken örökre megkövült a sárba vágódó keréknyom; aranyzárga szalmacsíkokkal, mint kozák lampaszokkal szegélyezett vidám kis mezei utak; gidresgödrös, zötyögős, de forgalmas földutak, amelyek sáros időben járhatatlanok; kanyargós, félénk pusztai ösvények; nyílegyenes, keskeny erdei nyiladékok... Sok-sok út. Tarasz és társai végigjárták valamennyit, de fel nem dült földet még mindig nem találtak.

A sohasem csüggedő Petuskov vezette, és állandóan az ígéret földjével kecsegtette őket. De ez csak nem jelent meg a látóhatáron. Égtek a falvak, bőgtek a csordák, amelyeket elhajtottak a németek, sírtak az asszonyok, az útszélen akasztott emberek himbálóztak, szederjes mezíten lábuk nem éri el a gyepet.

A talicskások tüzeinél most gyakran keresett menedéket a felperzselt falvak asszonynépe, a gyerekekkel együtt.

– Hadd melegedjünk egy kicsit, jó emberek. Se otthonunk, se semmink... csak a pusztá életünk.

– Hatvanhat szem krumpli, kilencvenkilenc kanál liszt... – rebegte Matrjona a hontalanok gyermekeit látva.

Petuskov most minduntalan megállította a szembejövő talicskásokat, hogy kifaggassa arról a vidékről, ahonnan jöttek.

– No, mi van arrafelé, cserélnek?

– Fenét cserélnek – felelték azok kelletlenül. – Inkább koldulnak, hiszen nekik sincs semmijük...

– Hogyhogy nincs? – álmétkodott Petuskov. – Hát hová lett, amijük volt?

– Hová? Mintha nem tudná... – És reménytelenül legyintve eltűntek a porfelhőben.

Ilyen beszédek után még nehezebb volt továbbmenni, és továbbra is hinni, hogy van még fel nem dült föld a sártekén.

– Nincs olyan, nincs! – hajtogatta Pjotr Petrovics, de azért csak ment a többiekkel.

– Kell, hogy legyen! – kiabálta a borbély. – Utóvégre nem tudnak a fasiszták ilyen zsíros földet úgy lerágni, mint egy csontot?

– A fasiszták mindenre képesek! – szölt a fejét ingatva Tarasz.

– Hatvan szem krumpli és kilencvenhárom kanál liszt – suttogta Matrjona.

Füstölgött a tábortűz... Senyvedt rajta a lehullt, sárga levél... És még mindig nem találtak fel nem dült földet.

Tarasz egészen megfeketedett a portól, lesoványodott, elcsendesedett. Mennél több bajt látott maga körül, annál kisebbnek látta a magáét. Mindegy volt neki, merre megy. Mindegy volt, mit eszik: répát-e, erdei bogyót, gombát vagy fakérget. Háta meggörbült a talicskatolástól, véresre horzsolta tenyere megkérgesedett. Csak ment az álmokat hajszoló Petuskov után, és maga sem tudta, hiszi-e még, hogy van fel nem dült föld a hazában.

Éjszakánként a tábortűz mellett Petuskov lelkesen szavalt arról a dülástól mentes dúsan termő földről, amely rájuk vár valahol. Tarasz hallgatott, a könyvelő vitatkozott. Az énekest magát is elragadták az álmok.

– Igen, igen! Pompás lesz!... – mondogatta. És izgatottan nézett a borbély szemébe. – De vajon elérjük-e, megérjük-e? – Kabátja elrongyolódott az úton, tüske meg bogáncs tapadt rá, puha kalapja elformátlanodott, mert abban aludt. Sovány öreg ember lett, boros-

tás állt alatt óriási ádámcsutka mozgott. Senki sem ismerte volna fel benne a hírneves harkovi baritont.

– Elérjük! – felelte mély meggyőződéssel a borbély. – A Donon túl gazdag a föld. – Nem győzött erről mesélni. S mennél gyérebek lettek útközben a falvak, az ő képzelete annál élénkebben dolgozott.

– Ilyen falu nincs, és nem is volt! – vitatta a könyvelő.

– Igenis volt! – kelt a borbély védelmére az énekes. – Mi egyszer hangversenyeztünk is ott, és még emlékszem a meggyfák alatt megterített asztalokra. Egész hegyek illatos fehér kenyérből. Tejeskancsók. Áttetsző csészékben aranyszínű méz... Tojásrántotta – akár az alkonypír...

– Az volt az élet! – sóhajtott Tarasz.

Pjotr Petrovics sehogy se tudott visszaemlékezni, miért is volt azelőtt elégedetlen az életével.

– Határozottan emlékszem, hogy elégedetlen voltam – mondta értetlenül –, de hogy miért?! Ha megölnek, se tudom!

Az is teljesen kiment az eszéből, mi volt az, amiben sehogy se tudtak megegyezni az igazgatójával.

– Őmiatta történt az is, hogy nem evakuáltam... Nem én – mondtam neki –, nem megyek el innen. Szívesebben élek a németek alatt, mint magával. De hogy min veszünk így össze? Nem emlékszem. Csak arra emlékszem, hogy disznó volt, aljas kutya, de ha most találkoznék vele, istenúgyse összecsókolnám a gazembert. Szavamra, összecsókolnám.

– Bizony, bizony, nem is tudtuk, milyen jól éltünk...

– Ötvennégy szem-krumpli és nyolcvanhét kanál liszt...

A fel nem dúlt föld pedig még mindig nem volt sehol.

Már a doni sztyeppeken jártak. „Innen már nincs messze, meglátják!” – nyugtatta őket Petuskov, aki egészen felvidult, olykor a talicskája fölé hajoltában még füttyörészett is.

Most jól termő, zsíros fekete földön jártak. Esténként olyan sűrű, étvágygerjesztő pára gomolygott fölötte, hogy – Petuskov szerint – szinte kenyérre lehetett volna kenni, mint a vaját. Csakhogy nekik nem volt kenyerük. Hullott gyümölccsel táplálkoztak, mint a vere-

bek. Körülöttük rothadt száz meg száz mérföldnyire a szántóföldek búzatermése – a talicskások fölszedeggették és azt ették. „Most már biztos, hogy közel van!” – mondogatta Petuskov, akit valósággal lerészegített a zsíros föld, a lóhere szaga és a hajdina mézes illata. Mindenben az áldott termőföld ismertetőjeleit vélte felfedezni, mint a tengerész, aki a legsűrűbb ködben is a közeli part körvonalait sejti.

– Lám, milyen pompás kozák falvak, milyen szép nagy gazdaságok ezek! – mutogatta a kolhozmajorok és a gépállomások maradványait, a vidám színű bádogg- és cseréptetőket, a meleg, fedett jószágudvarokat. Egy kissé furcsállotta ugyan, hogy nem hall se birkabégetést, se baromfilármát.

– Odább majd minden lesz! – erősítgette. És most már mindnyájan hittek neki. A rothadó gabona és a pohánka mézillata duzzasztotta mohó orrlyukukat...

A donvidéki utakon egész néparadat jött talicskásainkkal szembe Oroszországból. Voltak ott kurszkiak, belgorodiak, voltak Voronyezs vidékiek is. Oroszország itt összetalálkozott Ukrajnával, – ott álldogáltak a talicskák mellett, leültek, rágyújtottak a tavalyi harasztból sodort cigarettára. A harasztot is ott helyben, talicskától felvérzett tenyerükön morzsolták szét.

– Nagy kozák faluba nem jó betérni – tanácsolgatták egymásnak. – Olyan helyeken német helyőrség állomásozik. Ott vásárolni se lehet, de meg a németek elveszik még a megmaradt keveset is.

– Az már igaz, az ő nyomukban nincs mit keresni. Akkurátusan falnak, akár a sáskák...

– Hát nálatok högy áll a dolog? – faggatta Tarasz a kurszkiakat. Azok válaszul csak legyintettek.

– Csak úgy, mint tinálatok. Nekünk nincs mivel dicsekednünk.

– Kegyetlenkednek?

– Jobb arról nem beszélni!...

És Tarasz, talicskáját tolva, eltűnődött: van-e határa, van-e vége az emberi szenvedésnek?

– Negyvennyolc szem krumpli, nyolcvanegy kanál liszt – sutogta izgatottan Matrjona. – Én édes Istenem...

És még mindig nem értek fel nem dült vidékre.

Másnap Petuskov a szekérútról autóútra vezette őket.

– Most aztán már igazán nincs sok hátra – jelentette ki, mintha prófétai erővel átlátna a távol ködén.

Kigördítették talicskájukat a keményre hengerelt, száraz, köves útra, és az első, amit ott megláttak, egy elterült asszonyi hulla volt. Ott hever az út szélén, talicskája mellett, arcával a földre borulva –
– nyugat felé.

– Halott! – csodálkozott a könyvelő.

Zavartan, értetlenül álltak mellette. Az asszony két merev keze görcsösen vájódott gabonászsákjába...

A zsák lefordult a talicskáról és kiszakadt – a kenyérnek való a földre szóródott belőle, és az asszony halott keze mintha azt akarná felszedni, de nem bírja. – Nem ért el hazáig!... – motyogta halkan Matrjona.

Talicskájukkal óvatosan megkerülték a hullát, hogy a kerék valahogy ne érintse a halottat, és szótlanul vánszorogtak tovább. Megint csak a portól vöröses országút kígyózott előttük.

Ezen az éjszakán a hideg eső elől kénytelenek voltak szénakazalba bújni. Három nedves kazalnál rengeteg talicskás verődött össze. Szálmalmas légyrajként lepték be a szénát s vackolták magukat bele. Egymáshoz bújtak, egyformán ázottan, didergősen. A kazlak fölött szakadatlan rekedt, beteges köhögés hullámozott. Senki sem tudott elaludni. Az eső meg csak esett, esett... Ez már az őszi esőzések kezdete volt, és még mindig nem érték el a fel nem dült földet.

Petuskovon hirtelen átnyilallott: „Hátha egyáltalán nem érjük el? Hátha az egész csak káprázat, álom?” De aztán rohant a talicskájához, és saját testével takarta be a holmit, nehogy az átázzék. Pjotr Petrovics, a könyvelő, fuldokló köhögése közben azt gondolta: „Nem érem meg! Az én koromban már nem lehet csavarogni!” Majd megfúlt a köhögéstől, és sűrű, nyúlós nyálkát köpdösött. Matrjonát egész éjjel a halott asszony képe kísértette, hogy ott hevert, és megmeredt ujjával mintha föl akarná szedni a kiszóródott gabonát, de nem bírja. „Otthon meg talán őt is éhes szájak várják, mint engem. Most már hiába várják!” Az énekes hangosan köhö-

gött: „Khm... Khm...” Meg akart bizonyosodni, van-e még hangja. Náthás, rekedt hangján még kiabált is valamit. A víz csak úgy ömlött róla... Tarasz szintén a halott asszonyt látta egész éjszaka. Előtte állt teljes nagyságában, kinyújtott kézzel, mintha a sors előtt állana: „Mérd meg, Tarasz, az én szenvedésemet!” És ő így felelt: „A te szenvedésed, asszony, mérhetetlen.”

Reggelre elállt az eső, csodálatosan ifjú, boldogító napfény öntötte el a tájat. Petuskov ettől megint erőre kapott.

– Le se hunytam a szemem, egész éjjel gondolkoztam – közölte barátaival. – És képzeljék, rájöttem, miért nincs nekünk szerencsénk.

S mindnyájan szó nélkül hallgatták.

– Mi folyton az országutak mentén haladunk. Világos, hogy azokat a németek lepik el. Utánuk már nem nő fű. Nekünk a rengetegbe kell behatolnunk! – kiáltotta. – Az isten háta mögé, ahol a madár sem jár!

Sokat és szenvedélyesen beszélt. Megint csak hittek neki és követték.

Letértek az országútról, s most egyenest a Don felé tartottak. Petuskov vezette őket. Lázálmainak vad lángolásában valósággal hajszolta a többi. Dühödten ordított: „Az isten háta mögé! Oda, ahol a madár se jár!” És a többi utána vánszorgott. Betegen, dagadt lábbal, botorkálva, de mégis utánamásztak.

És egy szép napon, pontosan délben, egyszer csak rég nem hallott hang ütötte meg az elgyötört talicskások fülét: kakaskukorékolás!

– Hallják? – tört ki diadalkiáltásban Petuskov. Kezét a feje fölé emelte, lába gyökeret vert.

De a többiek már maguk is hallották. Megtorpantak, s ők sem hittek a fülüknek.

Kukorékoltak a kakasok, olyan harsányan, olyan vígan, hogy minden arc önkéntelenül meleg, félszeg mosolyra derült, és mindenkinek eszébe jutott életének legszebb, legboldogabb ideje: kinek a gyermekkora, kinek a lakodalma, kinek a legelső sikere. Petuskov lábujjhegyen állt, magánkívül volt a gyönyörűségtől, orcájáról boldog büszkeség sugárzott. Matrjona összekulcsolta kezét a keblén,

mint imádság előtt. Az énekes levette kálapját. Így álltak ott némán, áhítatosan.

És egyszer az erdő sűrűjéből felénk közeledett a bőség földje. Ősz, öreg ökrök lassan húzták a szekereket, bizalmatlanul tekintettek szét a világba. A szekereken ezüstös káposztafejek egész hegyei – kemény héjú, óriási dinnyék öblösen kongtak, ahogy egymáshoz ütődtek. Óriási zsákokból nagyszemű burgonya dudorodott kifelé; a paradicsomokból vérvörös nedv szivárgott; izgága kakasok ugráltak a ketrecekben; mellettük higgadt kacsák hápogtak; rózsaszínű malacok együgyűen bámultak a világba; komor parasztok hosszú pálcákkal mérgesen csapkodták az ökröket; a szekerek oldalánál pedig lassan, falatozgatva – német katonák lépkedtek.

Sokáig, lomhán kígyózott a szekérkaraván. Mindegyre újabb koszik haladtak el a talicskások előtt, bánatos, alázatos szemű tehenek, az aranyló búzával megrakott szekerek, komor parasztok, kisírt szemű asszonyok és a csámcsogó németek... Továbbhaladtak és eltűntek a messzeségben. Már az utolsó szekér is bekanyarodott az erdő sűrűjébe. Eldöcögött egyre halkuló zajjal, a semmibe veszett az ígéret földje. Az énekes lassan talicskájára borult, és fejét a kalapjába dugva sírva fakadt.

– Hogy gyűlölöm őket! Hogy gyűlölöm – szólalt meg fojtott suttozással Petuskov, és ökölbe szorította kezét. – Borotválni se tudtam őket. Még a képüket csak hagyján. De ha a torkukhoz értem...

– Harminchárom szem krumpli és hatvanhat kanál liszt – suttozta Matrjona, és elsírta magát –, édes jó istenem!

Többet senki sem szólt.

Matrjona egyszer csak fölkel, ruhája ujjával megtörölte a szemét, és mélyen meghajolt Petuskov, azután a többiek előtt.

– Köszönöm, elvtársak, a szíves jószágukat, nagyon, nagyon köszönöm!

– Mi ez? – kérdezte ijedten Petuskov.

– Nem mehetek tovább! – mondta elszántan Matrjona. – Megyek vissza. Már az utójánál tartanak.

– Na és... Mi lesz az eleséggel? Mit viszel haza?

– Majd csak lesz, ahogy lesz. Valahol cserélek talán, vagy összekoldulok valamit.

– No hát eredj... – mondta csendesen Petuskov, és bizonytalan pillantást vetett útítársaira. – Mi még megyünk egy kicsit tovább...

Matrjona fogta talicskáját és az útra gördítette.

– Talán már halottaknak viszem az élelmet... – mondta, de mégis csak mennem kell.

– Isten áldjon, Matrjona! – mondta halkán Tarasz is. – Meglátod, hazajutsz.

– Talán csakugyan hazajutok! – mondta sóhajtva a bányász-asszony. A talicskások sokáig néztek utána, míg csak el nem tűnt...

– Nos! – szólt a borbély, amilyen vidoran csak tudott, de hirtelen rápillantott az énekes arcára. Ott ült, szemét eltakarva, sovány álla lelógott, és az egész ember tehetetlenül reszketett.

„De ez már nem ér haza! – gondolta ijedten a borbély. – Ez már sehova sem jut el.”

– Rosszul van? – kérdezte résztvevően, és óvatosan megérintette az énekes vállát.

– Mi az? Igen... Bocsánat... Elgyengültem! – vallotta be az énekes. Mosolyogni próbált, mint máskor, de mosolya félresikerült. Büntudatosan húzta be nyakát a vállá közé. – Disznóság tőlem! Mi? Bocsássanak meg...

Elnézést kért, amiért így legyengült, és Petuskov most először érezte át felelősségét előtte meg a többiek előtt. „Hova is cipelem én ezeket a szegény öreg embereket? Hiszen talán csakugyan nincs már olyan falu, amelyik ne volna feldúlva?”

„Pedig milyen szép álom volt! Milyen gyönyörű” – sajnálkozott, majd nagyot sóhajtva így szólt:

– Most mit csináljunk? Ha elérünk a legközelebbi faluba, megnézzük, mi van ott!

A legközelebbi falu nagy, csaknem néptelen sztanyica volt. Sok házat keresztberakott deszkákkal szögeztek be, de még többnek fedele, ajtaja is hiányzott, mint a temetetlen halottak, úgy terültek el a falu közepén.

A borbély kiválasztotta a leggazdagabbnak látszó házat, és be-

kopogott az ablakon. Jóindulatú, de szenvedő arcú asszony nézett ki onnan. A talicskások láttára szomorúan ingatta fejét.

– Bemenni szabad? – kérdezte udvariasan a borbély.

– Azt lehet – felelte az asszony, és kinyitotta az utcaajtót.

Begurították talicskáikat a tágas, pusztá udvarra, amelyet szőnyegként borítottak el a száraz falevelek.

– Nos hát! – szólt vidáman a borbély. – Nos hát megjöttek a kereskedők, gazdasszony!

– A kereskedők megjöttek, de vevők nincsenek! – felelte az asszony leverten.

– Azért csak nézd meg, mit hoztunk! – kiáltotta Petuskov. – No, kezdjük! – Az énekeshez fordult. Az erőtllenül ült le talicskájára.

– Mi van magával? – kérdezte sűgva a borbély. – Gyerünk.

De az énekes válaszul csak reménytelenül legyintett.

– Hát akkor, tudja mit, majd én mutatom a maga holmiját...

– Petuskov belenézett az énekes talicskájába, és kihűzta onnan a batyukat.

– Ne fáradjon, hiába bontja ki... – mondta az asszony. – Nincs semmink, ne haragudjon.

– De azért csak nézze meg, nézze meg! – Petuskov nem hagyta annyiban, kibontotta a csomagot, széles kézmozdulattal kitergette annak minden kincsét. Ott voltak az énekes jó minőségű, elegáns öltönyei, s egyszeriben fölidézték a háború előtti jó időket, amikor – ugyanúgy, mint mások – ők, a talicskások is, hangversenyekre jártak, divatos holmit vásároltak, s olyan aprólékosan beszéltek meg a szabóval az új öltöny szabását, mintha azon fordult volna meg a világ sora.

– Finom, drága holmi és tiszta is! – mondta az asszony elismerőn, és tisztelettel tapogatta az öltöny posztóját.

– A hangversenyfrakkom... – mondta gyenge hangon az énekes, és elfordult.

– Tudja, ki ez? – sűgta a kozák asszonyhoz hajolva Petuskov. – Operaénekes! Világhírű. Ő hordta ezeket a ruhákat. Ez csak növeli az értékét.

– Értem én – mondta az asszony. – Nagyon meg tudom érteni.

– És szomorúan nézte, tapogatta a posztót. – Csakhogy, higgyék el, nincs semmim! Mindent elszedtek.

Az énekes most hideglelősen reszketett. Fölhajtotta kabátgallérját, felhúzta vállát, reszketett, imbolygott a gyöngeségtől, az öregségtől, az éhségtől. Álla valósággal ugrált, és ő nem bírta vele.

A kozák asszony ijedten tekintett rá.

– Beteg? – kérdezte ságva.

Petuskov csak keserűen legyintett.

Az asszony beszaladt a házba, egy cipót, korsót és egy tányér vékonyra szeletelt szalonnát hozott. Ezt mind az énekes elé rakta. Az ijedten hátrahőkölt.

– Egyen csak! Tessék, tessék! – kínálgatta a kozák asszony. – Ne vesse meg! A tehenünket elvitték, úgyhogy csak kecsketej... már ne haragudjon...

– Dehogy, dehogy! – legyintett mind a két kezével az énekes. – Hogy képzelem? Ingyen nem fogadhatom el...

– Én pedig pénzt nem fogadok el... – szólt csendesen a kozák asszony.

Petuskov mohón pillantott az ennivalóra. Hej, de régen ettek kenyeret! Csak úgy nyelte a nyálát, és odalépett az énekeshez.

– Egyen már! Egyen, csak egyen!

Az énekes arca lángba borult.

– De hát hogy tehetném? – suttozta. – Én művész vagyok... Engem ismernek... én büszke ember vagyok... Nem fogadhatok el alamizsnát! Nagyon köszönöm, de...

A művész az asszonyra nézett, aki a fejét mélyen lehajtva, mindkét kezével a kötényt babrálva állt ott előtte.

Az énekes lassan felállt a talicskáról, levette kalapját, elnézett valahova messze fel, a hideg szürke őszi égre, kalapját a melléhez szorította, és váratlanul énekelni kezdett. Gyenge, rekedt, beteg hang jött ki torkából, de ő azt nem is vette észre, hanem tovább énekelt.

És Tarasz bámulattal látta, hogyan fiatalodik meg a szeme előtt ez az ember, miképpen erősödik a hangja, amely, íme, már szinte ércesen csendült. Vagy talán csak neki tűnt fel így? A kozákasszony

az áhítattól mozdulatlanra dermedve, karját a mellén összefonva, merőn nézett az énekes arcába. A szomszédok lassan a sövényhez szállingóztak – férfiak, asszonyok. Aztán az udvarba is benyomakodtak. Az asszonyok már zokogtak, a süldő lányok kendőjük csücskébe törölték könnyeiket. Az öregek botjukra hajtották fejüket, és levették sapkájukat... Az énekes még mindig énekelt. Kalapjával gesztikulálva, operaáriákat, dalokat, egymás után. Ez volt az ő köszönete. Nem a kenyeret – a jószívűségét köszönte meg vele. Énekével mindenkinek köszönetet mondott, aki csak hallotta ezt az öreg, beteg orosz művészt, mindenki elnézte rekedtségét, és vele együtt sírt dalain, ahogy csak orosz emberek tudnak dalokon zokogni...

Mikor befejezte, ernyedten visszaült a talicskájára. Mindenki hallgatott. Csak az asszonyok szipogtak még itt-ott, és törülgették könnyeiket kendőjük szélével.

Ekkor egy ősz, öreg ember lépett elő a tömegből, és szigorúan nézett mindenkire.

– Ki ez az ember? – kérdezte, ujjával az énekes felé bökve. Aztán szemrehányóan megcsóválta fejét. – Polgártársak, ez az ember művész. Úgy bizony! Nem dicsérnek meg benneteket majd a mieink, ha mi egy ilyen emberre nem vigyázunk kellőképpen. Jól mondom? – Még egy szigorú pillantást vetett földjére, aztán az énekeshez fordult: – Maradjon nálunk, kérem. Ha bír, majd énekel nekünk, és mi meg sírdogálunk rajta. Ha nem – éljen itt csak úgy. Jó?

– Maradjon nálunk – mondta a háziasszony is...

– Nos? – kérdezte Pjotr Petrovics, amikor a talicskások az énekestől búcsút véve kimentek a faluból. – Nos, hát velünk mi lesz? Talán... járunk házról házra, mi? Alamizsnáért? – Petuskovra nézett.

A borbély hirtelen feldühödött.

– Miért tölem kérdezte? – kiabált vékony kappanhangon. – Hát kikért törtem én magamat? Az én portékámat akármelyik faluban szétkapkodják az asszonyok, és higgyék el, busásan meg is fizetik...

– De hát mi is az a portéka? – kérdezte bizalmatlanul Tarasz.

A borbély csendesen elmosolyodott, és rákacsintott a többiekre.

– Púder – súgta –, púder, ha tudni akarja.

– Púder? – álmélkodott Tarasz.

– No, mit szólnak hozzá? Ugye, ügyes ötlet? – ujjongott Petuskov.

– Mi? Ez igen! Ez az a pszichológiai áru. Maguk azt mondják: háború van. Erre azt felelem, asszony is van. A nő mindig nő marad, és púderra mindig szükség lesz. – Gyöngéd pillantást vetett talicskájára. – Szétkapkodják.

– Igaz – mondta a könyvelő. – Meg kell adni, kelendő áru, csak-hogy... ö... ö... hova menjünk még tovább? Már nincs hova mennünk.

És valóban: tovább már nem mehettek. Bejártak minden földet, a Dnyepertől a Donig – de fel nem dült falura nem akadtak. Arra tovább már egy felperzselt szakasz kezdődött a front közelében. Nem volt hova menni.

Most már Petuskov is belátta ezt, de még mindig nehezen vált meg ábrándjától.

– Meglátják, estére végre megérkezünk – mondta rejtelmesen.

Útitársai bizalmatlanul néztek rá; de azért csak elindultak. Estére egy kozák faluba értek. Semmivel sem volt különbség, mint az a több száz, amelyet maguk mögött hagytak, ugyanolyan néptelen, álmos, kihalt helység volt, szomorúan gubbasztó házakkal, nedves szalmatetőkkal, vézna kéményfüstökkel – de Petuskov úgy tett, mintha pontosan ez volna az, amit keresett.

– No végre! – kiáltott fel ujjongva, miközben lopva útitársaira pillantott. – Ez az, ez az a bizonyos!

A többi is tettezte magát, hogy hisznek neki, hogy vele örülnek. Csak vége legyen már egyszer, hiszen nincs hova menni tovább.

– Ide-ide, asszonyok, szaporán! – kiáltott vígan Petuskov a kolhozportánánál a fehérnépnek. – Ide figyeljenek! Szép lányok, fiatal menyecskék, elárulom a szépség és az örök ifjúság titkát. Tessék! – Ügyesen kikapta zsákját a talicskából. – Jöjjenek csak szaporán!

A lányoknak, asszonyoknak tetszett a vidám idegen, és nyomban körülvették.

– Mi az, mi az? – csicseregték.

– Ez kérem púder – kiáltotta teli torokból Petuskov.

Erre csend lett.

Egy fedetlen fejű fiatal kozák asszony, aki legközelebb állt Petuskovhoz, hitetlenül sandított a zsákra.

– Púder?

– Igen, mégpedig „Hattyúpehely”! – felelte Petuskov.

– Minek ez? – kérdezte csendesen a kozák asszony. Csúfságnak?

– Ugyan, hogy képzeled? – szólt zavartan a borbély. – Igaz lelkemre mondom...

– Csúfot úzni jöttél özvegyi bánatunkból? – csóválta fejét a kozák asszony. – Ej, ej, ej, nem szégyelled magad, idős ember létedre?

– Igen, áruld el, kinek púderezkedjünk! – rivallt rá haragosan egy idősebb asszony, és letépte kendőjét a fejéről. – Púder nélkül is megőszített bennünket a bánat!

Most aztán mindegyik felzúgott.

– Hozd vissza a férjeinket, akkor púdert is hozhatsz...

– Add vissza a régi jó életünket!

– Kinek púderezkedjünk? Tán a németeknek?

Mint megbolygatott darazsak, dühösen, kíméletlenül támadtak rá, bánatuk megcsúfolójára. Petuskov két kézzel szabadkozott, és folyton azt hajtogatta:

– A városban két kézzel kaptak utána.

– Igen... A szajhák! – kiabált rá a kendőtlen kozák asszony. – De mi még tudjuk, mi a tisztesség, te orcátlan gazfickó.

– Kend a magad pofájára! Nekünk semmi kedvünk hozzá!

Tarasz és a könyvelő közrefogták a borbélyt, és kis híján ölben vitték ki a tömegből.

Sárgombócokat, göröngyöket hajigáltak utánuk...

– Jól van, jól! – mondogatta Tarasz, amikor a göröngyök röpödktek körülöttük. – Helyesen teszitek, asszonyok, csak dobáljatok sárral bennünket. Aki sarat hoz közétek, azt ti is sárral mocskoljátok be. Úgy kell!

Petuskov görnyedten vánszorgott a talicskája után...

– Nos hát! – kezdte Pjotr Petrovics, szokása szerint egy kicsit gúnyosan, de aztán, mikor Petuskovra nézett, csak legyintett.

Az országúton töltötték az éjszakát...

Valahonnan távoli mennydörgésként ágyú morajlott. Tarasz levette sapkáját, úgy hallgatta. Kis könnyű örömfelhő suhant át arcán.

– Lám, legalább a hangjukat hallom – mondta. – Nem jöttem ide hiába.

Nem messze tőle egy ismeretlen halkan azt mondta a körülötte levőknek:

– Ne adjatok a szóbeszédre. Sztálingrád még áll és állni fog.

– Honnan tudja? – kérdezte kaján hangon valaki a sötétben.

– Azt mondom, amit tudok – válaszolt nyugodtan az ismeretlen, és Tarasz figyelni kezdett erre a hangra. – A németek Sztálingrádnál kudarcot vallottak. Kemény dió ez nekik, nem az ő foguknak való.

Tarasz odahajolt Pjotr Petrovicshoz, és halkan megkérte:

– Mondja meg annak az embernek, aki most beszélt, hogy jöjjön ide hozzám.

Pjotr Petrovics csodálkozva nézett Taraszra.

– Nagyon szépen kérem! – tette hozzá Tarasz csendes, de izgatott hangon.

A könyvelő odament és mindjárt vissza is jött azzal, akit Tarasz hívatott. Annak arca nem látszott a sötétben.

– Ki hívatott? – szólt az ember a sötétben. – Miért?

– Én hívattalak, Sztyepan – felelt halkan Tarasz.

– Aá! – Majd egy másodpercnyi hallgatás után, szintén halkan:

– Jó estét, apám!

Sztyepan volt, Tarasz legidősebb fia.

6

Igen, Sztyepan volt. Tarasz legidősebb fia.

– Hogy vagy, apám? – szólt még mindig csodálkozva. – Mit csinálsz itt... az országúton?

– Fel nem dúlt földet keresek – mosolygott Tarasz a bajusza alatt.

– Igen? És nem találtál?

– Nem. Már nem is tudom, mitévő legyek.

– Aha... Pedig, amit keresel, nincs is messze. Csak odaát a Volgán túl.

– Nincs messze, de nem lehet odajutni.

Egy kissé odább ültek – Tarasz egy fatuskóra, Sztyepan meg csak úgy, a gyepre.

– Felőled nem is kérdezősködök – mondta Tarasz. – Én fel nem dúlt földet keresek, te meg, amint látom, fel nem dúlt lelkeket keresel.

– Igaz – mosolygott Sztyepan. – Valahogy így van.

– No és találsz?

– Sokat.

– Sokat? – húzta el a szót bizalmatlanul az apja. – Én bizony nem találtam...

– Nyilván nem jó helyen keresgélsz...

– Nem is keresgélek! – legyintett az öreg. – Éljen ki-ki lelkiismerete szerint. Én tudom, mi lakik a lelkemben. A másokéhoz semmi közöm.

– Épp itt a hiba! Ez az oka mindennek – egyenként mind tiszták vagyunk...

Tarasz nem felelt. Egy ideig hallgattak.

– Azt hittem, hogy a hadseregnél vagy – mondta az öreg –, és lám, most kiderül...

– Igen... Így alakult a dolog.

– Nekem pedig azt mondtad: a hadseregbe megyek.

– Nézd, apám, mindent nem lehetett megmondani... Sztyepan vállat vont.

– Ugyan miért nem? – kérdezte mérgesen az öreg.

– Mert az én munkám... – felelt Sztyepan körülnézve – titkos munka... pártmunka. Arról nem lehet sokat beszélni.

– Pedig ebben a dologban senki sem lehet pártonkívüli! – zsémbelt dühösen az öreg Tarasz. – Nyugodtan megmondhattad volna. Nem vagyok idegen. Most mindenki a párthoz tartozik. A németek megtanítottak bennünket...

– Az igaz – mosolygott a fia. – Ha az ma történik, meg is mondom. A németek engem is megtanítottak egyre-másra.

- Hát Valja hol van? Evakuálták?
- Nem... itt van.
- Hogyhogy itt? – csodálkozott az öreg.
- Hát úgy általában... Ő is járkál ide-oda, mint én. Jön-megy – közelebb hajol és úgy súgta: – Most odaát van... a fel nem dült földön... A mieinknél... Éppen őelébe megyek. Találkoznunk kell.
- No de ilyet! – álmélkodott Tarasz. – Ki hitte volna Valjáról! Asszony létére! Lám, lám...
- Hát bizony, amint látod...
- Pedig nem is éppen menyecske már.
- Én is mondtam neki... De ugyanazzal felelt, amivel te: „Most mindenki a párthoz tartozik.” Így aztán jön-megy...
- Jön-megy ő is! – kiáltotta Tarasz a térdére ütve. – Nézze meg az ember! És nekem egy árva szót, egy hangot se... disznóság! Sose bocsátom meg.
- Sztyepan gúnyosan elmosolyodott, de nem szólt.
- Mi az, már a fiad se érdekel? – zsémbelt az öreg. – Elfelejtetted, akár az apádat? Milyenek is vagytok ti...
- Tudok róla egyet-mást... Hallom, Ljonyka jól van, egészséges?
- Nincs semmi baja – felelt Tarasz, majd hirtelen észbe kapott: – Várj csak! Honnan tudsz róla?
- Hát Nasztyától – árulta el kelletlenül a fia. – Ír nekem néha. Aztán vannak, akik elhozzák.
- Úgy? – bólintott Tarasz keserűen. – Összeesküdtetek a hátam mögött. No hát, Sztyepan, ezt sose bocsátom meg! Nem én. Nasztyát meg csak érjek haza, eltángálom.
- De hiszen, én beismerem a hibámat – mosolygott a fia. – Láthatod, nem titkolódzom...
- Nem titkolódzol? Még csak ez hiányzik – a tulajdon édesapád előtt... Ki faragott embert belőled? És ha épp tudni akarod, bolseviknak is én neveltelek.
- Pszt!

– Nem igaz? – kérdezte még mindig mérgesen, de már suttogva Tarasz.

– Igen, apám, igaz. Mindenben igazad van!

– Hát nincs sok örömöm a fiaimban, hogy az ördög bújna belétek – zsémbelt tovább makacsul Tarasz. – Az egyik fogságba esett, alig tudott onnan kikecmeregni, a másik titkolódzik az apja előtt, a harmadiknak se híre, se hamva. Csak én, vén tuskó, mászkálok bolond fejjel a világban.

Újból a fiára nézett. Sztyepan arcvonásait alig lehetett látni a sötétben, csak a szeme fénylett.

– No fiam! – szólt most reszketeg hangon az öreg – gyere, hadd öllek meg legalább. – Fia fejét magához vonva, egyenest a fülébe súgta: – Köszönöm, fiam! Köszönöm, hogy nem csalódtam benned. Tebenned bíztam legjobban... Köszönöm! – és megcsókolta. Aztán egy kicsit eltolta magától, és kedvesen azt dörmögte: – Ejnye, de megszakállasodtál. Csak a hangodról ismertem rád. A hangod olyan, mint az enyém. No, gyerünk – mondta feltápáskodva. – Megmutatom neked az útítársaimat. – Odamentek a tűzhöz, és Tarasz így mutatta be Sztyepant:

– Találtam egy földit.

– Ááá – felelt közömbösen Pjotr Petrovics. – Üljön le, melegedjék!

Petuskov végigsiklatta pillantását Sztyepan arcán, majd nyomban meg is felejtkezett róla. Kezébe temette fejét, és a tűz mellett, testét ide-oda himbálva sóhajtozva motyogott maga elé.

– Mi az? Talán beteg? – kérdezte előzékenyen Sztyepan.

– Én? Persze, persze hogy beteg vagyok, beteg... – morogta a borbély... – Semmirevaló vén bolond vagyok. Nem kell énnekem már semmi az égvilágon. Semmi... Csak egy gránát. Egyetlenegy gránát. Egyebet nem mondhatok.

Sztyepan elmosolyodott. Régóta tudja ő, hogy az országúton minden beszélgetés vége az, hogy az emberek gránátért esengenek. Ezért is szerette az országutat. Mert az emberek itt szabadon beszéltek, nem óvatoskodtak, mint a városban és a falvakban, ahol min-

den ismeretlen emberre bizalmatlanul néznek, és előre félnek attól, amit az mondani fog és amit elhallgat.

Az országúton mindig a gránátra terelődik a szó, és Sztjepan nemegyszer azt gondolta, hogy ha minden németgyűlölő orosz szívből csak egy-egy gránát repülne az ellenségre, akkor a német hadseregből hírmondó se maradna. Csakhogy a pusztá gyűlölet még nem dob gránátot. Sztjepan ezt is tudta. Gránátot csak a bátorság hajít.

Sztjepan ott feküdt a tűz mellett. A lángokba bámult, és szeme előtt zajosan elvonult a legutóbbi hónapok harca – a kínok kálváriája.

7

Kínok kálváriája? Nem, nem ez a helyes szó. Igaz, kínszenvedés volt elég. Hidegen szívbe szűrő kétely is volt. Olykor torkon ragadta az embert a kétségbeesés – ez is előfordult. De aztán voltak kimondhatatlanul boldog pillanatok is, amikor például a sötét úton találkozott egy-egy ismeretlen, de szívének mégis drága emberrel, és az bizalmasan eléje tárta lelkének – a leigázhatatlan, szépséges orosz léleknek – minden kincsét, és azt kérdezte: „Mit tegyek, elvtárs, mit kell tennem?” – S akkor az ember fegyvert ad az áhítozó kezekbe. Nem, nem kálvária ez. Az öregem helyesen mondotta: „kutatás ez rendületlen lelkek után. Ez a helyes kifejezés.”

Júliusban, mikor ott állt az úton a feleségével, és a porfelhőben elhaladtak előttük az utolsó szekérsorok is kelet felé, egy pillanattig – de ez a pillanat sokáig tartott – úgy érezte, hogy a föld lassan, örökre kicsúszik a lába alól.

– Valja – szólott akkor, de nem nézett a feleségére – neked még nem késő, mi?

Az asszony csendesen elmosolyodott.

– Furcsák vagytok ti, férfiak. Biz’ isten, rosszabbak az anyáknál. Az anyám áldását adná rám.

De ő még mindig azt érezte, hogy egyre jobban kicsúszik a lába alól a föld, amelyen eddig oly magától értetődő biztonságban élt.

– Talán mégis el kéne utaznod, Valja? Nélküled is menni fog a dolog.

– De én nem akarom, hogy nélkülem menjen – mondta elkomorodva Valja. – Most mindenki a párthoz tartozik...

Sztyepan átölelte felesége vállát, megsimogatta őszülő haját. Már az utolsó szekérsorok is elhaladtak kelet felé s eltűntek a porban...

Sztyepan és Valentyina Jacenko aznap este vonultak illegálisba – és mintha egy másik világba költöztek volna. Sztyepannak ez sokkal nehezebben sikerült, mint Valjának.

Sztyepan valahogy nem fogta fel rögtön a történeteket. Hiszen ő, Sztyepan Jacenko még tegnap is nyugodt biztonsággal, magabiztosan és parancsolóan járt-kelt ezen a földön – és ma lopakodnia, bujkálnia kell. A szülőföldjén!

Hej, ez a föld... Ismerte azt keresztül-kasul, körös-körül száz mérföldnyire, ismerte minden ráncát, minden redőjét, minden sebhelyét, gazdagságát, amelyet mindenki lát, és azokat a betegségeit, hiányait, amelyekről csak ő tudott... Ő emelt itt új városokat, ő nyitott új bányákat, ő tervezte el, mit teremjenek a szántóföldek, és úgy ügyelt rájuk, mint gyöngéd férj, mint gondos építő. Ezért adott a föld neki hatalmat maga és a rajta élő emberek fölött, ezért fogadta gazdájává.

Nyughatatlan, szigorú gazda volt. Maga szeretett mindennek utánanézni. Szigorú volt az emberekhez – de önmagához is. Hányszor állította meg éjszakának idején gépkocsiját az úton, és kiszállva azt kiabálta: „Nem jó a szántás! Nem így kell hidat verni! Nem így kell gátat építeni! Tessék másképp hozzáfogni. Itt, én előttem, hadd lám!” És az emberek nem sokat kérdezték, milyen joga parancsolgat ez a tagbaszakadt ismeretlen. Hatalmas nagy testéből hatalom áradt. Öblös, erős hangjából hatalom harsogott. Éles, szúrós, izzó szeméből hatalom sugárzott. És az emberek engedelmesen szót fogadtak neki.

Most pedig össze kellett húznia magát a nagydarab Sztyepannak. Észrevétlenné kellett válnia. Meg kellett tanulnia suttozni, hallgatni, mégha a lelke sír és jajgat is. Meg kellett tanulnia, hogy szemből járjon és alázatos külsővel takarja leigázhatatlan lelkét.

Csak Sztjepan tudta, milyen nehéz, milyen gyötrelmes ez. Valja is tudja. Hosszú házasságuk alatt sohasem voltak ily közel egymáshoz. Valja mindent látott és mindent megértett.

– Mihez fogjunk? – kérdezte Sztjepan az illegális élet legelső napján. Csak úgy odavetve, mintegy véletlenül kérdezte, mintha nem is neki szólna, hanem csak magában beszélne, de az asszony kihallotta s megértette a szavából: Sztjepan zavarban van, nem tudja, mit csináljon, kínlódik...

Hát igen, zavarban volt.

Azelőtt mindig tudta, mivel kezdje, tudta, hogyan indítsa meg apparátusának hatalmas gépezetét. Ajtaja előtt éjjel-nappal ott berregett, prüszkölt az ő poros, sáros gépkocsija, amelyet „kék expressznek” csúfolt. A telefonkisasszonyok állandóan az ő utasításait továbbították száz meg száz embernek.

De most egyedül volt. Egyedül volt Valjával, kis vézna feleségével. Ám ott valahol az éj homályában még igen sokan vannak hozzá hasonlók a résekben megbújva, és várják azt az embert, aki eljön és megmondja, mi a teendő. Nem tudják, ki ez az ember. Csak azt tudják, hogy el kell jönnie.

És ez az ember ő – Sztjepan.

Vele szemben ott áll az erős, irgalmatlan ellenség. Annak van hatalma, neki nincs. Annak van földje, neki nincs. Annak van hadserege, neki nincs.

– Tudod mit, Valja – mondta bizonytalanul –, talán az lesz a legjobb, ha te itt maradsz... Te leszel a központ... Én meg megyek az emberek közé.

– Igazad van! – felelte az asszony, és figyelmesen nézett rá.
– Eredj! Ez lesz a leghelyesebb.

Egymáshoz simulva üldögéltek reggelig, mint a fiatal szerelmesek. De szerelemről nem esett szó. Egyáltalán keveset beszéltek, de mindketten tudták, mire gondol, miről hallgat a másik, mi az, amire igyekszik nem gondolni. Kevés szó maradt meg Sztjepan emlékezetében abból, ami ezen az éjszakán elhangzott – meg aztán nem is voltak azok valami nagy jelentőségű szavak! – de örökre emlékezni fog Valja nyugalmat árasztó, meleg kezére, ahogy ez a kéz

a vállán nyugodott, és el is nyugtatta, fel is bátorította, meg is áldotta: ereddj!

Reggel útra kelt, felesége meg ottmaradt a faluban öreg szüleinél. Elmenőben így szólt hozzá:

– Majd jönnek hozzád ide... Te fogadd őket jó szívvel, beszélj velük...

– Jó – felelte az asszony.

Mindezt különben már tízszer is megbeszélték az éjszaka.

Sztyepan még mindig a küszöbön topogott:

– Hát minden jót, lelkem!

– Menj, Sztyepan!

Elment, vissza sem nézett. De így is tudta, hogy a felesége, felémelt kézzel, ott áll a küszöbön, utánanéz.

Ment, és erre a kézre emlékezett...

Nem kellett kérdezősködni, hiszen saját földjén járt. Sohasem hagyta el ezt a földet. Vele volt jóban-rosszban. És most, a nyomorúságában is vele maradt. Gazdája nem lehetett már, megmaradt hát hű fiának.

És a föld gyöngéd melegével jutalmazta. Mint a sóhajtás, úgy lebbent fel előtte, majd oszlott el a reggel köde, és akkor eléje tárult a végeláthatatlan, a végeérhetetlen sztyepp. Zengett, dalolt neki, a lábához törleszkedett. Ment az ezüstös árvalányhaj között, és szomjasan itta be a forró, sűrű, szinte nyúlós szagokat. Űröm kesernyés szaga keveredett a lóhere illatával, temetői kakukkfűé a finom mentáéval, a zsíros, nedves fekete föld párája a sztyepp szelének tikkasztó leheletével. A látóhatáron meg meddőhányók távoli, hegyes kúpjai kéklettek – onnan ízzó szén szaga áradt. Egész gyermekkorát, egész életét ezek a szagok töltötték meg: a füstös donyeci föld szülötte volt. Ez a föld, a drága honi föld, nagy bajában is kedves. Bajában még jobban szereti az ember.

– Halt! Halt!

Sztyepan megállt.

Két német jött feléje.

– Hol megy?

– A lövészárkoktól jövök, árkot ástam... – felelte.

– Mutass papír!

Sztyepan átnyújtotta a papírjait: biztonságos, jó igazolványai voltak. Nem félt a járőröktől. A németek ide-oda forgatták a papírokat. Sztyepan szó nélkül várakozott. „Ezek hát a németek!”

– Csizmád! – szólt hirtelen az egyik német.

Sztyepan nem értette.

– Hé, levetni! – kiáltott türelmetlenül a katona.

Sztyepan lehúzta a csizmáját. A magasabb német felpróbálta. Egy kicsit bő volt a lábára, de nagyon megtetszett neki. „Gut!” – mondta, és megveregette a csizmaszárat.

„Így, ilyen gazul vették el a földünket is, mint most az én csizmámat” – gondolta Sztyepan keserűen, és ökölbe szorult a keze. – „Hej, ha én most ezt itt, torkon ragadhatnám és megfojthatnám! Csak legalább az egyiket! Csak egyet!”

De akkor Valja keze jutott eszébe, s mintha a vállán érezte volna meleg, nyugtató ujjait. Meggörnyedve továbbindult. A németek gyanakodva néztek utána. Még meg kell tanulnia úgy járni, hogy gyanút ne keltsen.

Harmadnap estére elért végre a Szverdlov-bányához – útjának első állomásához. Végigment a munkástelepen, ahol mindenki ismerete. A főtéren egyszer csak egy akasztófa óriási komor árnya vetődött rá. Akaratlanul felkiáltott, és ráemelte szemét. Hullák lógtak a bitófán, köztük azé az emberé is, akihez jött: Vaszja Pcselincev, a göndör hajú komszomol-titkár is ott lógott.

Ő volt az, aki a gyűléseken, mikor már mindenki bágyadtan bóbiskolt a fáradtságtól – a napirend pedig még mindig nem volt ki-merítve –, így szól: „Tudják mit, elvtársak, énekeljünk egyet! Hogy is mondják: a dal segít építeni – segítsen hát ülésezni is. Nos?” – És a tekintélyesebb elvtársak rosszalló pillantásaira ügyet se vetve, ő zendített rá elsőnek.

És most itt lóg eltorzulva, elkékülve a göndör hajú, dalos kedvű Vaszja Pcselincev – ő az, és mégsem ő...

– Hogy bukott le? – kérdezte Sztyepan az öreg Pcselincevtől, akihez még aznap ellátogatott.

– Besúgták... – felelte tompán az öreg.

– Kicsoda?

– Azt hiszem, Filikov.

– Micsoda? Filikov? – Sztyepan kis híján felkiáltott.

– Más nem lehet. Filikov most hivatalt vállalt náluk.

– Filikov? A németeknél?

Sztyepannal fordult egyet a világ... Filikov, a bánya üzemi bizottságának elnöke, azzal a nagy, sima szakállával! Rendszerint Filikov volt az első, aki öregesen dörmögő mély hangján kísértette a Vaszja énekét. És lám, most Vaszja bitófán lóg, Filikov meg a fasisztákat szolgálja.

Ez volt az első akasztófa, amelyet Sztyepan látott, az első árulás, amelyről hallott. De nem az utolsó. Egész útján igen sok elvtársa himbálódzott akasztófán, és nézett rá üveges szemmel...

– Emlékezz ránk, Sztyepan, emlékezz! – recsegték a bitófák. – Állj bosszút!

– Igen – felelte lelke mélyéből. – Emlékezni fogok minden arcra, minden névre...

Beszéltek neki az árulókról, akik megtagadták a népet, a pártot, akik elárulták társaikat és a fasiszták zsoldjába szegődtek...

Sztyepan összeráncolta szemöldökét, kérdezgette: hogy hívják őket, és magában ismételtette a hallott neveket, hogy el ne felejtse őket.

– Emlékszik Klava Prjahinára, a végrehajtó bizottság gépirónőjére? – Megerőltette emlékezetét, törte a fejét. Valami csendes kis jelentéktelen teremtes jelent meg előtte... Igen, valóban... látott néha valami leányzót ott, amikor arra járt... Hallotta, ahogy kopogott az írógépen, de a hangját sem hallotta. Most ezt tudta meg róla:

– Mikor felakasztották, azt kiáltotta: „A mi igazságunkat nem tudjátok megölni, undok férgek! A nép, az halhatatlan!”

– Klava Prjahina?... – álmélkodott Sztyepan. És ő bizony még az arcára sem tud visszaemlékezni.

– Hát Nyikita Bogatirjev...

– Mi az, mi van vele? – kérdezte nyugtalanul. Jól ismerte az óriási termetű Nyikitát. Szürke kámzsás porköpenyben, örökösen kátarányszagú csizmában járt, és olykor nagy lármát csapott Sztyepan-

nál. „Nem félek én tőled, csak azért, mert te párttitkár vagy. Én sose kíméltem még apámat-anyámat se, hát téged se foglak kímélni.” Sztyepan Nyikitát akarta egy partizánosztog élére állítani.

– Hát amikor Nyikitát a Gestapo elé állították – mesélte szemüvegét törölgetve Usztyin Mihalics, a kerületi pártbizottság irodavezetője – Nyikita bizony a földön csúszott, a német csizmáját nyalta, és sírva rimázkodott neki...

– Nyikita?!

Szóval rosszul ismerted az embereket Sztyepan Jacenko. Pedig ott éltél köztük, velük együtt ettél-ittál, dolgoztál. Ismerted a szokásaikat, a jellemüket, a szeszélyeiket, még azt is, ki milyen dohányt szeret. De a legfőbbet – a lelküket nem ismerted. Bár talán ők maguk sem ismerték. Klava csendesén meghúzódó félénk természetűnek, Nyikita Bogatirjev pedig rettenthetetlen harcosnak tudta magát. A szovjethatalomtól nem félt. Miért is félt volna? De az ellenség előtt inába szállt a bátorsága... Klava viszont remegett az elnök pillantásától, de az ellenség nem félemlítette meg, azt szembe köpte.

– Alaposan próbára teszi ez az idő az embereket! – bólogatott Usztyin Mihalics. – Nagy tisztítótűz ez.

– Mi van Cipljakovval? – kérdezte Sztyepan.

– Róla nem tudok semmit – felelt óvatosan Usztyin Mihalics. – Cipljakov magának él.

– Hozzád sem jár?

– Nem jár az senkihez... Begubózott.

Sztyepan aznap este elment Cipljakovhoz, és sokáig zörgetett ajtón, ablakon.

– Ki az, ki az? – kérdezte rémülten Cipljakov az ajtón keresztül.

– Én vagyok! Nyisd ki!

– Ki az? Én nem ismerem senkit.

– Én vagyok, Sztyepan.

– Miféle Sztyepan? Én semmiféle Sztyepant nem ismerem! Menjen innen!

– Nyisd már ki, te! – dörögte Sztyepan dühösen, és hallotta, hogy ijedten megzördül és a földre esik a retesz.

– Te vagy az? Csakugyan? – hőkölt vissza Cipljakov Sztjepan láttára, és a gyertya megremegett kezében...

Sztjepan lassan lépett be a szobába.

– No, te ugyan nehezen ereszted be az embert! – mondta keserű mosollyal Sztjepan. – Nem is örülsz a vendégnek?

– Mit akarsz? Miért jöttél? – nyöszörgött a fejéhez kapva Cipljakov.

– A lelkedért jöttem, Matvej – mondta Sztjepan szárazon. – A lelkedért. Van még lelked?

– Nincs! Semmim sincs!... – kiabálta hisztérikusan Cipljakov, és a díványra rogyva sírva fakadt.

Sztjepan megvetően összeráncolta homlokát.

– Mit bõgysz itt nekem? Már megyek is...

– Igen, igen, eredj... Kérlek... – mondta fel s alá szaladgálva Cipljakov. – Láthatod, minden összeomlott. Kornyakovot felakasztották, Bondarenkót halálra kínozták... Pedig mennyit mondtam Kornyakovnak is: szalmaszál vagy te a viharban. Mit bujkálsz? Eredj a Gestapohoz. Jelentkezz. Akkor megbocsátanak. Neked is ezt ajánlom, Sztjepan – mormolta. – Jó barátod vagyok, azért mondom, mert jót akarok neked... Aki a maga jószántából jelentkezik, azt nem bántják. Én is megtettem... A tagkönyvemet elástam, és jelentkeztem náluk... Ásd el te is, kérlek, de hamar. Mentsd a bőrdet, Sztjepan!

– Várj csak, álljunk meg egy szóra – és Sztjepan undorral eltaszította magától Cipljakovot. – Miért ástad el a tagkönyvedet? Ha megtagadod, akkor tépd el, szakítsd el, égesd el.

Cipljakov lesunyta a fejét.

– Aha! – És Sztjepan dühös kacajra fakadt. – Lám, lám! Hiszen te a németekben sem bízol! Nem hiszed, hogy a nyakunkon maradnak. Hát akkor kire számítasz, te Kain?

– Hogy kiben bízzak? – Tudom is én – nyöszörgött Cipljakov. – A hadseregünk visszavonul. Hol van? Valahol a Donon túl. A németek akasztanak. A nép meg hallgat. És ha mindnyájunkat felakasztanak, ugyan kinek mi haszna abból? Én élni akarok! – kiáltotta Sztjepan vállába csimpaszkodva, és forró lehelete arcába csa-

pott. – Hiszen én senkit sem árultam el, én nem vagyok besúgó... – suttogta rimánkodó hangon, és Sztjepan tekintetét leste. – És én hivatalt se vállalok náluk... Értsd meg, én csak élni akarok. Túl-élni, kívánni...

– Te féreg! – és Sztjepan ököllel mellbe vágta Cipljakovot, hogy az a díványra esett. – Mit akarsz kívánni, mi? Míg a mieink visszajönnek? És ekkor majd kiásod a tagkönyvedet, lepucolod róla a kerti föld piszkát, és helyettük, akiket fölakasztanak, te fogadod majd a Vörös Hadsereget? Hát abból nem eszel, te pondró! Az akasztófáról is le fogunk mászni, hogy elmondjuk a népnek, mi vagy te...

Elment, erősen bevágta maga mögött az ajtót, és még akkor éjjel eltűnt a telepről. Valahol talán már az ő nyakának szánt kötelet szappanozták, talán már neki is elkészült az akasztófa. Mit lehet tudni? Nem félt az akasztófától, de azért ott viszketett a fülében Cipljakov szűkülése: „Mindnyájunkat felakasztanak céltalanul, ki-nek higgyünk?”

Bejárta az elgyötört Ukrajna útjait, ösvényeit, és mindenütt azt látta, hogy a németek igába fogják a parasztot. A nép pedig hallgat, csak a nyakát forgatja jármában ide-oda. Ezrével hajtják az utakon a rongyos, elkínzott foglyokat, halomra hullanak a hullák, az élők pedig megadással vánszorognak tovább társaik tetemei között a kényszermunkára. Sírnak a vasrácsos vagonokban a rabnők, zokogásuk szívettépő, és ők mégis mennek, mennek. A nép hallgat. Legjobbjai bitófákon pusztulnak el... Lehetséges volna, hogy minden értelem nélkül?

Sztjepan most a Don menti sztyeppéken haladt... ez volt az ő körzetének legészakibb zuga. Itt találkozik Ukrajna Oroszországgal: a határ nem látszott, sem a sztyepp ezüst kalászáin, sem az embereken... Itt is, odaát is egyformák voltak...

De mielőtt nyugatnak fordult volna, a terület szélén haladva, derűs mosollyal elhatározta, hogy előbb még meglátogatja egy ismerősét. Itt, a főútvonalaktól messze, egy csendes völgyszakadék sűrűjében húzódott meg az ősz öreg Panasz méhészete, és Sztjepan, ha azelőtt erre járt, okvetlenül befordult ide, illatos mézet enni, jó

szagú szénában heverni, hallgatni az erdő csöndjét és beszippantani illatát, gondokat feledve megnyugodni testben, lélekben.

Most is erre volt szüksége. Megpihenni kicsit az üldöztetés örökök izgalmától, a hosszú gyaloglásoktól. Egy kicsit kiegyenesíteni a hátat. Heverni egy keveset a magas ég alatt. Elgondolkozni kicsit kétélyein, rendet teremteni gondolataiban. Vagy talán nem is törődni semmivel, csak megízlelni még egyszer a méhes aranszínű mézét.

– De megvan-e még a méhes? – támadt fel benne a kétkedés, mikor már közel járt a szárazvölgyhöz.

A méhes megvolt. Jóságú széna is állt ott boglyában. És az erdőből most is édesen epesztő illatok szálltak: hóvirágoké, mentáé, de érződött valami savanyított körte-szag is – mint valamikor gyerekkorában... vagy csak Sztyepannak tetszett úgy? Körös-körül pedig áttetsző, finom csend reszketett, csak a szorgos méhek zümmögtek. És mint mindig, amikor vendéget szimatolt, előfutott a Szerko kutya is, nyomában pedig a hófehér fejű, sovány kis öreg, Panasz apó, lenvászon ingében, amelynek vállán, hátán halványkék foltok voltak.

– No ez derék. Isten hozta – kiáltott méhzümmögéshez hasonló vékony hangján. – Tessék! Kerüljön beljebb! Régen nem volt már nálunk. Ez rosszul esik!

Egy tányér lépesmézet és egy rostányi erdei bogyót tett a vendég elé.

– Tudja, hogy még nálunk maradt egy üveg pezsgője – sürgölődött az öreg. – Legyen nyugodt, megmaradt azonmód.

– No csak! – mosolyodott el szomorkásan Sztyepan. – No lássuk azt az üveget.

Az öreg hozott két kupát, és a pezsgősüvegről útközben inge ujjával letörölte a port.

– No, hát igyunk arra, hogy visszajöjjen a mi szép életünk, és épségben kerüljenek haza a katonáink! – mondta az öreg, mikor Sztyepan kezéből óvatosan átvette a teli kupát. Behunyt szemmel kiitta, még körül is nyalta, és elköhintette magát: aj, de finom!

Kettesben kiitták az egész üveget, és Panasz apó elmondta Sztye-

pannak, hogy az idén bőséges, gazdag volt a nyár, jócskán adott mézet is, gyümölcsöt is, a németek pedig, szerencsére, még nem találtak ide.

Sztyepan a maga dolgain tűnődött.

– Tudod mit, öreg – mondotta hirtelen –, én itt leírok valamit, aztán a papirost bedugjuk ebbe az üvegbe, és elássuk.

– Jó, jó... – egyezett bele az öreg, bár nem értette, miről van szó.

– Mikor aztán a mieink visszajönnek, te átadod nekik ezt az üveget.

– Ühüm. Jó lesz...

„Igen, le kell írni – gondolta Sztyepan, mialatt zsebéből ceruzát és füzetet vett elő. – Hadd jusson el legalább a híre a mieinkhez annak, hogy hogyan... pusztulunk itt el. Mert máskülönben nyomunk se marad. A Cipljakovok még azt is eltörlik.”

Sztyepan leült, és írt. Igyekezett tárgyilagosan, szárazon írni, hogy soraiban nyomát se lehessen fölfedezni kételyeinek, hogy szomorúságát ne véljék csüggedtségnek, hogy aggodalmai miatt senki se csóválhassa fejét gúnyos mosollyal. Hiszen ha ők visszatérnek, mindent más színben látnak. Abban, hogy visszatérnek, egy pillanattig sem kételkedett. „Lehet, hogy már a csontjainkat sem találják meg az árkokban, de visszatérnek!” Száraz, komoly hangon írt tehát – mint katona a katonának – arról, hogy az ellenséget arcul köpve hogyan pusztulnak el a tömlöcökben, az akasztófán a nép legjobbjai. Hogyan csúszkáltak a németek előtt a gyávák, hogyan buktatták le az illegális pártmunkásokat az árulók, s hogyan hallgatott a nép. Gyűlölt, de hallgatott. Sztyepan levelének minden sora végrendelet volt. „Kérlek benneteket, elvtársak, ne feledjétek el – írta –, hogy állítsatok szobrot Vaszilij Pcselincev komszomolistanak, Onyiszim Bezalovnak, az öreg bányamunkásnak, Klava Prjahinának, a szerény gépírólánynak és az én jóbarátomnak, Alekszej Tihonovics Sulzszenko párttitkárnak, akik hősi halált haltak. S azt is megkövetelem tőletek, hogy a győzelem örömeiben és az újjáépítés hevében ne feledjétek el megbüntetni Mihail Filikovot, Nyikita Bogatirjevet és a többi árulót, akikről fentebb írtam. És ha

Matvej Cipljakov jelentkezne tagkönyvével, ne higgyetek neki, mert piszokkal és a mi vérünkkel szennyezte be.”

Meg kellene említeni még azokat is – gondolta Sztjepan, akik önmagukat nem kímélve, hajlékot adtak neki az illegalitásban, akik ennie adtak és virrasztottak rövid, nyugtalan álma fölött. Meg azokat is, akik bezárták előtte az ajtót, akik elkergették küszöbükről, és azzal fenyegették, hogy kutyát uszítanak rá. De hiszen mindent nem lehet leírni.

Elgondolkozott, s végül még hozzátette: „Ami pedig engem illet, folytatni fogom azt a munkát, amelyet rám bízta.” Szeretett volna még néhány szót hozzátenni, néhány szót, forrókat, mint az esküvés – hogy ő nem fél sem a bitófától, sem a haláltól, hogy szilárdan hisz győzelmünkben, és boldogan adja oda érte az életét... de mindjárt azt gondolta, hogy minderre nincs szükség, ezt úgyis tudják róla.

Aláírta, tekerccsé göngyölte a levelet, és beledugta a pezgős-üvegbe.

– No hát itt az üzenet az utókornak – szólt elmosolyodva. – Gyereünk apó, hozzá! ásót!

A harmadik kaptár alatt, egy fiatal hárs tövében ásták el az üveget.

– Megjegyzed ezt a helyet, öreg?

– Hogyne. Hiszen énnekem itt minden zug emlékezetes...

Sztjepan kora hajnalban útnak indult.

– Jó mézed van, öreg – mondta búcsúzóul, és továbbindult magányos pusztulása, a bitófája elébe.

Ezt az éjszakát Olhovatka falvában, Szavka bácsinál, egy távoli rokonánál akarta eltölteni. Szavka – talpraesett, fürge, kócos kis ember – mindig büszke volt tekintélyes rokonára. Most is, mikor a szürkület homályában megjelent nála Sztjepan, nagyon megörült, az asztalra hordott mindent a kemencéből, mintha Sztjepan még mindig az a városi díszvendég volna, aki azelőtt volt.

De még asztalhoz sem ülhettek, amikor kopogtatás nélkül benyitott egy szálas, deres szakállú, szúrós szemű, okos pillantású öreg paraszt.

– Adj’ isten – szólt és fürkészően nézett Sztjepanra.

Sztyepan fölállt.

– Ki ez? – kérdezte csendesen Szavkától.

– A bíró... – felelt az súgva.

– Jó estét, Jacenko elvtárs! – szólt mosolyogva a bíró, és az asztalhoz lepett. Sztyepan elsápadt. – Az ablakból láttam, megismerem. Bátran járkál a faluban. No, hát még egyszer Isten hozta, Jacenko elvtárs – mondta bajusza alatt mosolyogva a bíró.

„Végem van! – gondolta Sztyepan. – Itt az akasztófa!” De továbbra is mozdulatlanul, nyugodtan állt az asztal mellett.

A bíró nehézkesen letelepedett a szentképek alatti padra, és bütykös, nagy kezét, fekete ujjait az asztalra téve rátekintett Sztyepanra.

– Üljön csak le – mondta, s elnevette magát. – Minek áll?

Sztyepan gondolt egyet, és leült.

– Hát szóval nem ismer meg engem? – kérdezte a bíró.

Sztyepan megnézte. „Valahol láttam, persze – rémlett emlékezetében. – Talán volt kulák, akinek a gazdaságát én számoltam fel annak idején... Nem emlékszem rá.”

– No sebj! – nevetgélt a bíró. – Mi, parasztok, olyan sokan vagyunk, maga meg egyedül van. Ahány kalász a rozs közt... Pedig már beszélgetett is velem... Igaz, sokan voltunk, négyszemközt nem volt rá alkalom – emlékeztette Sztyepant. – A kolhozba akart agitálni. Hat esztendőn keresztül agitáltak engem, és én, hat évig nem álltam kötélnek. Nem tetszik nekem, mondogattam folyton. Azért aztán el is neveztek engem „Nemtetszik Ignat”-nak.

Szavka bátya vele nevetett. Sztyepannak most eszébe jutott, ki ez a paraszt. Kova, Kemény, mint a kovakő.

– Nem tetszett nekem – folytatta a bíró. – Hiába. De aztán a hetedik esztendőben a magam jószántából beléptem a kolhozba. És ugyan miért, mit gondol?

– Hát, mert végül is megagitálták... – mondta Sztyepan vállat vonva.

– Dehogyan – csóválta fejét Ignát. – Engem hiába agitálnak. Meggyőződtem, magamtól rájöttem, hogy úgy jobb – azért léptem be. Kiszámítottam, hogy a kolhozban előnyösebb. Most már megtetszett, így hát beléptem.

Sztyepan még mindig nem értette, hová akar kilyukadni a bíró, így hát türelmetlenül fészkelődött a padon. „Ha a falun át kísérnek, kitépem magam, megszökök. A kezem nem engedem megkötözni.”

– A német mostanában röplapokat dobál – folytatta a bíró. – Földet ígér, örökös egyéni használatra. Mit gondolsz – hunyorított –, ad?

– Nem fog adni... – felelte Sztyepan.

– Nem ad? Hm... szólt a bajsztát rágcsálva Ignat – én is azt hiszem: nem fog adni. Becsap. Majd csak a saját földbirtokosainak ad. Vagy mit lehet tudni, talán ad is egyiknek-másiknak, hogy lekenyerezze őket. Mármint az igyekvő parasztokat... Mondjuk, a bírókat, mi? Ugye, azoknak ad?

– No hát az olyanoknak, mint te, biztosan ad – felelte dühösen Sztyepan – az igyekezetedért.

– Aha, szóval ad – kapott a szaván Ignat, és úgy tett, mintha nem vette volna észre, mire céloz Sztyepan. – Én is amondó vagyok: az olyanoknak, mint én, biztosan ad. Csakhogy nekem nem kell! – kiáltott fel hirtelen diadalmasan, és tenyerével az asztalra csapott.

– Nem fogadom el, és kész. Mi?

Sztyepan meglepetten pillantott rá.

– Nem fogadom el. Meg tudod érteni? Eh – legyintett hirtelen –, mit értesz te ehhez! Városi ember vagy te. Én meg paraszt. Itt verem gyökeret, ebbe a földbe kapaszkodok kézzel, körömmel. Ez a föld az én mindenségem, benne van az egész életem. Apáim, nagyapáim, ükapáim élete. Én nem lehetek meg föld nélkül! Csakhogy – fejezte be váratlanul lehiggadva – nekem nem kell egyéni föld. Nincs hasznom belőle, nem alkalmas nekem, csak baj van vele. Túl kicsi az nekem. Az én gazdaszívem már csak a kolhozban nyugszik meg.

– Várj csak – mormogta Sztyepan értetlenül. – Álljunk meg egy szóra! Kinek a pártján is vagy te?

– Én a kolhoz pártján vagyok – felelte szilárdan a bíró.

– Egyszóval szovjetpárti vagy? A mi hatalmunk mellett vagy?

Ignat most ravaszul hunyorogva pillantott Szavkára; Sztyepanra kacsintott, s aztán a bajuszába mosolyogva így szólt:

– Hát mivel nincs még a világon a mi szovjethatalmunkon kívül olyan, amelyik a kolhozot pártolná, én is mellette vagyok.

Sztyepan elmosolyodott, és megkönnyebbülten sóhajtott.

– Hát te – kérdezte csendesen hozzáhajolva Ignat –, te csak úgy magadtól járkálsz? Bujkálsz? Vagy megbíztak?

– Megbíztak – felelt Sztyepan mosolyogva.

– Énnekem ne mutass papírost – legyintett Ignat. – Én ismerlek. No hát, ha pedig téged a mieink bíztak meg, megmondhatom neked, és te add tovább: a mi kolhozunk – megmondhatod a szovjetnek – a mi kolhozunk él. Hogy hogy kell ezt érteni? Hát úgy, hogy illegálisan él. Van nekünk elnökünk is, a régi. Aki kitüntetést is kapott. Mi bújtatjuk. Van nekünk számvivőnk is, aki a könyveket vezeti. Meg is mutathatom neked a könyveinket. És a kolhoz egész vagyunkáját eldugtuk. Kérdezd csak meg a rokonodat. Ugye Szavko?

– Igaz, úgy van – erősítette meg boldog csodálkozással Szavka bácsi. – Ravaszul van kifundálva, politikus ésszel...

– A németek pedig a mi falunktól egy szem gabonát se kaptak! – kiáltotta Ignat. – Amit maguk raboltak, az az övék. De mi egy szemet sem adtunk. Hogy hogy? Erről az én hátam beszélhetne. Az öreg, fejét lehajtva, elgondolkozott. Fekete ujjával dobolt az asztalon, ősz bajusza alatt mosoly bujkált. – Bíró! Német bíró lett belőlem öreg napjaimra... Szégyenszemre. Körös-körül minden bíró népnyzó, vadállat, kulák. Én is szabódtam eleinte: ugyan, hagyjatok! Tiszteljétek ősz fejemet! Gyerekeim vannak a Vörös Hadseregben! De a parasztok nem hagytak békén. Rábeszéltek.

– Az egész falu kérte – sóhajtott Szavka.

– Nem a falu népe, a kolhoz kért engem – javította ki Ignat szigorúan.

„Nyakas ember vagy, Ignat – mondták –, nem nyugszol bele semmilyen disznóságba. Állj ki most mindnyájunk helyett!” Én állom hát, állom a sarat. A németek ordítanak rám: – Te bíró vagy! Hol a gabona? Én meg azt mondom nekik: nincs! – Hát a rozs miért pereg ki, miért nincs learatva, te bíró vagy! – Nincs mivel aratni! – Hát az asztagok miért rothadnak az esőben? Te vagy a

bíró! – Nincs mivel csépelni! – Adunk cséplőgépet, bíró! – Nincs rá ember! Ha agyonverték, akkor sincs. – Hát vernek is. Halálra verhetik a bírót, de a mi gabonánkból nem esznek!”

– Látod – mondta megindultan, könnyek között Szavka bácsi. – Nem tudják a lelkét igába törni.

– Méghogy a lelkemet?! – nevetett Ignat. – Hisz a hátamat sem tudják igába törni! A hátamat sem lehet leigázni – mondta kiegyenesedve. – Sebaj, kibírja!

– Köszönöm, Ignat! – szólt megindultan Sztyepan. Felállt a lócáról és kezét nyújtott neki... – És bocsáss meg! Az istenre kérek, bocsáss meg!

– Mit bocsássak meg? – csodálkozott Ignat.

– Hát... nem jól vélekedtem rólad... És nemcsak terólad. Egyáltalán bocsáss meg; hogy mért, azt én tudom.

– Jól van, jól; majd az isten megbocsát... – mondta mosolyogva Ignat, és apai melegséggel ölelte magához Sztyepant.

Hajnalban a bíró maga kísérté el az illegális pártmunkást a falu széléig. Ott cigarettázgatva elálldogáltak még egy kis ideig.

– Ha a szovjethatalomnak vagy a partizánoknak élelem kell, csak üzenj... lesz.

– Jó! Köszönöm.

– Ne nekem köszönd, nem az enyém... A kolhozé. Nyugta ellenében adjuk.

– Jó.

– No, eredj...

Sztyepan kezét nyújtott. Ignat erősen megszorította.

– És még valamit kérdek tőled... – súgta Sztyepan szemébe nézve. – Mondd... Visszajönnek a mieink? Nem azért kérdem, mikor, hiszen azt magad sem tudhatod, csak azt mondd meg, visszajönnek-e egyáltalán? Az igazat mondd! – És szinte belefúrta tekintetét Sztyepan szemébe.

– Visszajönnek! – felelt Sztyepan megindultan. – Visszajönnek, Ignat, és nem is sokára!

– Hát csak ezt akartam tudni – mondta megkönnyebbülten só-

hajtva a bíró. – A hátam pedig kibírja addig, ne félj! – És mosolyogva szorította meg utoljára Sztjepan kezét.

Sztjepan az olhovatkai túlérlett rozsföldek közt, egy ösvényen haladva, egész úton tréfás dühvel szidta önmagát:

„Bürokrata vagy! Cipljakovban bízál, de a népben kételkedtél, te tintanyaló! Pedig lám, a nép az hatalmas, azt nem lehet leigázni. Amolyan karosszéket koptató bürokrata vagy. Nem hallgat a nép, hanem zeng. Mint a száraz fa, úgy zeng gyűlölete, szinte szikrát vet a bánata. Téged meg, te aktagyártó, éppen azért állítottak ide, hogy gyufa légy. Különben nem is gyufa, az fellobban és elalszik! Kovakő. Kovakőnek kell lenned, Sztjepan Jacenko, az ördög bújjon beléd! Hogy csak úgy röpködjön a szikra belőled, és lobogjon a nép bosszújának a lángja!”

Sztjepan ezt mind elmondta Valjának, amikor végre találkoztak. Egész éjszaka erről beszélgettek.

Valjának is volt egy egész csomó újsága Sztjepan számára.

– Makszimtól járt nálam valaki – mondta az asszony.

– Makszimtól? – szólt a hírnek megörülve Sztjepan.

Makszimot csakúgy, mint őt, a területi pártbizottság küldte illegális munkára. – No, mi van Makszimmal?

– Még életben van! – mosolygott Valja. – Nagy dologhoz fogott! Egy pár bányaosztágot... három komszomolista csoportot szervez.

– Ejha! – szólt szinte irigykedve Sztjepan. – Ez nagyon jó.

– Ivan Petrovicstől is volt nálam valaki.

– Na és?

– Semmi lényegest nem mondtak. Úgy látszik, nem bíznak bennem. De azért találkozási adtak. Ivan Petrovics azt üzeni: hét magot ad a gabonája.

– Nagyszerű – mosolygott Sztjepan. – Ivan Petrovics mindig is nagy agrotechnikus volt! Lám, milyen jó nála a termés!

– Ezek a hírek mind ismerősöktől jöttek! De vannak híreim ismeretlenektől is. Akiket senki sem ismer.

Sztjepan nem értette.

– Hogyhogy?

– Belszokban például valaki vörös zászlót húzott fel az ejtőernyő toronyra. Egy álló napon át lobogott. A németek nem merték levenni. Aknáól tartottak. Az egész környék erről a zászlóról beszélt.

– Ki tűzte ki a zászlót?

– Senki se tudja! Mondom, teljesen ismeretlen emberek.

– Ezeket az ismeretleneket meg kell találnunk.

– A németek is keresik őket...

– No, könnyen megeshet, hogy a németek nem találják meg őket – mosolygott Sztjepan. – De mi szégyellhetnénk magunkat, ha nem akadnánk a nyomukra.

– Aztán meg otthon minálunk is van újság – folytatta Valja.

– Ne mondd, igazán? – Sztjepan meglepődött. Szerette szülővárosát, büszke volt rá, és mohón fogadott minden hírt róla.

– A németek mindennap kiragasztják a főutcán a hadijelentést. Az emberek olvassák. Ki hiszi, ki nem, de valamennyi elcsügged. Nos, egy idő óta a német hadijelentés alatt megjelenik egy másik. Napról napra. Érted? Gyerekes ákombákomokkal, iskolai irkalapra, tintával írva; sőt – mosolyodott el Valja – még pocák is voltak rajta...

– No és mi volt ráírva? – kérdezte Sztjepan értetlenül.

– Cáfolat! Valami kis kölyök mindennap... értsd meg: minden áldott nap! – megcáfolja Hitlert. „Ne higgyetek Hitlernek, a német mindig hazudik! Én hallgattam a rádiót! A mieink nem adták fel Sztálingrádot, nem adták oda Bakut.” A németek letépi ezeket a lapokat, keresik a tettest, de tehetetlenek. Az a gyerkőc minden nap meghazudtolja Hitlert. És Hitler nem bír vele! Erről beszél most az egész város.

– De ki lehet? – kérdezte Sztjepan izgatottan.

– Senki se tudja. – Lehet, hogy valamelyik az én gyerkőceim közül...

Sztjepan meghökkenve nézett rá, és csak azután jött rá, hogy Valja a tanítványairól beszél. Mindig elfelejtkezett arról, hogy a felesége tanárnő.

– Ez igaz. Lehet, hogy valamelyik tanítványod... – mondta restelkedve feledékenységé miatt.

– És én most folyton azon töröm a fejemet: ki lehet? – folytatta Valja, és nedvesen fénylett a szeme. – Biztosan valamelyik amatőr rádiósunk. Csakhogy a hetedikben mindegyik fiú rádiózik. Úgyhogy én nem tudom, ki lehet. Néha azt hiszem, hogy talán Misa, máskor arra gondolok, hogy Szerjozsza...

Sztyepan szótlánul hallgatta.

– És hányan lehetnek ilyenek – folytatta tűnődve a felesége –, fiúk, lányok, öregek, akik így egyenként lázadnak, mert a lelkiismeretük parancsolja.

– Megtaláljuk őket! – mondta Sztyepan lelkesen. – Meglásd, Valja, úgy kiépítjük a földalatti munkánkat, ahogy a puskaporos pincét építik: óvatosan és alaposan.

És megkezdte a földalatti építkezést, mintha puskaporos pincét építene.

Kapcsolatok szövődtek, osztagok jöttek létre, találkozások történtek, kialakult az emberek láncolata, akik egyenként csak jobb és bal oldali szomszédjaikat ismerték. Sztyepan mindannyiukat ismerte. Így aztán az a föld, amely csapataink eltávozása óta kihalt, élettelen lett, most megelevenedett, harcra kész emberekkel népesült be. Gyakran jöttek összekötők Sztyepanhoz a partizánoktól, a földalatti csoportoktól, jöttek a Nagy Földről is. És legtöbbször fiatal lányok.

– Nem féltek, kislányok? – kérdezte olykor őszinte csodálkozással.

Voltak, akik megsértődtek, mások hetykén így feleltek:

– Ugyan mitől féljünk, hiszen otthon vagyunk!

Makszim osztagai is munkához láttak. Kigyúltak a német kaszárnyák, egymásután siklottak ki a német vonatok. Csendes éjszakákon magasra csapott a hátország rövid, de kemény harcainak lángja.

A németek akasztófákkal feleltek. Valahol Sztyepanra is várt a bitófa. Sokan tudtak róla. Keresték is. De ő most nem gondolt a halálra. Újból gazdának érezte magát a szülőföldjén. Igen, ő volt itt a gazda, nem a bürgermeisterek és a gauleiterok. Őrá bízta az emberek a lelküket, az ő parancsát teljesítették, bár nem ismerték. És ő most éppúgy, mint azelőtt, a néplélek urának, hadvezérének,

irányítójának érezte magát. A halottak a gyűlöletüket hagyták rá örököül. Az élők a reményeiket bízták rá. A bitófákon himbálódzó elvtársak bosszúra kötelezték.

Nagy „gazdaság” volt most a keze alatt. Sokkal, de sokkal bonyolultabb és gazdagabb, mint azelőtt, és ezt az egész gazdaságot a fejében kellett tartania, semmit se bízhatott papírosra. Meg kellett jegyeznie a neveket, a címeket, az időpontokat és a határidőket, eszébe kellett tartania a terveket és a teendőket, az arcvonásokat és a jellembeli sajátosságokat, azt, hogy kinek-kinek a tekintete mit fejez ki a veszély pillanatában. Tudnia kellett, kiben lehet egészen megbízni, kiben csak félig, és kiben nem lehet megbízni egyáltalán. Kit kell bátorítani, kit szidni, kiben kell reményt kelteni, kivel együtt álmodozni, és kit a legelső alkalommal elpusztítani, mért Júdas.

Ezer meg ezer emberrel találkozott barangolásai során, mert mindig úton volt, hol egyedül, hol Valjával. Tábortüzeknél véletlenül összeverődött emberek mindig őszintén beszélnek; ő pedig nyitva tartotta a fülét.

Az öregek fegyvert akartak. A fiatal legények, akik megszöktek a rabszolgaságból, nyíltan kérdezték az utat a partizánokhoz. Sztjepan jól megnézte őket. Egyiknek-másiknak vállat vonva azt felelte:

– Tudja az ördög, hol vannak, hiszen ha tudnám, magam is közbük állnék...

Voltak, akiket félrevont, és egy ártatlan címet adott nekik – a hosszú lánc első, legegyszerűbb szemét.

Később egy-egy osztagban felismerte a „keresztfiat”.

– No, hogy s mint?

– Jól vagyunk! Útjuk a svábor! – feleltek hetykén a legények.

A partizánosztagoknál töltött éjszakák voltak Sztjepan számára a pihenés derűs órái. Itt övéi közt érezte magát. Itt, egy-egy talpalatnyi szovjetföldön, vagy – akár a bányászoknál –, a föld mélyében, elhagyott tárnákban könnyűnek, szabadnak érezte magát. Kihúzhatta magát. Álarcát levethette; szabadon nevetgetett és elvtársnak szólíhatta az embereket.

De sokáig nem időzhetett itt. Várta a szomorú, elgyötört szülőföld, amely őnékülé árva volt.

– Nem vinnétek magatokkal? – kérdezte olykor egy-egy partizánosztag parancsnokától. – Micsoda ember vagyok én? Sem egy hivat fel nem robbantottam, sem egy gránátot nem dobtam még. Ha eljönnek a mieink, ugyan mit mondok nekik?

– Eredj, csak eredj! – dörmögött barátságosan az osztag parancsnoka, egy Prohor nevű fúrómunkás. – Eredj a magad dolgára. Itt majd csak el leszünk nélküled is. Te csak dobáld a magad gránátjait!

Sztyepan ment, és csakugyan gránátokat dobált: rölapokat, amelyeknek robbantóereje – az igazság – szörnyű hatású volt. Mohón olvasták, lázas kortyokban nyelték, mint ahogyan a föld alatt a levegőt nyelik az emberek. Aki elolvasta – továbbadta szomszédjának. Aki nem jutott hozzá – azt adta tovább, amiről ő maga ábrándozott. Mint a gránátszilánkok, úgy röpködtek az egész vidéken a tények, jelszavak, eszmék szilánkjai, de még ezek is legyőzték a rabszíjra fűzött nép legszörnyűbb ellenségét: a kishitűséget, a hitetlenséget.

– Olvastad a röpiratot? Aha! Egyszóval él még a mi igazunk! Nincs eltiporva! Tehát élnek még valahol a mieink. Így hát, vannak még kapcsolataik! Tehát áll még a mi hadseregünk töretlenül, áll és eljön szabadításunkra.

Előfordult, hogy Sztyepan saját rölapjait olvashatta barangolása közben. Úgy olvasta, olyan mohón, mintha először látná. Mint mindenki. A kerítésre ragasztott rölap őt is újra hittel telítette. És a maga írta sorok között új tényeket keresett.

A haláltól nem félt. De most nem is gondolt rá, mintha nem is volna. Mintha csak az emberek találták volna ki a halált, akár az istent a maguk ijesztgetésére. Nem félt, hogy ráismernek az országúton. A szakállas, rongyos ősz parasztban ki ismerne rá Sztyepan Jacenkóra? De hátha elárulják? Nos, az is lehet. Ez azt jelentené, hogy rosszul választotta meg, rosszul nevelte az embereket. Nincs kit okolnia.

Mostanában ritkán volt a hadiszállásukon, többnyire az ország-

utakon járt, a nép között, talicskások és csavargók között, váratlanul tűnt föl a bányákban, a lakótelepeken, és éppoly hirtelen el is tűnt. Bizalmas embereinek olykor az úton adott találkozót, és mindig pontosan jelent meg a találkán.

– Megöltünk egy rendőrbiztost! – jelentette egy fiatal, göndör hajú legényke, aki nagyon emlékeztetett Vaszja Pcselincevre.

– Igazán? No, derék dolog!

– Sztyepan bácsi – hadarta örömeiben fuldokolva a fiú –, mi nekünk most a partizánokhoz kellene kapcsolatot szerezni. Hm... micsoda rajtaütést lehetne most végrehajtani!...

– Ez meggondolandó – felelt füle tövét vakarva Sztyepan. – Tehát megöltetek egy rendőrbiztost?

– Agyonvágtuk. Egy csapásra!

– Jó, jó. Most aztán, Vaszja fiam, neked be kell állnod a rendőrséghez.

– Nekem? – A fiú elsápadt, és zavartan mosolygott. – Ugye tréfál?

– Nem, fiam, nem tréfálok. Komolyan beszélek – felelt, és gyöngéden nézett a fiúra.

– De hiszen akkor engem... engem mindenki... még az apám is elátkoz!

– Az lehet. De el kell tűrni.

– És ha jönnek a mieink, mit mondok nekik? – szólt csaknem sírva a fiú. – Mindenki partizán, én meg rendőr legyek.

– Én vállalom a felelősséget.

– De Sztyepan bácsi... – súgta csüggедten Vaszja – megölnék!

– Ejh, olyan niincs, Vaszja. A halált csak úgy kitalálták. A gyávák elpusztulnak, a hősök halhatatlanok. Középút nincs.

Átölelte Vaszját, magához vonta. – Sajnálalak, Vaszja fiam – mondta csendesen –, hidd el, sajnállak. De a rendőrséghez mégis be kell állnod. Csak te vagy alkalmas rá. Tíz osztályt végeztél, németül is értesz egy kicsit. Muszáj! Meg kell lennie.

És Vaszja beállt a rendőrséghez. Sztyepannak most már mindennütt voltak emberei. Azok értesítették a németek terveiről, azok segítették az illegálisokat, támogatták a partizánokat.

Egy öreg géplakatos a vasúti fűtőház ügyeiről számolt be Sztyepaninak. Ott ültek az úton, messze a lakóteleptől.

– A németek üzembe helyezték a fűtőházat! – sóhajtott keserűen a lakatos. – Lám, mégis sikerült nekik.

– Bizony ez baj...

– Most mestereket keresnek. Mozdonyokat hoztak ide, egy egész temetőnyit. De mestert nem kaptak.

– Igazán?

– Hát persze, a mi mestereink nem állnak be. Meg is mondtuk nekik, fiataloknak, öregeknek egyformán: ha akad olyan gazember, aki elmegy hozzájuk dolgozni a fűtőházba, azt irgalmatlanul kiközösítjük.

– És nem mennek?

– Nem mennek! – kiáltott örömteli csodálkozással a lakatos.

– Mit szól hozzá! Egyetlenegy se!

– Jó. Nagyon helyes – szólta Sztyepan, és megdörzsölte az arcát.

– De te, Anton Petrovics, be fogsz állni dolgozni!

– Én? – mosolygott zavartan a lakatos. – Ugyan már, minek? Épp engem küldesz oda... Nem megyek én...

– De bizony mész! Beállsz dolgozni. Mozdonyokat fogsz javítani. És amelyik kész, azt elrontod.

– Értem... – felelt elsápadva a lakatos. – Értem. Ahogy akarod, Sztyepan elvtárs, beállok. A többi mester agyonver érte, de nem bánom... beállok. Értem.

És senki sem kérdezte sem Sztyepantól, sem magától, milyen jogon rendelkezik vele ez a szakállas, csavargó külsejű ember. Tudták, ki áll mögötte. A szülőháza? Az mindegyikük mögött ott volt. De Sztyepan mögött ott állt a párt. A párt adott neki hatalmat a lelkek fölött.

Ha Sztyepant bemutatták az embereknek, az illegális összejövetelek elnöke így szólt: „Ez az ember a párttól jött hozzánk” – és akkor mindenki Sztyepanra szegezte tekintetét. Ez az ember a párttól jött hozzánk. A párt küldötteként járt-kelt az elgyötört, dühtől izzó földön – és hittek neki.

– Hova mégis most innen, Sztyepan? – kérdezte Tarasz a fiát.

A tűz kihamvadt már, csak egy parázs izzott még, azt is kékes hamu vonta be, de azért még kihunyorgott alóla. Pjotr Petrovics átázott köpenyébe burkolódzva, összegömbölyödve aludt. A borbély forgolódott és nyöszörgött álmában.

– Valjával találkozom – felelt Sztjepan, és derűs, meleg mosoly öntötte el arcát, mint mindig, amikor a feleségére gondolt.

Hét nappal ezelőtt vált meg tőle, ott, egészen közel a frontvonalhoz. „No eredj!” – mondta neki egyszerűen. Most mindig így búcsúztak. Ez a szó kísérte csak a távozót, és ez mindent megmondott.

Sztjepan a földre lapulva nézte, hogyan lopózik Valja tovább a cserjésben. Ott, azon a kis ligeten túl, kezdődik a Nagy Föld, ott vannak a mieink. Izgatottan és . . . irigykedve követte szemmél feleségének elmosódó körvonalait. Valja most keresztülmegy ezen a cserjésen, ezután a vízmosáson, tovább még néhány bokor következik, aztán már a mieink. Ha csak egyszer már megláthatná őket. De Sztjepan, jól tudja: neki nem lehet. Az dezertálás volna. Már ez sincs egészen rendjén, hogy ily messze elkísérte Valját. Az ő helye nem itt van. Az ő helye ott van a fronthoz közeli falvak bánattól, dühtől izzó földjén.

– No fiam – mondta Tarasz –, hogy lesz, mint lesz?

– Hogy lesz? – mosolygott Sztjepan – az lesz, hogy hamarosan jönnek a mieink.

Tarasz erre váratlanul dühbe gurult.

– Nem ezt kérdeztem tőled! Ezt nélküled is tudom! Ne taníts te engem! – kiabált. – Fiatal vagy te ahhoz, hogy engem hinni taníts! Még te is tanulhatsz tőlem, hogy kell megőrizned a lelked tisztaságát! Egyebet kérdezek én tőled. Mivel fogadjuk a mieinket?

– Hogyhogy mivel?

– Ők vérben törnek át hozzánk. Hát mi mit hozzunk elébük?

Sztjepannak hirtelen öröm szorította el a torkát. „Micsoda apám van énnekem! De nagyszerű ember az öreg!” Szerető büszkeséggel tekintett apjára, fiának érezte magát, és szinte hallotta, hogy ennek a földnek legmélyén az ő nemzetségének gyökerei neszelnek.

– Nem rossz fajta vagyunk mi, apám! – nevetett derülten. – Kozákfajta.

Az öreg csodálkozva nézett fiára.

– Nem vagyunk mi kozákok! Honnan veszed ezt? Nem kozákok vagyunk... munkásemberek. Űkapád is munkás volt, dédapád is, nagyapád is. Az egész családunk munkáscsalád.

De Sztjepan nevetve fogta át az öreg vállát:

– Kozák a mi fajtánk, apám, akármit is mondasz! – Majd egész közel hajolt hozzá, és komolyan folytatta: – Megmondom, apám, mit kell tenned. Eredj haza! Útközben betérsz néhány címre, amelyeket én adok neked, elviszed a megbízásaimat. Ha pedig hazaérsz – tiszteltetem édesanyámat, csókoltatom Ljonykát. Nasztyának pedig mondd meg, hogy az én utasításomra vezessen el téged a mi embereinkhez. Nasztya majd elvezet.

– Nasztya? – kiáltott dühösen az öreg.

– Igen, Nasztya – mosolygott Sztjepan.

Tarasz szétsimította a bajuszát.

– Jól van – mondta. – Csak előbb eltángálom. Lehet? Aztán majd nem bánom, megmondom neki: vezess, mondom neki, vezess, Nasztya, engem, vén embert, ahova kell.

8

Siettében lihegve szaladt Nasztyához iskolatársnője, Zinaida.

– Jaj, Nasztya! – kiáltotta már a küszöbről. – Megjött Pavlik!

Nasztya hirtelen úgy érezte, hogy leszakad a szíve és gurul, gurul valahová... De még csak föl sem állt, és nyugodtan, csaknem közömbösen azt kérdezte:

– Pavlik? Hol van?

Barátnője mohó és leplezetlen kíváncsisággal nézett rá. – Jaj, Nasztya, Nasztya! – kiáltozott még mindig. Nasztya közömbössége bántotta, sőt sértette.

– Jaj, de érzéketlen vagy te, Nasztya! – mondta, és kényesen lebiggyesztette a száját. – Téged senki sem fog szeretni. Az utcán találkoztam Pavlikkal – tette hozzá színlelt nemtörődomséggel. – És ha meg se láttam volna? Csak képzelj el! – De aztán nem tudta

így folytatni, és megint csak boldogan rikkantott: – Jaj Nasztya! Levelet hoztam tőle.

– Mutasd!

Nasztya elvette a cédulát, és érezte, hogy borul lángba az arca. „Nasztya! Öt órákor várlak az iskolánál. Már tudod, hol, Pavel.”

– Hogy néz ki? – kérdezte halkan Nasztya.

– Jaj, ha látnád! Egészen fekete! Ijesztő!...

Nasztya megpróbálta, de sehogy sem tudta ijesztőnek elképzelni Pavlikot. Mindig kék szemű, ápolt, piros arcú fiúnak ismerte. Ezért a finom, lányos arcszínéért, aztán meg a költészet iránti szenvedélyéért – ami a tizedik bé osztály véleménye szerint korántsem férfias, inkább szégyellni való dolog – a fiúk „kisasszonynak” csúfolták. Senki sem hívta Pavelnek, mindenki – a szülei, pajtásai, tanárai is – csak Pavliknak.

Nasztya már tíz perccel öt előtt odaért az iskolához. Pavlik még nem volt ott. Nasztya megtalálta az osztályuk ablakát, és a törött üvegen át benézett. Bentről az elhagyott üres épület hideg nyirkossága csapta meg. Fekete halomban sötétlettek a fal mellett az összetört padok. Köztük az övé is. Az övé és a Pavliké. Az ő vitorlás ladikjuk, amelyen együtt siklottak az életbe. Pavlik egyik versében írta ezt. Vitorlának az ábrándot nevezte.

Nasztya sokáig álldogált az ablaknál. Szomorú volt és magányos, mint aki a szülőház romjainál tündöklik, ahol az élet egy kisebb vagy nagyobb darabja telt el. Végül elfordult az ablaktól, és elindult az iskola homlokzata mentén. A főbejáratnál ott állt az iskola múzeumának egyetlen csontváza, és Nasztyára vicsorította fogait. „Ugyan ki cipelte ezt ide – csodálkozott Nasztya. – Biztosan a németek. De miért?” Továbbment az iskolai park kerítése mellett. Pőrén, feketén álltak a fák, kisírva, mint az özvegyek. Nedves őszi szél ingatta őket. Lassan felnyögve oldalt dőltek. Egyik a másik után zuhant le. Nasztya rémülten, értetlenül nézett át a kerítésen, és azt látta, hogy ingujjra vetkőzött német katonák sorra kivágják az iskolakert fáit.

– Nasztya! – hallotta háta mögött a halk hívó szót.

Megfordult. Pavlik nyújtotta kezét feléje. Nasztya rápillantott. Szent isten! Mit csináltak evvel a fiúval? Sovány volt Pavlik, fekete,

rongyos. „Hová lett az a vidám kék szemed, Pavlik?” – kis híján ezt kiáltotta. Izzadság és kapadohány keserű szaga áradt a fiúból.

Az gyönyörködve pillantott rá.

– De megszépültél – mormolta zavartan, és tisztelete jeléül leengedte a karját.

– Te meg... te is megváltoztál!

A fiú csak most vette észre Nasztya szemében a riadt csodálkozást, és lehajtotta fejét.

– Milyen lettem? – kérdezte lesütött szemmel. – Ijesztő?

– I... igen... Ijesztő... Egészen fekete...

Pavel keserű, szagztatott nevetésre fakadt.

– Nem baj az, hogy ijesztő vagy – mondta a lány mosolyogva, és a fiú vállára tette kezét. – Ijesztő, tehát becsületes.

– Igen – felelt a fiú forró hangon, és mohón kapott a lány keze után. – Tisztán, becsületesen állok előtted, Nasztya.

– És mások előtt? – kérdezte óvatosan a lány.

– Mindenki előtt.

Nasztya boldogan felnevetett.

– És én? Én is ijesztő vagyok?

– Te? – kiáltott Pavlik elragadtatással. – Megnőttél... Megszépültél...

– De én is becsületes maradtam – suttozta a lány szemlesütve.

– Mindenki előtt?

– Teelőtted is.

A fiú csendesen, hálásan szorongatta kezét a kezében. Most szótlanul álltak, nem néztek egymásra.

Fájó nyögéssel zuhant le a kertben egy újabb fa.

– Mi ez? – rezzent össze Pavlik.

– A németek irtják a kertet... – felelte Nasztya.

Mind a ketten elvörösödtek.

– A mi kertünket? – súgta a fiú. – Emlékszel?

– Emlékszem – felelt a lány alig hallhatóan. – A fiú nem is hallotta, hanem ajkával érezte a választ, mint azt az első és egyetlen csókot a kertben.

– És volt ott egy fa... – mondta lihegve. – Emlékszel?...

– Emlékszem.

– Én véstem bele a két betőt, egy P-t meg egy N-et.

– És egy szívet.

– Emlékszel?

– Emlékszem.

És gonoszul, fenyegetően... újból felsívított a fűrés.

– És most ezt a szívet... fűrésszel... – szisszent fel idegesen Pavlik. – Az ördögbe! Nem bírom ki ezt a hangot! Menjünk innen, Nasztya!

Továbbmentek a kerítés mentén, és a hárs alatt, a nagy kőnél álltak meg. Régóta, még a nyolcadik osztály óta, itt szoktak találkozni. Nasztya leült a kőre, Pavlik meg melléje telepedett, a sárga gyepre. Hallgattak. Messziről már csak szúnyogdongásként hallatszott ide a fűrés zaja. Nasztya maga elé bámult. Többször is meg akarta kérdezni Pavlikot, hol volt, mit csinált – de valami, maga se tudta mi, mindig meggátolta.

– És hol vannak a mieink?... A tizedik béből? – kérdezte Pavluska.

– Ki hol...

– Hát igen... Szétszóródtak, elszéledtek. Hol van Fjodor? Emlékszel? Ő mindig géptervező akart lenni. Az örökmozgón törte a fejét. Mulatságos fickó volt!

– Fjodor vöröskatona. Nincs róla hír. Talán elesett.

– Jó neki!

– Az jó, ha elesett? – mosolygott Nasztya.

– Nem, hanem hogy ott lehet. Jó neki! S még ha megölik is, boldogabb, mint mi. Mi itt úgyis megdöglünk, elpusztulunk, mint a dudva...

Nasztya nem felelt.

– És a barátnőid? Maruszja?

– Börtönben van...

– Galja?

– Németországban...

– Liza?

– Ő most már Lujza.

– Eladta magát a németeknek? – nevetett gúnyosan Pavlik.

– Nem. Most olaszokkal szórakozik.

– A dög!

Most egész közélről hangzottak a fejszecsapások, és nagy zajjal zuhant le egy fa. A kerítés megremegett bele. Nedves levelek és forgácsok hulltak a két gyerekre.

– Irtanak! Irtanak! – mondta idegesen Pavlik. – Egész nemzedékünket gyökerestül kiirtják...

– Nem irtják ki – szólt a lány halkan.

– Talán nem – vont vállat haragosan a fiú. – De elnyomorítják. Felállt és leverte nadrágjáról a leveleket. – Ne menjünk odább?

Átmentek egy üres telken.

– Keserű lettél te, Pavlik... Mérges... – mondta Nasztya nyugtalanul, és lépteit meglassítva, megkérdezte: – Hol is voltál te tulajdonképpen, mit csináltál?

A fiú elmosolyodott és megállt.

– Hosszú história ez, Nasztyenka – felelt fejét ingatva. – Hányszor, de hányszor elmeséltem neked...

– Nekem? – csodálkozott a lány.

– Igen. Gondolatban – felelte nevetve a fiú. – Mialatt idejöttem, az egész úton folyvást meséltem... De amikor most ideértem, nem tudom, mivel is kezdjem.

– Kezdd azzal az újsághírrrel – mondta Nasztya halkan, rá se pillantva.

A fiú összerezzent.

– Olvastad?

– Igen.

– És elátkoztál?

– Nem. Sajnálalak...

A fiú fájdalmasan összeráncolta szemöldökét.

– Nem kell... Minek az? Nem sajnálnod kellett volna! Ez bánt. *Megértened* kellett volna.

– De hát hogy lehetett volna ezt megérteni? Én törtem a fejem rajta...

– Tudod – szólt a fiú lázasan, és megragadta a lány kezét. Tudod,

minden úgy jött, mint egy szörnyű álom... Több lökés ért egymás után. Előbb itt voltak a mieink... aztán elmentek... aztán jöttek a németek... Elvesztettem a fejemet... Nem tudtam gondolkodni. Mit csináljak? Mi a teendő? S egyszer csak behívót kaptam... Egészen váratlanul... A német újság szerkesztőségébe hívtak. Miért éppen engem? Aztán tudtam meg a munkatársaktól, hogy mindenkit behívtak, aki a „Bolsevik Pravdá”-nál dolgozott. Csakhogy én nem dolgoztam ott... Tőlem csak verset közöltek néha. Emlékszel?

Nasztya bólintott és elpirult. Jól emlékezett a fiú verseire az iskoláról, a vitorláról, hiszen neki ajánlotta őket. Az újságban is benn volt a nevének kezdőbetűje. Csak az az egy „N” betű, de a tizedik bében mindenki kitalálta, ki az. Nasztya meg is haragudott Pavlikra. Akkor három napig nem beszéltek egymással.

– Iverszkij, az a csámpás alak rántott be! – folytatta Pavlik.

– Az a tehetségtelen... Tudod, amolyan múzsa rúgta fűzfapoéta. A németeknél meg ő lett a szerkesztőség oszlopa! Ő rántott be mindnyájunkat! Ő állította össze a névsort is. Nos hát, mit tehettem volna? Mondd!

Esdeklő pillantást vetett Nasztyára. De az hallgatott.

– Igen... – mondotta eltűnődve Pavluska. – Nem kellett volna elmennem. De tudod, elvesztettem a fejem. Az anyám – és kegyetlenül elmosolyodott –, az anyám is sírva kapaszkodott belém: menj el, különben megölnek! Nos, hát én elmentem. Elmentem, hogy lemondjak, megmagyarázzam, hogy ez félreértés, hogy én nem vagyok újságíró... De senki se akart meghallgatni. Egy Gestapo-tiszt ült a szerkesztőségben. Mindenki lábujjhegyen járt körülötte. Iverszkij egy híreस्कét nyomott a kezembe, s azt mondta: „Dolgozza fel!” Nos hát... feldolgoztam. Egy kis jelentéktelen, ártatlan hír volt az egész... öt sor... Az ilyesmit nem is szokták aláírni, de Iverszkij fogta magát, és aláírta a teljes nevemet. Mikor meg láttam az újságban – mondta Pavlik ajkát rágva –, mindjárt terád gondoltam, Nasztya...

Pavlik könnyeit nyeldesve, lehajtotta fejét. Nasztya hallgatott.

– Így sütötték rám a szégyenbélyeget – folytatta nagyot nyelve –

és Iverszkij azt mondta, hogy most már aztán verset kell írnom – ódát annak tiszteletére, hogy a németek bevonultak városunkba. Én szabadkoztam, hogy nem tudok ódát írni. De ő azt felelte: „Próbálja meg!” Mondtam, hogy gyors tempóban nem tudok írni. Erre adott három napot, és hazaengedett. Akkor egyedül maradtam otthon, szemtől szembe önmagammal. Ó Nasztya! Nem tudom elmondani neked, hogy kínlódtam azokban a napokban. A papírhoz hozzá sem nyúltam. Tudtam, hogy ilyen verset én nem tudok írni. És most így állok itt előtted, Nasztya – mondta, és az egész elbeszélés alatt most nézett először a lány arcába. – Mindent elmondok úgy, ahogy volt, ha még olyan keserű is ez nekem... Egy kis cikket, mondjuk, még egy afféle hírecskét talán megírtam volna... De verset, verset! Verset a szívével ír az ember. Te tudod!

– No és azután? – kérdezte halkán Nasztya.

– Azután elhatároztam, hogy megszököm. El ebből a városból. És meg is szöktem.

– Tudom... Másképp nem is jöttem volna ide...

– Igen? – mosolygott fanyarul a fiú. – Pontosan így gondoltam.

– Kerestek téged...

– Igen... Az anyám elmondta... Hát egyszerűen: a mieinkhez akartam átjutni. De a Donnál elfogtak a németek, megvertek, és bedobtak egy vagonba. Aztán elindult a vonat. Hogy hová – nem tudtam. Talán táborba. De lehet, hogy Németországba. Csak meszsze, a Dnyeperen túl tudtam megszökni a vonatról, és akkor egyedül maradtam idegen földön...

Végigsimította homlokát.

Nasztya hallgatott:

– Teljesen ismeretlen vidék! – folytatta Pavlik. – Ott már régóta nincs háború. A németek otthonosan terpeszkedtek a városokban. Kijev utcáin kadetiskolások szaladgálnak. A nép elgyötörve, elnyomva. Mintha az éjszakában járnék, úgy szakadt rám mindez; tűnődtem, hová legyek, mit csináljak? Mi és ki vagyok én, Pavel Bazsanov?

– Hát mi volnál? Komszomolista vagy.

– Igen? – mosolygott a fiú, és szomorúan ingatta fejét. – Ez még nem biztos.

A lány csodálkozva pillantott rá.

– Hát te, Nasztya, gondolkoztál már valaha azon, miért is vagy te komszomoltag? És egyáltalán az egész tizedik bé osztály? Gondolkoztál? Ugye nem? Én sem. De ott, akkor gondolkoztam ezen. Nagyon erősen.

– Nem értem... – És Nasztya fájdalmasan felsóhajtott.

– Kérdezted már valaha is magadtól: „Miért vagyok én komszomoltag?” Hiszen te is, én is és mi valamennyien csak úgy egyszerűen beléptünk a komszomolba, nem kínlódtunk, nem kerestünk, nem válogattunk – sokan bizony meggondolás nélkül...

– És muszáj kínlódnia?

– Muszáj! – mondotta a fiú meggyőződéssel. – Az ember úgy megy át a kínokon, mint az acél a tűzön, és csak akkor válik emberré. Mi pedig? Először piros pionírnyakkendőt hordtunk, aztán a komszomolista jelvényt viseltük. Ez nagyon is egyszerű. És aztán kezdtünk ábrándozni az életről. S hogy mi akkor, jóllakottan tervezgettünk – most még visszaemlékezni is röstellek rá. De most – Pavlik hangja itt érdekessé vált –, most farkasélet várt rám. Egyedül voltam. Senkim sem volt. Érted?

– Értem... – suttogta Nasztya.

– Mindnyájan egyedül maradtunk. Ki-ki a saját lelkiismeretével. És mindenkinek magának kellett megválasztania az életútját.

– Mindenki azzal törődik, hogy az életét mentse – ahelyett, hogy a lelkét mentené – mormolta a lány.

– Mi ez?

– Az apám szokta ezt mondani.

– Lélek! – nevetett a fiú. – Minálunk, a tizedik bében erről szó sem esett soha. Én például nem is tudtam, hogy van-e egyáltalán lelkem. De mihelyt vér szivárgott belőle, mindjárt megéreztem.

– Mit éreztél meg?

Pavlik nem felelt. Kinyújtott nyakkal állt ott, hallgatódzott.

– Már megint fűrészelnek? – kérdezte bizonytalanul. – Vagy csak úgy képzem?

– Képzeldöl.

– Igen! – És idegesen, zavartan nevetett. – Most majd a fűrészt fogom hallani mindig! Ott a Dnyepernél meg folyton lépéseket hallottam. Mindig úgy rémlett, hogy a nyomomban vannak . . . Igaz is, miről beszéltünk? – kérdezte, és összeráncolta homlokát.

– Megöregedtél, Pavlik! – jegyezte meg hirtelen Nasztya.

– Most öreg, nagyon öreg vagy.

– Igen, tizennyolc éves vagyok.

– Több. Öregebb vagy.

– Az igaz – hagyta rá Pavlik. ~ Tizenhét és fél esztendő, meg egy félév a németek alatt. De miről is beszéltem? Igen! Szóval egyedül maradtam. Egyedül, a lelkemmel kettesben. – Fanyarul elmosolyodott. – Egyedül! Holott azelőtt sohasem voltam egyedül! Hiszen emlékszel, még moziba is csoportosan jártunk.

– Emlékszem.

– Itt meg egyedül voltam, és sok út állt előttem. Talán nem is út, hanem csak szűk ösvények sokasága – annál nehezebb a választás. És nekem magamnak kellett választanom.

– Választani? – kérdezte Nasztya.

– Igen, választani. Miért kérded?

– Semmi! . . . Csak folytasd . . .

– Nézd, ott, a Dnyeperen túl folyóíratok is megjelennek. Oroszul is, ukránul is. Füzetek, újságok. A legragyogóbb színekkel ecsetelik a németországi életet. Németország, az igenis, az Európa, ti meg, oroszok, ázsiaiak vagytok. Nem láttátok Európát, tehát nem ismeritek. Nem tudjátok megítélni. És ezekben az újságokban minden áldott nap megköpödsték azt, ami a mi szemünkben a legszengebb . . . És én olvastam . . . Érted?

Nasztya hallgatott, és figyelmesen nézett rá.

– Mind elolvastam. Egyiket a másik után. Úgy nyeltem, mint a mérget, és mondogattam: no lássuk, megtudod-e mérgezni a lelkemet? Nos? Lenyeltem, de nem hatott. Nem méreg ez, hanem hánytató. Hányinger – mondta, és köpött egyet. – De voltak másféle füzetecskek is. Ravaszabbak. Hogy is magyarázzam meg neked . . . azokat suttogással írták tele. Érted? Behízeltgően súgtak

egyenest az ember fülébe. Még szocializmusról is pusmogtak. Nagyon ködösen persze, alig hallhatóan, de mégis. És mindenekelőtt a kultúráról. Ugye, ez elég csábító? Vagy az ukrán nemzetről. Vagy az ifjúság hivatásáról. Még hízelegtek is nekünk, orosz fiataloknak, ezekben a füzetekben. És én elolvastam őket. És mindezen egyedül töprengtem... Nem öszültem meg? – kérdezte hirtelen.

– Nem... Nem látni.

– Anyám is ezt mondja: „Nem, csak kifakult a hajad.” De azért mégis sírva fakadt... Nos, a folyóiratokról beszéltünk. Még irodalmi folyóiratok is voltak, azokba bele lehetett gyömöszölni nem politikai témájú verseket is. Csak úgy, semmiről. Érted?

– Nem – mondta Nasztya.

Pavlik elnevette magát.

– Én sem. De azt mondják, lehet. Hát tudod, a kék égről, a kék szemekről, holmi semmiségeket. Néhányan írtak is. És azok ettek. Én meg éheztem. Pokolian éheztem, Nasztya. El se lehet mondani, mennyire. A krumplihéj lakoma volt. Hát a szemétdomb... Tudod, Nasztya, én most már becsülöm a szemétdombot. Párizs gyomra! A falakról pedig plakátok rikoltottak felém: „Fiatalember, Németország vár rád!” A Petljura-klubok pedig tárt ajtókkal tessékeltek befelé: „Fiatalember! Gyere mulatni, táncolni, feledd el, hogy lelked is van!” A gyomrom pedig azt korogta: „Írjál verseket a folyóiratokba! Semmiségeket, de legalább enni fogsz!”

– És a lelked? – kérdezte Nasztya halkan.

– Hogy érted?

– A lelked mit mondott?

– Várj, arról majd később. Azt akarom neked mondani, hogy választanom kellett. És választottam. Gyeplőként kézbe fogtam az utakat, ösvényeket, mezsgyéket, és válogattam, merre fordítsam szekerem rúdját. És egyszer csak kitűnt, hogy – két út van. Holmi kis ösvény, zsákutca, az van elég. De út, Nasztya, csak kettő van. És én – szólt csendesen –, én választottam.

– De mit választottál, Pavlik? – kérdezte a lány alig hallhatóan.

– Mindjárt megmondom... De előbb jusson eszedbe, egyedül voltam. Körös-körül dúvadnak való élet. És éheztem, mint egy

vadállat. A lelkem, a pofám – csupa vér. És mindig léptek a nyomomban. És mindazt, ami szent volt előttem, minden áldott nap megköpdösték. És a Vörös Hadsereg valahol messze, messze van, de az se biztos, megvan-e még egyáltalán... És én választottam – mondotta, nem nézve Nasztyára, halkan, bensőségesen: – a bolsevizmust, Oroszországot, a komszomolt.

Nasztya boldogan, megkönnyebbülten lélegzett föl.

– De Pavlik! – kiáltotta. – Milyen utálatos is vagy, Pavlik! Hogy lehet így beszélni! És én már isten tudja, miket képzeltem.

– Csakhogy én most – sietett hozzátenni Pavluska – nem olyan komszomolista vagyok, mint azelőtt voltam. Én most olyan komszomolista vagyok, aki meghalni is kész a meggyőződésért. Érted?

– Igen.

– És ha most hívnának be az ő szerkesztőségükbe – nevetett –, akkor tudnám, mit tegyek.

Kézen fogta a lányt, és a szemébe nézett.

– Nos, Nasztya, ez volt az én bujdosásom története. És te? Most te beszélj. Hogyan kínlódtál, kerestél, mit választottál?

– Hát nekem nincs sok beszélnivalóm – mosolygott Nasztya. – Hogy gondolhatnék is én arra! Hiszen te voltál a mi osztályunkban a legokosabb. A lányok még filozófusnak is csúfoltak. Én csak olyan egyszerű lány vagyok. Élek, ahogy a lelkiismeretem diktálja.

– Lelkiismeret. Szép szó – mondta Pavlik nevetve. – Kár, hogy olyan ritkán beszéltek nekünk róla.

– Minek erről beszélni? Megvan, vagy nincs, beszélni róla – fölösleges...

Pavlik gyöngéden, figyelmesen pillantott rá.

– De te is idősebb lettél, Nasztya – mondta.

– Öreg!

– Nem. De te azelőtt kislány voltál. És most nincsenek kislányok...

– Ez igaz, nincsenek...

– És én annyi gyöngéd szót hoztam neked, Nasztyenka! – szólalt meg halkan a fiú. – Amennyit csak elbír a nyelvünk. Mind elhoztam, és még sokat ki is gondoltam hozzá.

- Nem kell! – mondta ijedten a lány.
- Olyan vigyázva hoztam, hogy ki ne ömöljön, el ne szóródjon az úton.
- Nem kell, mondom – kérte újból Nasztya, és kezével eltakarta arcát.
- Nem kell? – szólt szomorú mosollyal Pavlik. – Jó, hát akkor nem – és alázatosan leengedte karját.
- Most nem lehet boldogságra gondolni... – suttogta Nasztya.
- Szégyen.
- És a szerelemre?
- A szerelemre?... Arra se. Én úgyis tudom.
- És én?
- Te is tudod.
- Nasztya! – hajolt hozzá hevesen a fiú.
- Ne, nem kell! – állította meg szigorúan Nasztya. – Most nem szabad. Majd azután.
- Azután? – mosolygott a fiú keserűen. – De lesz-e a mi számunkra „azután”?
- Lesz, Pavlik, lesz!
- Jól van! – felelte sértődötten a fiú. – Nem szólok. Pedig én csak azért akartam neked... a szerelemtől beszélni, mert ez a találkozásunk: az első és az utolsó. Elmegyek.
- Elmégy?
- Igen. Holnap.
- A lány semmit sem kérdezett. Csak a szíve szorult össze hirtelen.
- A mieinkhez akarok átvergődni, Nasztya – szólt halkan a fiú.
- Tizenennyolc éves vagyok, már bevesznek katonának.
- Büszkeségtől ragyogva nézett a lányra, s úgy kérdezte:
- Igazam van?
- I... igaz – felelte bizonytalan hangon Nasztya. – Igazad van, ez könnyebb.
- Könnyebb? – csodálkozott a fiú. Nem ilyen feleletet várt.
- Igen, könnyebb. Ott nyílt sisakkal verekszenek, és ha elesnek, az övéik között halnak meg.
- A fiú megharagudott.

- Hát hogy lehet másképpen? Hogy gondold?
- Ahogy mi verekszünk – felelt Nasztya röviden.
- Ki az a mi?

– Mi, az illegálisak – súgta a lány.

A fiú csodálkozva nézett rá.

– Hát vannak illegálisak? – kérdezte suttogva.

– Vannak. – A lány vállat vont, és fejszóvalva nézett a fiúra. –

Pavlik, te bejártad egész Ukrajnát, és nem találkoztál se partizánokkal, se illegalitásban dolgozókkal?

A fiú lehajtotta fejét.

– De hiszen elmondtam neked – mondta mentegetőzve –, én kerestem, kínlódtam, választottam...

– Ők pedig verekedtek és meghaltak – fejezte be halkán Nasztya, és felsóhajtott: – Eh, Pavlik!

A fiú hallgatott, még mindig nem emelte fel a fejét.

– És én... mehetek hozzátok? – kérdezte óvatosan, csendesen, és még mindig nem nézett Nasztyára.

Nasztya arca földerült.

– Hogyne, Pavlik.

– Megbízol bennem?

– Már hogyne bíznék meg?! – felelte a lány egyszerűen – Hiszen mondtam már neked: szeretlek...

Tarasz visszaindult szülővárosába... Sietett. Három hónapig volt távol, és azóta nem kapott hírt hazulról. Élnek-e még az ott-honiak? Megvannak-e még?

Útban találta az új, az 1943-as esztendő is. Pirosuló, véres hajnal pirkadt... „Véres lesz ez az év! – csóválta fejét Tarasz. – Vérben igáztak le bennünket, vérben fogunk felszabadulni.”

Most járhatatlan utak következtek. Igazi hó még nem volt, az őszi sár fagyos röggökké merevedett, nehéz volt rajta járni. Jó, hogy

Tarasz csere céljára magával hozta prémes bekecsét – átcserélni nem sikerült, de legalább neki elkelt.

Tarasz sietett. Egy zsák gabonát és egy kevés krumplit vitt a családnak – ez volt minden, amit a feldúlt falvakban szerezni tudott. De ami a fő, jó híreket vitt haza. Lehet, hogy tudják is már otthon, de lehet, hogy nem tudják. Hiszen annyira begubódzva élnek... No, most aztán ő ünnepélyesen, ráérősen elmondja, hogy a németek Sztálingrádnál kudarcot vallottak. És az a hír járja: a Donnál a mieink alaposan lecsaptak rájuk.

Az országúton tudta meg ezeket, ott gyorsan terjednek a hírek. Azok is megerősítették, akikhez Sztjepan küldte. De meg aztán magának Tarasznak is van szeme. Az országút olyan, mint egy nyitott térkép, csak olvasni kell benne tudni. „Lám, lám, ide-oda rohangálnak a németek...” – gondolta kárörömmel Tarasz.

Egyszer egy faluban töltve az éjszakát, nagy lármát, kiabálást hallott az udvaron. Fölkelt, kiment. Az udvar tele volt rendőrökkel. Lármásan sűrögtek-forogtak egy kocsi körül, és Tarasz kitalálta: szöknek. Fülelni kezdett. „Uraim, uraim! – kiabált az egyik. – Meg kell várni a főnököt, majd ő rendelkezik!” – „Eh, mit! – kiáltott egy másik. – Nem, uraim, induljunk!” – „De urak! Így mégsem lehet!” – Egyebet sem lehetett hallani: „Urak, uraim!” – Tarasz nem állhatta meg, elnevette magát.

– Urak! Urak! – mondta csúfondárosan hunyorogva. – Az elvtársak meg kergetik őket, mi?

Ezt a hírt úgy vitte haza, mint a legbecsesebb vásárfiát: a mieink a németek sarkában vannak.

Egyszóval, ha hazaérkezik, maga köré gyűjti övéit és így szól: „Kedves családom, gratulálok. Jönnek a mieink!” És Andrejre néz. Okvetlenül ránéz. Nem szól semmit, csak ránéz. Hadd süsse le szemét a fia.

Aztán Nasztyát fogja maga elé citálni. Először eltángálja... Hát ezt persze inkább csak úgy mondja. Megverni nem fogja. De megszidja; az biztos. „Apád előtt ne legyen titkod – fogja neki mondani –, előtte ne titkold se a kérdődet, s a vállalt feladatod.” És miután megszidta, szigorúan szól majd: „Sztjepan Jacenko, a mi ki-

tűnő párttitkárunk az én fiam, neked pedig, Nasztya, a bátyád, szigorúan megparancsolta, hogy vezess el engem a mi hű embereinkhez, akiket te ismersz. Nos hát, vezess!”

Azután pedig elmegy az öregekhez. Mindenkihez, aki csak él még, aki még lélegzik. Mindegyikkel egyenként óvatosan fog beszélni, ahogy Sztjepan utasította. De a maga nyelvén fog velük beszélni.

Megmondja nekik: „Egyenként mi mind becsületesek vagyunk... Csakhogy a becsületességünket ládában őrizzük, mint menyasszony a kelengyéjét. Nem, barátom, most ki kell rukkolni vele, harcba kell dobni!”

Lám, nincs már messze a város... Még nem látni, még homály borítja, de a szíve már érzi közelségét, és sietteti őt... Ni, már föl is tűnnek a gyárkémények.

Tarasz megállt, és levette kucsmáját. Olyan ez a sokkéményű város, mint egy nagy hajó. Kémény, csupa kémény... Most halottak, egyetlenegy sem füstölög, pedig valamikor Tarasz a színéről is megtudta különböztetni mindegyiknek a füstjét, hangjáról mindegyiknek a szirénáját...

– Megérem! – mondotta ökölbe szorított kézzel. – Megérem még azt az időt: meglátom a füstjüket.

És tovább tolta talicskáját.

Tarasz előtt mindjobban kiszélesedtek az elővárosok, szaladtak lefelé, a központ irányába a város utcái. Minden követ ismer itt Tarasz. Minden háztetőt. Megindultan tekintett az ismert házsorokra.

– Minden úgy van, mint volt! – mosolygott örömmel. – Minden olyan, mint volt. Hiába, nem tudja idegen a mi lelkünket kicserélni. És ugyanúgy nem tudja a mi városunkat, a mi szokásainkat magához idomítani. Minden úgy maradt, ahogy volt...

Csak egy nem volt annak idején: akasztófa.

Tarasz önkéntelenül megállt.

Sok bitófát látott útközben, hozzászokhatott volna. Csakhogy ehhez nem lehet hozzászokni.

Ezen az akasztófán egy fiatal lány lógott. Sovány, véznácska. Mint egy gyermeklány. A feje holtmerezven, gyámoltalanul csüngött vállára.

Tarasz közelebb lépett, megnézte, és hirtelen úgy felüvöltött, olyan borzalmasan, hogy a kövek is belerémegtek.

– Nasztya! – És eszméletlenül rogyott a kövezetre.

... Otthon az ágyában ocsúdott fel, feleségének kisírt, ráncos arca hajolt föléje.

– Anyjuk! – szólt Tarasz halkan. – Hogy engedhetted a kis-lányt? ... A lányunkat ...

Az asszony ráborult a mellére és zokogott.

Tarasz megsimította feleségének ősz haját.

– Ne sírj, ne sírj! – szólt alig hallhatóan. – Nasztyának nem kell könny! – De ő maga is sírva fakadt.

Pavlik ott állt az ajtónál lehajtott fejjel – ő már nem tudott sírni. Ő találta meg és vitte haza talicskán Taraszt. Ő ismerte meg borzalmas kiáltásáról: „Nasztya!” Ő maga is így ordított fel az első napon.

De már nem tudott sírni. Két napon keresztül ott állt a bitófánál Nasztya mellett. Nem kergették el. A németeknek most más gondjuk volt. Nézte, nézte Nasztya elkékült arcát, a halál vékony hálógával bevont szemét, és úgy érezte, mintha Nasztya beszélgetne vele. Hiszen mindig hallgatag volt ugyan, de mindig beszédes is volt a hallgatása. „Ugye, bosszút állsz értem, Pavlik?” – kérdezte. – „Igen!” – válaszolta ő sűgva. – „Mondd, taníts meg rá, hogyan álljak bosszút, hogy meg légy elégedve?” Nem felelt. Csak szomorú szája ferdült egy kissé-gúnyos mosolyra. Büszkén nézett szembe a halállal. Hóhérainak arcába nevetett. De Pavlik úgy érezte, mintha most az ő tanácstalanságán mosolyogna: „Csak ne versekkel, Pável! Most nem versek kellenek!”

– Lányom, kicsi lányom! – siránkozott Jevfroszinya. – Miért éppen téged, az ártatlant! Se nem loptál, se nem bántottál senkit ...

– Hallgass, anyja, hallgass! Ne sértsd meg Nasztyát.

– Még eltemetni se hagyták! – zokogott Jevfroszinya. – Hogy megcsókolhattam volna a kék szemét ... Lemoshattam volna ...

– Hallgass, mama, hallgass! Nem ilyen halottsiratás kell Nasztyának.

– Bosszút állunk mindenért – szólt halkan Pavlik. – Csak tudnám, miképpen, hogy meg legyen elégedve.

– Ki ez? – kérdezte Tarasz, Pavlikra mutatva.

– Ez Nasztya iskolatársa – mondta Antonyina. – Ő hozta magát haza.

– Az életemet adnám oda – szólt izgatottan Pavlik. – Csak nem tudom, mihez kezdjek. Nasztyáért minden kevés. Hiszen ő olyan volt... de olyan...

– A fiaim majd bosszút állnak érte! – mondta Tarasz. – A nép megbosszulja, nem felejtí el! – Hirtelen eszébe jutott valami, és körüljártatta pillantását az ágya körül összegyűlteken, mintha keresne valakit. – Hol van Andrej? – kérdezte szemöldökét összeráncolva. – Hogyhogy nincs velünk gyászunkban?

– Andrej? Andrej nincs itt... – suttogta Antonyina, és sírva fakadt.

– Hát hol van?

– Andrej elment... Maga után hamarosan ő is elment.

– Hova?

– Nem mondta meg. Csak annyit mondott: „Azt üzenem apámnak, hogy még hallani fog rólam!”

– Úúgy! – mondta Tarasz. Most hát egyedül vagyok! – és a síró asszonyokra nézett. – Mért fektettetek ágyba? Nekem most nem lehet feküdnöm. Eresszetek!

Fölkelt, és lassan kiegyenesítette a derekát.

– Adjátok ide a botomat... – mondotta tompán. – Nekem most bot nélkül... nehéz lesz.

Odaadták a botját, és Tarasz arra támaszkodva, a szoba végében álló Pavlikhoz bicegett.

– Hogy hívnak? – kérdezte megállva előtte.

– Pavelnek.

Tarasz sokáig, szó nélkül nézett rá. Majd halkan megszólalt:

– Vezess el engem a mi hú embereinkhez... Nasztya már nincs,

te fogsz elvezetni. Igen. Vérrrel ígáztak le, vérrrel állunk bosszút is. Ne félj, bosszút állunk...

Másnap Tarasz elment Nazarhoz. A szomszéd fehér ingben feküdt a szentképek alatt.

– Mi van veled, Nazar? – kérdezte Tarasz ijedten. A szomszéd lassan feléje fordította arcát.

– Te vagy, Tarasz?! – kérdezte, és gyengén elmosolyodott. – Épp jókor. Még megvagyok.

Tarasz az ágy szélére ült, és lopva Nazarra pillantott. Az most csendes volt és szinte áttetsző, mint aki már minden földi dolgon túl van, mint akihez köznapi gondok, bajok nem érnek fel. Már elbúcsúzott a földtől. Már nem volt itt semmi dolga.

– Nem jól van ez, Nazar! – mondta fejét szemrehányóan csóválva Tarasz. – Rossz időt választottál.

– Nem én választottam. A halál küldött értem behívót.

– Te ne menj! Ne nyugodj bele!

– A halál nem Hitler, neki nem lehet ellenszegülni – felelte szelíden Nazar, és felsóhajtott. – Hallottam, milyen bánat ért, szomszéd. Gyilkolnak az istentelenek. Egyiket gyors kinnal, bennünket meg lassúval...

– Nem szabad meghalnod, Nazar – szólt újra Tarasz. – Fontos ügyben jöttem hozzád.

– Nekem már nincs semmiféle ügyem – suttogta halkan Nazar. – Ne haragudj, szomszéd.

Mind a ketten elhallgattak, eltűnődtek. „Lám, sokáig élél az ember – elmélkedett Tarasz –, gyökeret is ver a földön, és mégis olyan könnyen költözik el innen, mintha sohasem élt volna. Mi is az a halál? Miért is félnek tőle? Meghalni könnyű, élni, úgy látszik, nehezebb!”

– Ha vétettem volna ellened, szomszéd – mondotta most csendesen, ünnepélyesen Nazar –, ha bántottalak vagy megsértettelek volna, bocsásd meg Isten nevében, ne ítéld el érte!

– Isten megbocsát! – felelte Tarasz. – Az én szívemben nincsen harag teirántad, szomszéd.

– Köszönöm!

Megint elhallgattak.

– Az Isten? – mondotta Nazar. – Ha van Isten, én sokat vétettem ellene. A földön jártamban-keltemben sok sár tapadt rám, akár a kocsi kerekére... Majd én magam felelek magamért őelőtte. Már ugyanis, ha van. Ha nincs Isten – a férgek nem kérnek számon semmit, azok megbocsátanak... – Nagyot lélegzett. – Izgága voltam, önző, rosszmájú, törvényszegő is voltam – ezt már az anyjukom bocsássa meg nekem, meg az emberek... – ismét mély lélegzetet vett, és így fejezte be: – De hazám előtt nem érzem magam bűnösnek.

– Nem is vagy, Nazar – mondta Tarasz. – Ezt mindenki tudja.

– Ha megjönnek a mieink... Mondd meg nekik, Tarasz.

– Megmondom, megmondom!

– Így mondd meg... Nazar Gorovoj nem adta be a derekát sem életében, sem halálában.

– Megmondom, szomszéd. Így fogom mondani!

– Hogy nem dobáltam meg gránáttal a németeket – mondta Nazar csöndesen, büntudatosan –, hát azt már csak bocsássák meg nekem... Öreg ember vagyok... Meg aztán nem is volt gránátom...

A házat hirtelen szörnyű robbanás rázta meg. Az ablakok megzördültek, a mennyezetről csak úgy hullt a vakolat.

– Meghalni se hagynak békességben – sóhajtott elkeseredve Nazar. Egyik robbanás a másikat követte. Nazar házikója recsegett-ropogott, minden deszkája remegett...

Ljonyka zihálva szaladt be, és így kiáltott:

– Itt vagy, nagyapám? A németek lerombolják a várost!

– Mi az? – kérdezte értetlenül Tarasz.

– Felrobbantják a várost! – kiabálta Ljonyka. – Elmennek!

– Hogyan? Elmennek?

Tarasz fölkapta a botját, és Ljonyka után iramodott.

– Nem szabad elereszteni őket! – kiáltotta közben. Végigrohant az utcán, botjával végigkopogtatta az ablakokat:

– Hé, elő, emberek! A németek el akarnak menni! Ne hagyjuk, hogy meglógnak! Elő, férfiak!

Már sokan összegyűltek mellette.

– Hát aztán? Csak menjenek! – kiáltott valaki a tömegből. – Mi nem hívtuk őket! Vigye őket az ördög! És Istennek legyen hála.

– Mit akarsz, Tarasz?

– Ne hagyjuk a németeket elmenekülni! – kiabált az öreg. – Itt helyben kell végezni velük.

– Elvégzik azt nélkülünk is, Tarasz... Nem vagyunk mi katonák. Ez nem ránk tartozik!

– Hogyhogy nem ránk tartozik? – ordította Tarasz. – Hogy ez nem ránk tartozik? Hát kire? Ha a fasiszták épségben meglógnak, vissza is jöhetnek, és akkor megint eltaposhatnak bennünket, föl akaszthatják a gyerekeinket. Ne hagyjuk, hogy elmenjenek! A földbe velük, a földbe!

Botjával hadonászva berohanta az egész várost, Ljonyka pedig mindenütt mellette volt. Mindenholnan előjöttek a munkások, sokan fegyverrel – Isten tudja, hol szerezték.

Pavlik is elősietett, kezében géppisztoly és több kézigránát. Mikor az akasztófa mellett rohant el, Nasztyára tekintett. Az alkonyi szürkületben már nem látszott az arca, csak szomorú körvonala rajzolódott ki a tűzvésztől vörös égre – Pavlik most tudta, hogy Nasztya áldását adja rá, hogy harcoljon, s talán meg is haljon.

– Ej, kár, hogy nincs puskám – kiáltott futtában, szomorúan Tarasz. – Ljonyka, milyen kár, hogy nincs puskánk.

Berohantak a belvárosba, a főtérrre, ahol még minden füstölgött a robbanások után, és Tarasz ott, a füstön, kormon át, a téglapor-felhők, a köveket mohón nyaldosó fekete-vörös lángnyelvek között meglátta szülővárosát... A borzalomtól felágaskodó, majd össze-roskadó, halálosan megsebzett házak lángban álltak, és a szeme előtt váltak fekete kőhalmazzá...

Tarasz megállt, megrendült – lesújtotta ez az új keserűség.

– Óóó – nyögött fel szívéhez kapva.

Mit műveltetek ezzel a várossal! Mit tettek ezek a barbárok

Tarasz szívével! Tegnap leányának elkékült hulláját kellett bitófán látnia, most pedig szülővárosa vonaglik máglyán a szeme előtt... A füstön át pedig tolvajként igyekeztek áthatolni a visszavonuló hitleristák. Autóik a romba dőlt házak között egymást akadályozták, és a zűrzavarban rémülten futkostak ide-oda gépészeik, katonáik. A gépkocsifülkékből tisztek hajoltak ki, és revolverrel fenyegetőztek...

Tarasz meglátta őket.

– Ott vannak ni! – kiáltott fel, ujjával mutatva a németekre. – Ott vannak! Emberek, látjátok? Üssétek hát, üssétek őket!

És feje fölé emelte öregembernek való görcsös botját. Rettenetes, félelmetes volt most, felemelt botjával, födetlen ősz fejével – az égő város tűzfényében...

– Nagypám! – hallotta most Ljonyka hangját. – Nézd, fegyver! Nagypa, vedd fel!

Tarasz visszafordult. Ljonyka lehajolt valami fölé:

– Gyere, nagypa, siess!

Tarasz odaszaladt, egy német hullája feküdt ott, mellette fegyvere.

– Ki ölte meg? – kérdezte rekedten Tarasz.

– Valaki a gyárból... Most szaladtak itt el. Hallod, nagypa? Lőnek!

– Aha! – Tarasz kajánul felkacagott. – Jól van, úgy kell! Gyere, gyere, Ljonyka, gyerünk mi is! – Lehajolt, felvette a géppisztolyt meg a kézigránátokat.

– Ejnye, de kár, hogy nem tudom, hogyan kell gránátot dobni – mérgelődött.

– Én tudom, nagypa – válaszolta sietve Ljonyka. – Gyere, megmutatom.

– Nesze Ljonyka, akkor csak dobd te! Hajítsd rájuk, kis unokám. Dobáld rájuk, én meg majd a géppisztollyal...

Ljonyka dobásra lendítette a karját, hunyorgott, és a német gépkocsik közé hajított egy gránátot. Az felrobbant, és halálordítás, nyögés, rendetlen lövöldözés követte...

– Dobd csak, kisfiam, dobáld! Ordítanak? Hajíts, amennyit csak

tudsz! Hallod – de akkor érezte, hogy valami oldalába csapódott, és égeti.

– Jaj! – nyögött fel halkan, és a földre rogyott.

– Nagyapa! – kiáltotta Ljonyka, és rohant hozzá.

– Semmi! Semmi... megsebesültem... Te csak hajítsd, Ljonyka, kérlek!...

Otthon a Köves Gázló utcai házban az asszonyok sápadtan ültek a becsukott ablakvédő-táblák mögött, és minden robbanásra össze-rezzentek, keresztet vetettek.

– Istenemuram! – suttogta nagyanyó. – Oltalmazd meg őket, a kicsit is, az öreget is, véd meg őket a haláltól, uram...

– Andrejt is! Andrejt is oltalmazd uram! – könyörgött Antonyina. – Akárhon volt is, akármit tett is – védelmezd meg uram a te szolgádat, és bocsásd meg bűneit...

10

Andrej hazafelé tartott.

Újra hazafelé, de most már nem szorongva, nem zugösvényen, nem parasztkaftánban, titokban, mint aki szökik, hanem a harcok, a támadások széles országútján, katonaköpenyben.

Valahol Bogucsarnál jutott el végre csapatainkhoz, és rögtön megmondotta a parancsnoknak, hogy újból harcolni akar. Azt is megmondta, hogy fogságban volt, és hogy ezt a vétkét jóvá kell tennie apja és a hadsereg előtt, mert maga is belátja, hogy vétkezett. Hozzá akarta tenni még, hogy nem üres kézzel vergődött el idáig, hanem útközben egyedül is, meg társakkal együtt is nemegyszer megtámadta a visszavonuló németek szekérsorait, és jókora veszteségeket okozott nekik. De amikor a parancsnok harcok kormányától fekete, szigorú arcába nézett – nem mondott semmit. Mit is mondjon ő azoknak, akik Sztálingrádnál néztek szembe a halállal, mivel is dicsekedhetne öelöttük? Neki is olyan véresnek, kormosnak kellene lennie, hogy a bekecs gőzöljön és az inge sós legyen a katonamunka verejtékétől, csizmáján kellene hordania a Volgától a Donig

minden út havát, sarát. De tisztára mosakodva áll itt a harcosok előtt. Szégyelli, hogy fogságban volt.

Sokáig és szigorúan faggatták Andrejt a különleges osztályon, de nem olyan szigorúan, mint ahogy ő maga vallatta sokszor saját magát.

Ő azt kérdezte volna: – Mi a te vétked, Andrej, hazáddal szemben? – Az a vétkem, hogy féltem a haláltól. – Hát még mi? – Hogy elvesztettem a hitemet. – Hogy történhetett ez, Andrej? – Mert silány volt a lelkem... – És most nem félsz a haláltól? – Most nem félek. – Mióta nem félsz a haláltól, Andrej? – Mióta fogságban voltam. A rabság keservesebb a halálnál. – És ott találtad meg a hitedet is? – Nem. Ott támadt fel bennem a gyűlölet. Az a hitnél is erősebb. – Mit akarsz most, Andrej? – Fegyvert kérek. És helyet soraitokban, bajtársak. – Minek neked a fegyver, Andrej? Hogy apád bocsánatát kiérdemeld? – Nekem az ő bocsánata kevés. – Hogy jóvátedd, amit hazád ellen vétettél? – Nekem ez is kevés. Ehhez elég volna egy ütközet. De én minden harcot végig akarok küzdeni. – Hogy a gyűlöletedet kielégítsd? – Azt nem lehet kielégíteni. Az halálos. – Hát akkor minek neked a fegyver, Andrej? – Hogy végigharcoljam a harcot a győzelemig. Kevesebb nem érem be.

A különleges osztályon nem így faggatták. Vagy talán faggatták, de más szavakkal, és miután figyelmesen, szinte a lelke mélyét is kifürkészve megnézték, hittek neki és a frontra küldték. Ott fegyvert adtak a kezébe. Kezébe vette a puskát. Tökéletesen ugyanolyan volt, mint az, amelyet eldobott a kukoricásban, amikor megadta magát a németeknek: közönséges, három vonásos, aranyossárga agyú szuronyos orosz puska. Miért volt ez akkor Andrej szemében haszontalan kölönc, és miért érzett most olyan félelmetes erőt benne?

Andrejt csatasorba állították. De mielőtt ezt az utánpótlást tűzbe vitték volna, a századparancsnok elvezette az újoncokat a tegnapi csata színhelyére, és így szólt:

– Nézzétek!

És azok körülnéztek...

Fekete hó lepte be az összevissza taposott, elgyötört mezőt, még

fölötte lebegett a puskapor édeskés szaga. Mindenfelé félig elégett, szétzúzott német páncélkocsik heverték, mint lótetemek; német ágyúk alázatosan feltartották csöveiket, mint a foglyok, akik megadásra tartják fel kezüket; dermedten, eltorzultan heverték a német hullák, a piszkos, vöröses hajcsomók már a földhöz fagytak, és a horpadt sisakokat jégkéreg takarta.

Az egész térségből, amelyet felszántott a háború traktora, a pozdorjává zúzott ellenséges gépekből, a mi tankjaink hernyóalpainak hatalmas nyomaiból a győzelem sűrű, fanyar szaga áradt, és Andrej, amikor teli tüdővel beszívta, irigykedve azt gondolta: „És én nem voltam itt!”

Irigyelte most azokat az ismeretlen – talán éppen az ő szülőföldről való – katonákat, akik a németeket a Don felé űzve, nyugat felé kergetve tegnap dicsőségesen vonultak itt el.

– Nézzétek! – mondta szigorúan a parancsnok. – Nézzétek, hogyan harcolnak a mieink! Hogy verik az oroszok a németet.

– Nos hát gyerünk, harcoljunk mi is! – felelte ajkába harapva Andrej.

– Igen, igen, verekedni akarunk! – kiabálták türelmetlenül az újoncok. Felajzotta őket a győzelmes csatatér látványa, szaga... és vérüket a győzelem lángja hevítette.

– Lesz benne részetek! – szólt mosolyogva a parancsnok.

Virradatkor harcba indultak. Beleömlöttek az ellenségre támadó csapataink nagy árjába, és Andrejnek megadatott, hogy részt vehessen ebben a nevezetes téli hadjáratban a Volgától a Dnyeperig, amelyről még sokat fognak írni a történészek.

Mentek, mentek nyugat felé... Időnként német foglyok hosszú, csüggedt menetoszlopával találkoztak szembe. Jöttek a németek, zöld köpenyükről letépett hajtókáikkal, derékszíj nélkül – már nem férfiak és nem katonák, hanem – foglyok; és Andrej kárörömmel nevetett, mikor rájuk nézett: „Ahá! Rátok került a sor, ti legyőzhetetlenek.” És még dühödtebben vetette magát a harcba. Tapasztalt bajtársai tanították meg a harc mesterségére. Azok tudták, amit ő nem tudott, és nem is tudhatott, mert fogságban volt, mialatt

azok harcoltak. A harc a legjobb akadémia. Ő viszont gyűlöletre tudta tanítani társait. Beszélt azokról a városokról, amelyek az ellenség csizmája alatt sínylődnek. Így szólt hozzájuk:

– Ha tudnátok, milyen vágyakozva és milyen bizalommal várnak ott minket – még vadabbul verekednétek!

Mikor az a hadosztály, amelyben Andrej szolgált, elfoglalta Mil-lerovót, és a környékbeli falvakat megtisztította a németektől, Andrej megmutatta a bajtársainak:

– Nézzétek, itt volt a haláltábor!

Ott állt, és a harc tüzetől izzóan, győzelemittasan szemlélte ezt a pusztaságot. Még ott fityegett a rozsdás, szöges drót. Hó lepte be... Ahogy Andrej rápillantott, érezte, mint forr fel benne újra a bosszúszomj. Azt semmi sem oltja. A szovjetcsapatok egyik várost a másik után szabadították fel, de Andrejnek ez mind kevés volt. Tudta, milyen halálosan epedve várják őket. Talán órá, Andrejre, már nem is gondolnak – apja elátkozta, felesége nem bocsátott meg neki. De várják az orosz szuronyt, és most ez a szurony Andrej kezében van. Várják, vagy nem várják – ő hozza nekik a szabadságot. Ő tört füstön és véren keresztül hazafelé.

Talán nem is ér haza élve. Nem félt a haláltól. Nem is kerülte. Vlaszov szakaszparancsnoknak mindjárt első napon megmondta: ha elesne, értesítse családját, itt a cím. De tudta, most holtan is hazatér.

Szerencséje volt. Élve jutott haza. Kora hajnalban – még alig derengett, a várost még szürke homály fődte – az elsők között hatolt be a városba. A szívének oly drága, ismerős utcákon ő végzett az utolsó fasisztákkal.

Engedélyt kapott, hogy hazaszaladhasson. Nem zörgetett az ablakon, hanem nagy sietve felszakította az ajtót.

– Andrej! – sikoltotta Antonyina, és a nyakába borult.

Andrej vigyázatosan ölelte át, nem mert gyöngédnek lenni. A harci láng még ott lobogott füstös orcáján.

– Megjött apuka! – sikította boldogan a kislánya. – Apuka végleg hazajött!

– Nem végleg, Marijkám! – felelte Andrej. – Nagy út van még előttem.

Mohó, türelmetlen tekintetét végighordta családján, de apját nem lelte.

– Hol van apám? – kérdezte rekedten.

– Fekszik a szobájában, megsebesült – sietett a válasszal Antonyina.

Andrej bement hozzá.

Tarasz ágyban feküdt és – Andrej legalábbis úgy vélte – egy kissé gúnyosan pillantott rá.

– Áá, Andrej! – mosolygott az öreg.

Andrej hevesen letépett valamit a melléről, és azt öklébe szorítva odaszólt apjának:

– Adj’ isten, apám! És Isten áldja! Ezt pedig – élek vagy halok – őrizze meg! – és az asztalra dobta azt a valamit, ami úgy pengett, mint egy pénzdarab. Aztán elrohant.

Tarasz gyenge hangon a feleségét hívta:

– Mutasd csak, mit dobott oda?

Jevfroszinya anyó egy érmet nyújtott át.

– „Bátorság” érdemérem – nézte meg Tarasz közelebbről, és újra elmosolyodott. – Ördögadta büszke kölyke, hogy elszaladt. Az én vérem!

Most beszaladt Ljonyka, akiből, mint mindig, csak úgy sistergett a sok újdonság.

– Nagyapa! – kiáltott. – Jönnek a mieink! – Jönnek... Az egész város tele van velük! És tankok is jönnek!

– Ej! – mondta gyöngye hangon Tarasz. – De kár, hogy nem tudok felkelni... a sebem miatt... Mert most megmutathatnám az egész családomat a vöröskatonáknak és a legfőbb parancsnoknak is, megmondanám: „Nincs miért szégyenkeznem előttetek és a hazám előtt. Az én családomnak tiszta a lelkiismerete...”

– De Nasztya nincs köztünk – suttogetta Jevfroszinya anyó. És Nyikifortól is mióta nincs már levél!

Nvikifor, Tarasz legkisebb fia, még az ősszel megsebesült Sztálin-

grádnál. Kórházba vitték, a Volgán túlra. Az orvos, aki operálta, azt mondta:

– Életben marad, de harcolni már aligha fog.

Nyikifor elszomorodva kérdezte:

– Hát akkor mit fogok csinálni?

– Mit csinált a háború előtt?

– Vasmunkás vagyok, szerelő – felelt Nyikifor. – Kohókat például...

– No ez derék! – orvendezett az orvos. – Majd kohókat fog építeni.

Nyikifor szomszédja a kórteremben, a penzai születésű Alekszej Kulikov érdekes ember volt.

– Én, barátom – mondta Nyikifornak –, nem először vagyok ilyen javítóműhelyben. Megfoltoznak és megint csak kimegyek. Rajtam a seb gyorsan gyógyul.

És csakugyan, még az orvosok is csodálták, milyen hamar. Kulikov pedig nevetett.

– A mi családunk kemény fajta, és gyógyulni is jól tud. Apáink doktorok nélkül, maguk gyógyították magukat, ha seb esett rajtuk. Az én sebeim? Csak afféle karcolások.

Nyikifor kényelmetlenül érezte magát, hogy ennyit bajmolódnak vele. Lesúrolták róla a lovészárok szennyét, lemosták, tiszta fehérneműt adtak rá, tiszta ágyba fektették csendes, világos teremben. Az ő testét még soha senki sem gondozta így. Az anyja szerette, asszonyok is becézték, hiszen már huszonhét esztendeje hordta a testét ezen a búnos foldon. Most, hogy gránátszilánkok hemzsegnek benne: idegenek – orvosok meg ápolónők – bíbelődnek vele. És lám, olyan gonddal ápolják, mintha valami drágalátos edény volna. Szinte restelli.

Jobb kéz felől egy félkarú katona fekudt mellette. Az bizony sokat zsémbeskedett, hol az étel miatt, hol az orvosokkal vagy a szomszédokkal volt baja. Alekszej Kulikov hallgatta, hallgatta, aztán egyszer megkérdezte:

– Te mi vagy civilben, pajtás? Szíjgyártó?

– Már mér volnék az? – furcsállta a másik.

– Vagy tán csizmadia? – tapogatódzott tovább Kulikov. – Mert aki ülő mesterséget űz, az mind szeret zsémbeskedni. Unalmas, magányos munka, azért aztán így szórakozik.

– Kanálfaragó vagyok én – kiáltott dühösen a zsémbes szomszéd. – Kanalakat csináltam. Ez vagyok én, ha épp tudni akarjátok. Tán én vótam az első kanálfaragó az egész gorkiji területen. Lehet, hogy az én kanalaimmel ette egész Oroszország a húsos káposztalevest. Most meg engem magam etetnek kanálból, mert nincs kezem.

– Melyik kezed hiányzik? Talán a jobb? – kérdezte Nyikifor.

– És ha a bal! De inkább a két lábam vágta vóna le a német. Mert mire való nekem a láb? Nem vagyok én táncos! De kéz nélkül meg semmit se érek.

– Még ha a jobb kezed volna... – mondta vigasztalóan Kulikov. De bal kéz nélkül inkább ellehet az ember.

Keveset használt a jó szó, a félkarú tovább is zsémbeskedett:

– Ugyan mit gyógyítanak rajtam? – duzzogott az orvosokkal. – Velem már nem érdemes bajmolódní! Én már nem megyek vissza a frontra. Gyógyítsák Kulikovot, az még tud harcolni.

– Hát aztán?! – felelték az orvosok. – Kulikovot a harcra gyógyítjuk, téged meg az életre.

Ez meglepte Nyikifort, mikor hallotta. És úgy látszik, Kulikovot is meglepte. Esze Kulikov odalépett a zsémbes szomszédhoz, és fölébe hajolt.

– Téged az életnek gyógyítanak. Hallod, szomszéd? – szólt hozzá. – Az életnek! Nagy szó ez! Vedd például az autót, a traktort. Ha eltöröd a hernyótalpát, a differenciálját, a kocsiszekrényét – mi lesz belőle? Ócskavas. Nem gép már, hanem roncs. Semmi más. De ha az ember kezét levágod, vagy lábát ellövöd – az ember volt és ember is marad. Hallod? Merthogy lelke van neki, esze van – és Kulikov egész közel hajolva, szinte az arcába lehelt. – Ne búsulj hát, földi! Hallod? Él! Nyílván kérlek. Él! az életnek.

Nyikifor is eltűnődött e szavak hallatára. Elgondolkodott az életen. Keservesen esett neki, hogy nem fogja többet pajtásaival együtt szívni a kapadohányt a lövészárookban, nem mehet velük rohamra, ágyúdörgés közepette, mikor a halál lehelete ijeszt is,

meg bátorít is, és az embernek csak úgy izzik a lelke . . . Most tudta, miért maradt életben a földön, és miért fog még soká termékenyen élni: a nagy élet, a munka számára maradt az élők között.

Mikor elbocsátották a kórházból, soká búcsúzkodott Kulikovtól.

– Hazamégy? – kérdezte a szakaszvezető.

– Körülbelül – felelt mosolyogva Nyikifor. – Az én otthonom tulajdonképpen német megszállás alatt van. De az a véleményem, hogy hamarosan felszabadul, mit gondolsz?

– Hát persze, hogy felszabadul! – felelt mély meggyőződéssel Kulikov. – No, eredj. Én meg megyek a golyók elébe. Még verekszem egy kicsit.

– Bizony én is mennék . . . – szólt zavartan Nyikifor. – De hát ezek a mankók nem engednek . . .

– Sebj! Eredj csak haza! Ott kinn nélküled is megleszünk – és újból kezét rázott Nyikiforral. – Nagy dolog az, hogy hazamehetsz. A harc után valamennyien hazamegyünk.

Ezekben a napokban verte meg a szovjet hadsereg a németeket a Donnál, és most a Don-vidék sztyeppjein űzte őket.

– Már mifelénk tartanak a mieink! – kiáltotta Nyikifor. – Legalábbis abban az irányban . . .

És elhatározta, hogy a támadó hadsereg nyomát követi. Az éppen arrafelé haladó gépkocsik szívesen fölvettek.

– Gyere, elviszünk. Messze mégy? – kérdezték a sofőrök:

– Ahogy vesszük – felelt vállat vonva Nyikifor. – Voltaképpen közel volna, de mert még nincs a kezünkben, hát messze van. De, gondolom, amíg én mankóimon odáig sántikálok, majd csak bevesszük, mi?

– Még hamarabb bevesszük! – felelgettek neki vígan.

– Én is azt hiszem, hamarabb. Jó lesz sietni.

Sietett is. Már fölszabadult földön járt, fölszabadult falvakban töltötte az éjszakát. Mindenütt szívesen fogadták, asztalfőre ültették.

– Nem nekem szól ez – gondolta –, hanem a mankóimnak. A ki-ontott véremet tisztelik.

Tudta, hogy ezt nem illik megköszönni, köszönet helyett Sztálin-

grádról mesélt házigazdáinak. Sztálingrádról beszélt a sofőröknek is, akik fölvettek, s a katonáknak is, akik csajkájukból etették. Mindenki mohón hallgatta szavát – ő és mankói már bevonultak a történelembe.

De mennél tovább ment nyugat felé Nyikifor a fölszabadított földön, annál inkább nyugtalanították új, másfajta gondok, gondolatok. Láta: miként kel új életre hamvaiból a leigázhatatlan föld, a kiirthatatlan élet.

A falvakban az asszonyok meszelték a házakat.

– Ej! – kiáltott feljükk. – Korai még, menyecskék! Messze van még pünkösöd!

– Bánja az ördög! – feleltek nevetve az asszonyok. – A „Göbbels-Strassét” meszeljük át, meg a „Göring-Strassét”. – És megmutatták neki a házakon a német fölírásokat: „Göbbels-Strasse”, „Göring-Strasse”... Az asszonyok dühösen takarították el a németek nyomait.

Gondterhelt parasztok a hó alól ásták ki a kolhozok vagyonát. Előkerült rejtekhelyéből az eldugott gabona: vetéshez készülődtek.

Egy mogorva paraszt nagy gonddal helyezte, illesztgette kertkapuja sarokvasába egy német gépkocsi ajtaját.

– Mi lesz ez? – nevetett Nyikifor. – Hadizsákmányra szorultál?

– Miért ne? – A paraszt nyugodtan vállat vont. – Ők tették tönkre a házam táját...

Nyikifor Belszkben látott először nyitott üzletet; könyvüzlet volt. Körös-körül minden ház leégett, összeomlott, a könyvesbolt csodálatosképpen megmaradt. A kirakatnak nem volt üvege, de a könyvek szép rendben sorakoztak egymás mellett.

– De hiszen így ellopják – mondta Nyikifor a könyvárusnak.

– Nem lopják el! – felelte az biztos hangon. – A nép a németek alatt élt, és nem hitt az ő irkafirkáiknak. Az nagyobb kísértés volt. Nem szabad most megbántani azzal, hogy nem bízunk benne! A mi népünkben meg lehet bízni.

Az emberek úgy mentek hidakat, utakat javítani, mintha ünnepre készülődnének, úgy áhítoztak a szabad munkára, mint a kenyérre. A kormos gyárépületek köré munkások sereglettek. A tárnákból, parancsra sem várva, szivattyúzták a vizet. A szakmunkások a mozdonyok temetőiben sürgölődtek. Kutattak a hóban, szakértelemmel válogatták a rudakat, csavarokat. Az asszonyok az iskolát bútorozták be. Az erdőkből, szakadékokból előkerültek a partizánok. Mindenki mohón fogott a helyreállítás munkájához. A föld valóban újjáéledt poraiból. Az emberek nem tudtak, nem akartak várni: a mezőre, amely tegnap még csatatér volt, ma már kivonultak a kolhozparasztkok.

És Nyikifor érezte, hogy türelmetlenségében viszket a tenyere. „Hej, mennyi munka! Mennyi munka” – gondolta mohón, amint a kihalt műhelyekre tekintett.

Nem a fáradt, beteg katona jött meg a frontról – az építő jött haza. Mohón, türelmetlenül.

Súlyosan sebesült a föld, ami elterült előtte, akárcsak ő. A bányák fölé búsan hajoltak a megrongált aknatornyok. A vashidak famankókra görnyedtek. Minden ezer sebből vérzett.

– Sebaj! – mondta Nyikifor. – Nem baj, pajtás, a fő, hogy élünk. Hej, mennyi munka, mennyi munka vár rám! Hogy mankón járok? Nem sokáig. Majd eldobom hamarosan. Nem kell félni, neki látunk...

Mert ilyen az élet: a sebek begyógyulnak. Igen, a sebek behegednek.

76711